બાળસદ્બોધ.

[illegible]

[illegible]

કીમત એક આનો.

બાળસદ્બોધ

લેખક: ઠક્કર ગોપાલજી ઉદ્ધવજી
મુ. ભાવનગર (કાઠિયાવાડ)

પ્રકાશક: સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
તરફથી ભિક્ષુ-અખંડાનંદ, કાલબાદેવી-મુંબઈ.

આવૃતિ બીજી-પ્રત ૨૩૦૦. સંવત્ ૧૯૭૨-સને ૧૯૧૬.

અમદાવાદ: ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલિ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

મૂલ્ય ત્રણ આના

પ્રસ્તાવના

અસલના વખતમાં આધ્યાત્મિક, નૈતિક, માનસિક અને શારીરિક એ ચાર જાતની કેળવણી અપાતી હતી, અને તેમાં પણ ધર્મશિક્ષણને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવતું હતું. આજે ઉપરની ચાર જાતની કેળવણીમાંથી ખરી રીતે એકે જાતની કેળવણી અપાતી નથી; જે અપાય છે તે માત્ર ઉપર ટપકેની જ. માનસિક તેમજ શારીરિક કેળવણીની બાબતનો અહીં સંબંધ ન હોવાથી તે વાત પડતી મૂકી માત્ર ધર્મશિક્ષણ સંબંધે થોડું કહેવાની જરુર જણાય છે.

થોડા વખતના કડવા અનુભવ પછી રાજા તથા પ્રજા બન્નેને જણાયું કે ધર્મ–નીતિની કેળવણી સિવાય વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વાર્થ, અતડાઈ, અનાચાર વગેરે દુર્ગુણો દાખલ થયા છે; અને તે દૂર કરવા માટે ધર્મ-નીતિના શિક્ષણની ખાસ જરુર છે. આ હેતુ પાર પાડવા માટે પ્રજાએ તેમજ કેટલાક દેશી રાજા–મહારાજાઓએ તથા નામદાર અંગ્રેજ સરકારના પ્રતિનિધિઓએ પણ પ્રયાસ આદર્યો છે. તેઓએ કેટલીક નિશાળોમાં ધર્મનીતિનું શિક્ષણ દાખલ કર્યું છે, કેટલીકમાં તે શિક્ષણની પરીક્ષા લેવાનું ધોરણ દાખલ કર્યું છે, અને કેટલીકમાં માત્ર ઈશ્વરપ્રાર્થનાઓ બોલાવવાનું ધોરણ દાખલ કર્યું છે. આ હેતુ સફળ કરવા માટે ખાસ શિક્ષકોની અને તે સાથે ધર્મ–નીતિના શિક્ષણનાં ખાસ પુસ્તકોની જરુર છે.

વર્ગ શિક્ષક ધર્મ–નીતિનું શિક્ષણ આપે તેના કરતાં તો તે શિક્ષણ આપવાને ખાસ જુદો શિક્ષક હોય તો તેનું પરિણામ વિશેષ લાભદાયક થાય, એમ મારો નમ્ર મત છે, કારણ કે છોકરાઓનું ચારિત્ર્ય સુધારવા પહેલાં શિક્ષકોએ પોતાનું ચારિત્ર્ય સુધારવું એ ખાસ આવશ્યક છે.

કેટલાએક શિક્ષકો નિશાળે મોડા આવે, મોઢામાં પાનના ડુચા રાખે, કોટનાં બુતાન ભીડે નહિ, વર્ગમાં કામપર મોડા જાય, ખુરશી ઉપર ગમે તેમ બેસે, છોકરાઓને ગમે તેવા અપશબ્દો કહે, નજીવી બાબતમાં ચીડાઈ જાય તથા છોકરાઓને સજા પણ કરે. રીતભાતનો અનેક પ્રકારે ભંગ કરનારા શિક્ષકોના શિક્ષણથી છોકરાઓ સુધરે એ વાત તો અસંભવિતજ લાગે છે. ધર્મ-નીતિનું શિક્ષણ આપનાર શિક્ષક તો બહુજ પવિત્ર આચરણવાળો, નમ્ર અને હંમેશનો અભ્યાસી પણ હોવો જોઇએ. શિક્ષણ આપતી વખતે પણ વાતને અનુસરીને પોતામાં તેણે એવો ભાવ લાવવો જોઇએ કે જેથી સાંભળનારાઓના મન ઉપર સચોટ છાપ પડે. છોકરાઓ ધર્મ-નીતિનાં પુસ્તકો વર્ગમાં વાંચે તેના કરતાં શિક્ષક સ્વાર્પણ, ભ્રાતૃભાવ, પ્રમાણિકપણું, સત્ય, દેશદાઝ વગેરે સદ્‌ગુણો ઉપર લગભગ અડધો કલાક બહુજ રસથી વાર્તા કહી જાય, અને છોકરાઓ પાસેથી તેમાં રહેલો બોધ કઢાવે તે વધારે ઇચ્છવાજોગ છે; એમ મારું માનવું છે. વળી છોકરાઓ તે પ્રમાણે વર્તે છે કે નહિ, તે પ્રસંગ આવે ત્યારે જોતાં રહેવું, અને જરુર જણાય તો ખામીઓ તરફ છોકરાઓનું લક્ષ પણ દોરવું.

આપણે અહીં સ્કુલોની સાથે બોર્ડીંગો ન હોવાથી છોકરાઓના ચારિત્ર્ય ઉપર માબાપોએ પણ લક્ષ આપવાની જરૂર છે; પરંતુ મા-બાપો તો થોડીક બાદબાકી સિવાય તે ઉપર બીલકુલ લક્ષ આપતાં જ નથી, તેઓને તો છોકરાઓ ઘરે કંટાળો ન આપે માટે તેમને સ્કુલમાં મોકલવા એજ હેતુ હોય છે; પણ તેઓ કયી સ્કુલમાં જાય છે, અને ત્યાં તેઓ અભ્યાસમાં તથા રીતભાતમાં આગળ વધે છે કે નહિ, તે જાણવાની તેઓ કાંઈ દરકાર રાખતાં નથી. છોકરાનાં લૂગડાં-લત્તાં ઉપર, તેનાં બુટ-મોજાં ઉપર, તેની છત્રી અને તેના દફતર ઉપર તેઓ કદાચ વધારે ધ્યાન આપશે, પણ તેની નીતિ-રીતિ અથવા

શારીરિક સંપત્તિ ઉપર ઓછું ધ્યાન આપે છે; માટે માબાપોને વિનતિ કરવાની કે તેમણે પણ હિંદુસ્તાનની ભવિષ્યની પ્રજા પ્રત્યે બારીક લક્ષ આપવું.

કેવી પદ્ધતિથી વાર્તા કહેવી અને કેવી રીતે વાર્તાનો સાર ખેંચાવવો તે દર્શાવવા જ આ નાનકડું પુસ્તક લખેલું છે. આ પુસ્તકની અંદર કેટલીક કવિતા પુરી પાડવામાં તથા સુધારો વધારો કરવામાં જે મિત્રોએ સહાય આપી છે તેમનો હું ઉપકાર માનું છું. છેવટે અમારા નેકનામદાર મહારાજા સાહેબ **સર ભાવસિંહજી** કે. સી. એસ. આઇ. એ આ પુસ્તકને ઉત્તેજન આપ્યું છે તે માટે તેમનો હું અત્યંત આભાર માનું છું, અને બીજા મહારાજાઓ તથા કેળવણીના હિતચિંતકો તથા કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓ આ પુસ્તકને ઉત્તેજન આપશે એમ હું આશા રાખું છું.

ભાવનગર.
શ્રીકૃષ્ણજયંતી સંવત્ ૧૯૬૭.

લી. **લેખક.**

બીજી આવૃતિ સંબંધી બે બોલ

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ કે જેની વ્યવસ્થા પણ મુખ્યત્વે આ સંસ્થા પાસેજ હતી તે ખલાસ થઇ જતાં તેની આ બીજી આવૃત્તિ આ સંસ્થા તરફથીજ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ બાબતની પરવાનગી પૂર્ણ નિષ્કામભાવે આપવામાટે તેના લેખક શ્રીયુત ગોપાળજી ઉદ્ધવજી ઠક્કરનો સપ્રેમ આભાર માનવામાં આવે છે. એકાદ સ્થળે જુજ આવશ્યક ફેરફાર સિવાય આ આખી બૂક આગલી આવૃત્તિ પ્રમાણેજ છપાઇ છે.

વિ. સં. ૧૯૭૨ વસંતપંચમી.
ઇ. સ. ૧૯૧૬ ફેબ્રુવારી.

મંત્રી
સ. સા. વ. કાર્યાલય.

અનુક્રમણિકા

બાળ સદ્બોધ

૧—મનને ભટકવા નહિ દેવા વિષે.

સમજાવું તોપણ નહિ સમજે, આગળથી તું અવળું;
સુખ લેવું જો હોય સરસ તો, શાણા થઈ જા સવળું.

મહેતાજી—છોકરાઓ, આજથી હું તમને એક એક વાર્તા કહીશ. બોલો, તમને બધાને તે ગમશે? કેમ મોહનલાલ, તમે શું કહો છો?

મોહનલાલ—હાજી, તો તો બહુજ મજા આવે.

મહેતાજી—પણ આપણે એક શરત કરવાની છે, તે એ કે બીજે દિવસે પાછી તમારે તે વાત મને ફરીથી કહી જવી પડશે, કેમ, તમારે તે કબૂલ છે?

સર્વ છોકરાઓ—હાજી, અમારે એ શરત કબૂલ છે.

મહેતાજી—ત્યારે હવે બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળો. તમારામાંથી કોઇ પાંડવ-કૌરવ વિષે કાંઇ જાણો છો?

રતિલાલ—હાજી, અમારી શેરીમાં એક માણભટ મહાભારતની કથા કહેતા હતા, તેમાં પાંડવ-કૌરવની વાત આવતી હતી.

મહેતાજી—તમારી વાત બરાબર છે; પણ માણભટ એટલે શું એ તમને ખબર છે? હરિલાલ, તમે કહો જોઇએ.

હરિલાલ—વારૂ સાહેબ, કથા કહેવાવાળા ભટ પોતાની પાસે પીતળની કે તાંબાની મોટી ગોળી રાખે છે તેને માણુ કહે છે; અને વચમાં વચમાં તે વગાડે છે તેથી તે માણભટ કહેવાય છે.

મહેતાજી—શાબાશ, હરિલાલ શાબાશ. ત્યારે હરજીવનદાસ, તમે કહો કે **મહાભારત** એટલે શું ?

હરજીવનદાસ—સાહેબ, મહા એટલે મોટું, અને ભારત એટલે ભરતખંડ. જેને હિંદુસ્તાન કહે છે તે સંબંધી કંઈક હશે.

મહેતાજી—નહિ, નહિ, તમે બેસી જાઓ. બીજા કોઈ જાણો છો ?

સર્વ—ના, જી.

મહેતાજી—સાંભળો ત્યારે, મહા એટલે મોટું, એ વાત તો બરાબર; પણ ભારતની વાત આપણને હરજીવનદાસે કહી તે બરાબર નથી; ભારત એટલે ભરતના વંશજો. ભરત નામે એક રાજા હતો, જે દુષ્યંત તથા શકુન્તલાનો પુત્ર હતો અને જે નવી ગુજરાતી પાંચમી ચોપડીમાં સર્વદમનના નામથી ઓળખાય છે, તે ભરત રાજાના વંશમાં થયેલા રાજાઓની મોટી કથા. તેમાં એક સમયે કુરૂ રાજા થયો; તેના વંશમાં અમુક પેઢીએ ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર થયા. ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો તે કૌરવો કહેવાયા અને પાંડુ રાજાના પુત્રો પાંડવો કહેવાયા. હવે રણછોડદાસ, પાંડવોનાં નામ તમને આવડતાં હોય તો બોલો.

રણછોડદાસ—યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ.

મહેતાજી—બરાબર, બેસી જાઓ. યુધિષ્ઠિરનું બીજું નામ શું, કેશવલાલ?

કેશવલાલ—ધર્મરાજા.

મહેતાજી—મોતીલાલ, કૌરવો કેટલા હતા? તેમના બે મોટા ભાઇઓનાં નામ કહો.

મોતીલાલ—કૌરવો સો હતા અને સૌથી મોટાભાઇનું નામ દુર્યોધન અને બીજાનું નામ દુઃશાસન.

મહેતાજી—ઠીક, હવે આપણે વાત આગળ ચલાવશું. આ બધા પાંડવો અને કૌરવો દ્રોણાચાર્ય એટલે કે દ્રોણ ગુરુને ત્યાં શીખવા જતા હતા. એ વખતે હાલની પેઠે બાંકડા, ખુરશી, ટેબલ કે ઘોડી-પાટીયાં નહોતાં; અને વળી જેમ તમે માત્ર પાંચ કલાકજ આવીને ઘેર પાછા જતા રહો છો તેમ નહોતું................

જયંતીલાલ (વચમાં બોલી ઉઠ્યા)—ત્યારે સાહેબ, કેમ હતું?

મહેતાજી—જુઓ છોકરાઓ, આ જયંતીલાલ કેવા ઉતાવળીયા છે! હજી હું બોલું છું તેટલામાંજ પોતે વચમાં બોલી ઉઠ્યા. કોઈ પણ છોકરાએ વચમાં બોલવું જોઇએ નહિ. હું બોલી રહું અને પછી સમજણ ન પડે તો ખુશીથી પૂછવું. બોલો, વેણીલાલ, આપણે શું વાત કરતા હતા?

વેણીલાલ—સાહેબ, આપ એમ કહેતા હતા કે અસલની નિશાળમાં બાંકડા, ખુરશી વગેરે નહોતાં.

મહેતાજી—હા, જુઓ. અસલના વખતમાં છોકરાઓ ગુરુને ત્યાંજ રહેતા હતા, ખાતા-પીતા પણ ત્યાંજ, અને ગુરુના

ઘરનું કામ-કાજ પણ કરતા હતા. હવે આ બધા છોકરાઓને દ્રોણ ગુરુ બાણ મારવાની, ઘોડા તથા હાથી ઉપર બેસવાની, રથ હાંકવાની અને લડાઇ વગેરેની બીજી વિદ્યા શીખવતા હતા. શીખવતાં શીખવતાં એક વર્ષ થયું ત્યારે તેમની પરીક્ષા લેવાનું ગુરુજીએ નક્કી કર્યું. રામપ્રસાદ, તમારી પરીક્ષા લેવાય છે તે તમને ગમે છે ?

રામપ્રસાદ—સાહેબ, પરીક્ષા તે વળી કોને ગમે ? પરીક્ષા આવવાની હોય ત્યારે ખાવાનું પણ પૂરૂં ભાવે નહિ, અને રાતના ઉજાગરા કરવા પડે; પરીક્ષા તો સાહેબ બહુજ ભુંડી.

મહેતાજી—પહેલા નંબર, તમે પરીક્ષા વિષે શું કહો છો ?

પહેલો નંબર—સાહેબ, રામપ્રસાદે જે વાત કરી તે બરાબર નથી. જો પરીક્ષા ન હોય તો પછી બધા છોકરાઓ આળસુજ થઈ જાય, અને આખો દિવસ રમ્યાજ કરે. વળી દરરોજ જે પોતાના પાઠ બરાબર કરતો હોય અને નિશાળમાં ઝાઝું ગેરહાજર ન રહેતો હોય તેને પરીક્ષા વખતે બહુ મહેનત કરવી પડતી નથી.

મહેતાજી—પહેલા નંબરવાળા શંકરલાલે બહુ સારૂં કહ્યું; શંકરલાલ, તમારી વાત સાચી છે. હવે આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ. દ્રોણ ગુરુએ બધા છોકરાઓને પંદર દિવસ અગાઉથી ખબર આપી અને કહ્યું કે હું તમારા બધાની પરીક્ષા વિજયાદશમીને દિવસે લઇશ, માટે તમારે અગાઉથી તૈયારી કરી રાખવી. આથી બધા છોકરાઓ ખૂબ મહેનત કરવા મંડ્યા. વિજયાદશમી જેને લોકો દશરાના નામથી ઓળખે છે તે દિવસે સવારમાં ગુરુજી બધાને એક જંગલમાં

લઇ ગયા અને એક મોટા આંબાના ઝાડ ઉપર લાકડાની ચકલી મૂકી. બધા વિદ્યાર્થીઓને તે ઝાડથી સો હાથ છેટે હારબંધ ઉભા રાખ્યા. તેમાં પહેલા ધર્મરાજા, પછી ભીમ, નકુળ, સહદેવ, દુર્યોધન, દુઃશાસન અને તેના બીજા ભાઇઓ હતા. બોલો, કનૈયાલાલ, કોઇનું નામ રહી જાય છે?

કનૈયાલાલ—જી, ના. કોઇનું નામ નથી રહી જતું.

મહેતાજી—અરે, તમારી પાસે બેઠેલા વિદ્યાર્થીના નામરાશિને આપણે ભૂલી ગયા છીએ કે નહિ?

કનૈયાલાલ—જી હા, આપણે અર્જુનનું નામ ભૂલી ગયા.

મહેતાજી—અર્જુનને સૌથી છેલ્લે નંબરે રાખ્યા હતા. આ બધા છોકરાઓ ગોઠવાઈ ગયા પછી ગુરુએ ધર્મરાજાને કહ્યુઃ ધર્મરાજા, તૈયાર થઈ જાઓ. આમ કહ્યું એટલે ધર્મરાજા બાણ ચડાવીને તૈયાર થયા પણ બાણ છોડયું નહિ. તેણે બાણ કેમ નહિ છોડયું હોય, અર્જુનલાલ?

અર્જુનલાલ—જી, તેને ગુરુએ હજી હુકમ આપ્યો નહોતો તેથી.

મહેતાજી—શાબાશ, અર્જુનલાલ શાબાશ. જુઓ, પછી ગુરુએ તૈયાર થએલા ધર્મરાજાને પૂછયું કે તું શું જુએ છે? ત્યારે ધર્મરાજાએ કહ્યુઃ હું આપને, પાંદડાંને, ઝાડને તથા ચકલીને જોઉં છું. આ સાંભળીને ગુરુએ કહ્યુંઃ તું બેસી જા. તરતજ ધર્મરાજા બેસી ગયા. પછી તેવીજ રીતે ભીમને પૂછયું. તેણે પણ તેવોજ જવાબ આપ્યો, એટલે ગુરુએ તેને પણ બેસી જવાની આજ્ઞા કરી. આવી રીતે અર્જુન સિવાયના બધાને પૂછયું અને બધાએ તેવોજ જવાબ આપ્યો, એટલે ગુરુએ

બધાને બેસાડી દીધા. પછી અર્જુનને પૂછયું કે, અર્જુન તું શું જુએ છે? અર્જુને કહ્યું: ગુરુજી માત્ર ચકલીને જ હું જોઉં છું. ત્યારે ગુરુએ કહ્યું: ચકલીનો કયો ભાગ તું જુએ છે? અર્જુને કહ્યું: માત્ર તેનું માથુંજ. ગુરુએ હુકમ કર્યો, અર્જુન બાણ છોડ. અર્જુને બાણ છોડયું અને તરતજ ચકલી નીચે પડી. બધા નાપાસ થયા અને એક અર્જુનજ પાસ થયા. હવે તમે મને કહો કે દ્રોણ ગુરુએ બધાને શામાટે બાણ છોડવાની ના પાડી અને એક અર્જુનનેજ હા પાડી? વારા ફરતી છેલ્લેથી બોલો.

(કોઇ જવાબ ન આપી શકયા, માત્ર શંકરલાલજ ઉભા થયા.)

શંકરલાલ–સાહેબ, મને એમ લાગે છે કે અર્જુન ઉપર ગુરુની બહુ કૃપા હશે તેથી હા પાડી હશે.

મહેતાજી–અહીં એ વાત નથી. તમે બધા જો ધ્યાનથી બીજાઓનો જવાબ અને અર્જુનનો જવાબ સરખાવશો તો તમને તરત ખબર પડશે. કેમ, હવે કોઈ કહી શકશો?

વિનાયક–સાહેબ, હવે મને ખબર પડી. જુઓ, બીજાઓએ જે જવાબ આપ્યા એ ઉપરથી ગુરુજી જાણી ગયા કે આ બધાનું મન એક ઠેકાણે નથી, અને અર્જુનનું મન બરાબર ચકલીના માથા તરફજ હતું તેથી ગુરુજીએ તેને બાણ છોડવા હુકમ કર્યો.

મહેતાજી–વાહ વાહ, વિનાયક, તમે બહુજ સારો જવાબ આપ્યો. આપણે જયારે પાટીયા ઉપર દાખલો ગણુતા હોઈએ તે વખતે જો તમારૂં ધ્યાન પાટીયા ઉપર ન હોય અને મશાલાની

દાળ કે શીંગમાં ગયું હોય તો તમે દાખલો શીખવાના શીખી રહ્યા. તમે કવિતા બોલતા હો ત્યારે તમારૂં ધ્યાન ક્રીકેટ રમવા ઉપર જાય તો તમે કવિતામાં ભૂલ કરવાનાજ. આવી રીતે જે કામ આપણે કરતા હોઇએ તે કામમાં જો આપણું મન બરાબર ન રાખીએ તો તે કામ આપણે સારી રીતે કરી શકવાનાજ નહિ. અંગ્રેજીમાં એક કવિતા છે અને તેમાં કહ્યું છે કે "કામ કરવાની વખતે કામ કરો અને રમવાની વખતે રમો." આપણે પણ આવીજ ટેવ પાડવી જોઇએ. એટલે કે ભણુવા બેસવું ત્યારે ચોપડીમાં મન રાખવું, જમવાની વખતે જમવામાં મન રાખવું, અને રમત વખતે રમતમાં મન રાખવું. જો આપણે આમ કરશું તો અર્જુનની પેઠે કામ પાર પાડી શકશું. ક્રીકેટ રમતી વખતે બૅટવાળાનું ધ્યાન કયાં હોવું જોઇએ, રતિલાલ ?

રતીલાલ–સાહેબ, તેનું ધ્યાન દડો ફેંકનારના ઉપર રહેવું જોઇએ.

મહેતાજી—તેનું ધ્યાન ત્યાં ન હોય તો શું થાય, **માધવજી** ?

માધવજી—તે આઉટ થાય, એટલે કે તેને બૅટ મૂકી દેવું જોઇએ.

મહેતાજી—બરાબર. તેવીજ રીતે અહીંઆં આપણે પાઠ વાંચતાં હોઇએ તે વખતે તમારૂં ધ્યાન ઘેર હોય તો તમને પાઠ બરાબર આવડવાનો નહિ. માટે આપણે કહી ગયા તેમ કામ કરતી વખત કામ કરો અને રમતી વખતે રમો. બીજું હું તમને જે જે વાર્તા કહું તે દરેક ઉપરથી બોધ લેવાનું

ધ્યાનમાં રાખવું અને તેજ પ્રમાણે પાછું વર્તવું. એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાને કાઢી ન નાખવું. જો તમે તેમ કરશો તો પેલી કાણી પુતળીની માફક તમારી કિંમત માત્ર એક કોડીની થશે.

જીવણરામ—સાહેબ, તે વાત અમે જાણતા નથી, માટે મહેરબાની કરીને કહો તો ઠીક.

મહેતાજી—આજે તો હવે વખત થઈ ગયો છે માટે તે કાલે કહીશું; પણ આજે આપણે જે વાત કહી ગયા તે ઉપરથી તમે સાર શું લીધો? બોલો જોઇએ, શંકરલાલ?

શંકરલાલ—સાહેબ, આજની વાત ઉપરથી સાર એ લેવો કે જે કામ કરવું તે બરાબર મન દઈને કરવું. એક કામ કરતી વખતે બીજા કામમાં ધ્યાન ન રાખવું.

મહેતાજી—શાબાશ. હવે કાલે આપણે પેલી પુતળીની વાત કહીશું. * * * *

૨—બંધુભાવ.

પરમેશ્વરની આ પ્રજા, સઘળો છે સંસાર;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર.

મહેતાજી—રામપ્રસાદ, કાલે આપણે કયી વાત કહી ગયા?

રામપ્રસાદ—સાહેબ, કાલે આપણે પાંડવ-કૌરવની વાત કહી ગયા, તેમાં તેઓ ગુરુને ત્યાં ભણવા ગયા અને તેમની પરીક્ષા લેવાઇ, ત્યાં સુધીની વાત આપે કહી હતી.

મહેતાજી—બરાબર છે. કહો અર્જુનલાલ, આપણે કાલે તે વાત ઉપરથી સાર શું લીધો હતો?

અર્જુનલાલ—દરેક કામ બરાબર ધ્યાન રાખીને કરવું.

મહેતાજી—બેસી જાઓ. બોલો રતિલાલ, આજે કયી વાત કહેવાની છે?

રતિલાલ—કાણી પુતળીની વાત કહેવાનું આપે કહ્યું હતું.

મહેતાજી—બરાબર. હવે તમારામાંથી કોઇએ અકબર કે બીરબલનું નામ સાંભળ્યું છે?

શંકરલાલ—જી, હા. હું આઠ ચોપડી ભણીને આવ્યો છું, એટલે ઇતિહાસમાં અકબર બાદશાહનું નામ આવે છે અને વળી મેં 'અકબર અને બીરબલ' એ નામની ચોપડી પણ વાંચી છે.

મહેતાજી—શંકરલાલ, તમારી વાત બરાબર છે; અને જ્યારે મહિનાની કે દોઢ મહિનાની મોટી રજા પડે ત્યારે

અકબર અને બીરબલની વાત વાંચવા બધા છોકરાઓને હું ભલામણ કરૂં છું; કેમકે તેમાંથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળશે. શંકરલાલ, અકબર બાદશાહ વિષે તમે ખાસ બીજું કાંઈ જાણો છો ?

શંકરલાલ—જી હા, અકબર દિલ્લીનો બાદશાહ હતો અને ખાસ કરીને હિંદુ અને મુસલમાનને સરખા ગણતો. પોતે જો કે મુસલમાન હતો છતાં બધા ધર્મોને માન આપતો તથા હિંદુ અને મુસલમાનોને રાજ્યમાં એક સરખી રીતે જગ્યાઓ આપતો.

મહેતાજી—શાબાશ છે, શંકરલાલ. જુઓ છોકરાઓ, આપણે પણ અકબર જેવા થવું જોઇએ. કોઈ પણ માણસ પછી ગમે તો તે હિંદુ હોય, મુસલમાન હોય, અંગ્રેજ હોય કે પારસી હોય, તે બધાને આપણા ભાઈ સમાન ગણવા જોઇએ અને તેઓની સાથે તકરાર ન કરતાં સંપીને રહેવું જોઇએ. ખરી રીતે તેઓ આપણા ભાઈઓજ છે.

ચીમનલાલ—સાહેબ, આપે કહ્યું કે તેઓ ખરી રીતે આપણા ભાઈઓ છે, તો તે કેવી રીતે ?

મહેતાજી—ચીમનલાલ, આપણે બધા કોના પુત્રો છીએ ?

ચીમનલાલ—સાહેબ, આપણે બધા આપણા માબાપના પુત્રો છીએ.

મહેતાજી—ચીમનલાલ, એ વાત તો ખરી; પણ આપણને બધાને એટલે કે આ આખા જગતના પ્રાણીઓને, પશુપંખીઓને, હિંદુ, મુસલમાન, અંગ્રેજ, પારસી વગેરેને કોણે બનાવ્યા છે ?

ચીમનલાલ—એ બધાનો બનાવનાર તો પરમેશ્વર છે.

મહેતાજી—એ તમને કોણે શીખવ્યું ?

ચીમનલાલ—સાહેબ, ગુજરાતી ચોપડીમાં કવિતા છે કેઃ-

ઓ ઈશ્વર તું એક છે સર્જ્યો તેં સંસાર;
પૃથ્વી પાણી પર્વતો તેં કીધાં તૈયાર.

મહેતાજી—બસ, આપણને હવે કાંઇ આખી કવિતાનું કામ નથી, પણ તમે બધા હવે સમજ્યા હશો કે આપણો બધાનો બનાવનાર એક પરમેશ્વર છે, તો પછી આપણે બધા ભાઇઓ કહેવાઇએ કે નહિ? બોલો ચીમનલાલ.

ચીમનલાલ—જી, હા. હવે હું સમજ્યો.

મહેતાજી—વળી જુઓ તમારી જુની ચોપડીમાં પણ એક કવિતા છે કેઃ-

પરમેશ્વરની આ પ્રજા સઘળો છે સંસાર;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર.
કાળા ગોરા કોઈ છે, ધન હીણા ધનવાન;
કહો ન હલકો કોઇને, સઘળા એક સમાન.

માટે આપણે બધાની સાથે ભાઈ તરીકે વર્તીએ તો આપણા પિતા પરમેશ્વર રાજી થાય. હવે આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ. અકબર બાદશાહની પાસે બીરબલ નામનો વજીર હતો. તે બહુજ ડાહ્યો, વિવેકી અને બોલવામાં ચતુર હતો. એની ચતુરાઈથી અકબર બાદશાહ બહુ રાજી થઇને તેને ઇનામો આપતો ત્યારે બાદશાહના બીજા બધા નોકરો બીરબલની બહુ અદેખાઇ કરતા હતા. એક વખતે બીરબલના બધા દુશ્મનો ભેગા થયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે આપણે

ગમે તેમ કરીને પણ બીરબલની લાજ લઈએ તો ઠીક થાય. એક જણાએ બધાને કહ્યું કે ભાઈઓ મારે ત્યાં જયપુરનો એક કારીગર આવ્યો છે અને તે બહુજ હોશિયાર છે, માટે આપણે તેની પાસે કાંઇ કારીગરી કરાવીને બીરબલની લાજ લઈએ. આ વાત બધાને પસંદ પડી. પછી કારીગરને ત્યાં બોલાવ્યો અને બધી વાત કહી દેખાડી ત્યારે તેણે કહ્યું કે ખુશીથી હું તમારૂં કામ કરી આપીશ; પણ મને છ મહીનાની મુદ્દત આપો, અને મને જે ચીજો જોઈએ તે અપાવો. બધાએ એ વાતની હા પાડી, એટલે તે પોતાનું કામ કરવા બેસી ગયો.

છ મહીના થયા એટલે તે કારીગર ત્રણ સોનાની પુતળીઓ બનાવી લાવ્યો. તે ત્રણે એક સરખા કદની હતી. આંખોમાં પણ સરખી, વજનમાં પણ સરખી, અને ત્રણેનાં ઘરેણાં પણ સરખાં હતાં. આ ત્રણ પુતળીઓને એક બાજઠ ઉપર મૂકીને તેણે બીરબલના દુશ્મનોને કહ્યું કે, આની કિંમત તમે બધા કરો. તે બધાએ તપાસી તપાસીને જોઇ, પણ સરખી હતી તેથી કિંમત કહી શકયા નહિ. ગામના કારીગરોને બોલાવીને પણ તે બતાવી, પણ બધા કહે કે ત્રણે પુતળીઓ કિંમતમાં સરખી છે. પછી તે કારીગરે કહ્યું: તમારી પરીક્ષા બરાબર નથી. હવે આ પુતળી બીરબલને બતાવવા હું કચેરીમાં લાવીશ અને તેની લાજ લઈશ. આથી બીરબલના દુશ્મનો બહુ રાજી થયા. પછી બીજે દિવસે અકબર બાદશાહની કચેરીમાં તે કારીગર આવ્યો અને ત્રણે પુતળીઓ મૂકી તેની કિંમત કરાવવા બાદ-શાહને વિનતિ કરી. બાદશાહે તેને ખૂબ તપાસી, અને તેનું વજન પણ કરાવ્યું. તેણે કહ્યું: આ બધી સરખી છે. કારીગરે કહ્યું:

સાહેબ, જો એ બધી સરખી કિંમતની હોત તો હું આપની પાસે શું કામ લાવત ? હવે આપ કૃપા કરીને આની કિંમત આપના વજીર સાહેબ બીરબલ પાસે કરાવો.

બાદશાહે તરત બીરબલ સામું જોયું એટલે તે ઉભો થયો અને બાદશાહ પાસે ગયો. પુતળીઓ તપાસીને બીરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે, હજુર, આ કામ જરા કઠિન છે માટે એક મહીનાની મુદ્દત જોઇએ. બાદશાહે કારીગરને કહ્યું: અમને એક મહીનાની મુદ્દત આપો. કારીગરે કહ્યું: હજુર, એક મહીનાની મુદ્દત તો આપું પણ પછી બીરબલ બરાબર કિંમત ન કરે તો શું કરવું ? બાદશાહે કહ્યું: બીરબલ બરાબર કિંમત કરે તો ? કારીગરે કહ્યું: સાહેબ, જો બીરબલ કિંમત બરાબર ન કરે તો એનું નાક કાપી નાખવું અને જો બરાબર કરે તો મારૂં નાક કાપી નાખવું. બીરબલે હા પાડી અને ત્રણે પુતળીઓ પોતાને ઘેર લઈ ગયો.

મહેતાજી—કપિલરાય, મેં હમણા જે વાત કરી તે બોલી જાઓ જોઇએ.

કપીલરાય—સાહેબ, આ રણછોડદાસ મને વાત કરાવતા હતા એટલે મારૂં ધ્યાન તેમાં ન રહ્યું.

મહેતાજી—કાલની વાત ઉપરથી તમે આવોજ સાર લો તો પછી વાર્તા કહેવાની જરૂર શી છે ? તમારા જેવાને તો વર્ગ બહાર કાઢી મૂકવા જોઇએ. આજે તો જવા દઉં છું પણ હવેથી એવી ભૂલ કરશો તો કાઢી મૂકીશ. કાલની વાત ઉપરથી શું સાર લેવાનો છે તે યાદ છે કે નહિ, રણછોડદાસ ?

રણછોડદાસ—જી, હા. જે કામ કરવાનું હોય તેમાં બરાબર ધ્યાન રાખવું.

મહેતાજી—તમે તે પ્રમાણે વર્ત્યા છો ?

રણછોડદાસ—જી, ના. આજે ભૂલ થઇ ગઇ. હવેથી નહિ થાય.

મહેતાજી—મેઘજીભાઇ, આપણે ક્યાંસુધી વાત કહી ગયા છીએ ?

મેઘજીભાઇ—સાહેબ, બીરબલે એક મહીનાની મુદ્દત માગી અને ત્રણે પુતળીઓ ઘેર લઈ ગયો ત્યાં સુધી.

મહેતાજી—પછી તપાસ કરતાં કરતાં વીશ દિવસ તો વહી ગયા પણ બીરબલ કંઈ કળી શક્યો નહિ. બીરબલને ખાવાનું, પીવાનું કે કોઈની સાથે બોલવાનું પણ ગમતું ન હતું. તેમજ તે કચેરીમાં પણ જતો નહોતો, અને દિવસ ને રાત પુતળીઓજ જોયાં કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં ઓગણત્રીશ દિવસ ગયા. ત્રીશમે દિવસે બીરબલ ત્રણે પુતળીઓ લઇને રાજી થતો થતો કચેરીમાં ગયો અને બાદશાહને કહ્યું: હજુર, આ ત્રણે પુતળીઓની કિંમત આ પ્રમાણે છેઃ—પહેલીની કિંમત એક કોડીની છે, બીજીની રૂપૈયા સવા લાખની છે, અને ત્રીજીની તો કિંમતજ થઈ શકે તેમ નથી.

બાદશાહે કહ્યું: બીરબલ આ પહેલી પુતળી સોનાની છે, તેની ડોકમાં સાચા મોતીની માળા છે, આંખમાં હીરા છે, તોપણ તેની કિંમત તું એક કોડીની કરે છે તેનું કારણ શું ? બીરબલે કહ્યું: આપ કારીગરને પૂછી જુઓ કે મેં કિંમત કરી છે તે ખરી છે કે ખોટી ? એ જો કહે કે ખરી તો પછી

આપને અને આ કચેરીના સર્વ માણુસોને સમજાવું. પછી બાદશાહે તે કારીગરને પૂછ્યું કે બીરબલે જે કિંમત કરી છે તે સાચી છે કે ખોટી ? કારીગરે કહ્યું: જી, સાચી. પછી બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે હવે તું સમજાવ.

પછી બીરબલે પાણીથી ભરેલું એક તપેલું સભામાં મગાવ્યું અને તેમાં પહેલી પુતળીને મૂકી, એટલે તેના કાન પાસે પાણીના પરપોટા થવા મંડયા અને બડબડ બડબડ અવાજ થવા માંડયો. કાનમાં એક બહુજ ઝીણું કાણું હતું તેમાં પાણી રેડયું તે બીજા કાનના એક બહુજ ઝીણા કાણામાંથી નીકળવા માંડયું. પછી બીરબલે કહ્યું: ગરીબપરવર, આ પુતળીને બન્ને કાને સોંસરાં કાણાં છે, એટલે એક કાનમાં રેડેલું પાણી બીજે કાને તરત કાઢી નાખે છે, માટે તેની કિંમત એક કોડીની. હવે જુઓ; આ બીજી પુતળીના એકજ કાનમાં કાણું છે અને બીજું કાણું મ્હોંમાં છે. તેના કાનમાં નાખેલું પાણી મ્હોંમાંથી નીકળે છે, એટલે પહેલી પુતળી કરતાં ઠીક. માટે તેની કિંમત રૂપિયા સવા લાખની, અને આ ત્રીજી પુતળીના કાનમાં પાણી નાખીએ તેટલું હ્રદયમાંજ ઉતરે છે માટે તે અમૂલ્ય છે.

આ જવાબ સાંભળીને બાદશાહ અને આખી સભા અજબ થઇ. બાદશાહે બીરબલને મોટું ઇનામ આપ્યું અને પેલા કારીગરનું નાક કાપવા હુકમ કર્યો, ત્યારે બીરબલે બાદશાહને કહ્યું: ગરીબપરવર, મારી ખાતર તેને માફ કરો. મને એના ઉપર દયા આવે છે. આથી બાદશાહે તેને માફી આપી. પછી તે કારીગરે બીરબલના બધા દુશ્મનોની વાત કહી દેખાડી ત્યારે બાદશાહ એ બધા ઉપર બહુજ ગુસ્સે થયો અને તેઓને

સજા કરવા જતો હતો, પણ બીરબલે આજીજી કરીને બધાને માફી અપાવી. બોલો અર્જુનલાલ, તમે આ વાર્તામાંથી શું સાર લીધો ?

અર્જુનલાલ—આપણને જે વાત કહેવામાં આવે તે ત્રીજી પુતળીની માફક આપણા મનમાં બરાબર ઠસાવી રાખવી.

મહેતાજી—બીજો કાંઈ સાર કહેશો, નર્મદાશંકર ?

નર્મદાશંકર—જી, હા. પહેલી પુતળીની માફક એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાને વાત કાઢી નાખવી નહિ.

મહેતાજી—હવે પુતળીની વાત મૂકી દો. બીજો જે કાંઈ સાર વાતમાંથી નીકળી શકે તે તમે બોલો, હરજીવનદાસ ?

હરજીવન—સાહેબ, આપણે બીરબલની પેઠે બુદ્ધિ વાપરવી અને કઠિન કામમાં ન મુંઝાતાં ધીરજથી વિચાર કરવો.

મહેતાજી—વાહ વાહ, તમારી વાત બરાબર છે. કુબેરલાલ, તમે કાંઈક વિશેષ સાર કહેશો ?

કુબેરલાલ—હા જી. આપણે બીરબલની પેઠે દુશ્મનોને માફી આપવી અને અપકારને બદલે ઉપકાર કરવો.

મહેતાજી—શાબાશ, શાબાશ. હવે કાંઇ સાર બાકી છે ? જેને બોલવું હોય તે ઉભા થાઓ.

(કોઇ ઉભા ન થતાં શંકરલાલ ઉભા થયા.)

શંકરલાલ—સાહેબ, આપણે અકબર બાદશાહની પેઠે હિંદુ, મુસલમાન, અંગ્રેજ, પારસી વગેરેને નાત-જાતનો ભેદ નહિ ગણતાં સરખા ગણવા અને બધાની સાથે ભાઇઓની માફક વર્ત્તવું.

મહેતાજી—ઘણુંજ સરસ. હવે આવતી કાલે હું તમને તે ઉપર એક રાજાની વાત કહીશ.

૩—પ્રભુ એક છે, પણ જુદા જુદા નામથી ઓળખાય છે.

લેશે કોઈ અલ્લા નામ, રટશે કોઈ મુખથી રામ;
હિંદુ મુસલમાન હરેક, ઈશ્વર સર્વેનો છે એક.
વાટર, આબ, જળ, કહેવાય, જુદાં નામ માત્ર જણાય;
અળગી વસ્તુ નહિ અકેક, ઈશ્વર સર્વેનો છે એક.

મહેતાજી—મગનલાલ, કાલે આપણે કયી વાત કહી ગયા?

મગનલાલ—અકબર અને બીરબલની.

મહેતાજી—આજે આપણે કયી વાત કહેવાના છીએ, વેણીલાલ ?

વેણીલાલ—એક રાજાની વાત કહેવાનું આપે કહ્યું હતું.

મહેતાજી—બરાબર છે. હવે આપણે વાત શરૂ કરીએ. એક રાજા હતો, તેને પક્ષી પાળવાનો બહુજ શોખ હતો, એટલે તે જુદી જુદી જાતનાં, જુદા જુદા રંગનાં, જુદા જુદા રાગવાળાં અને જુદા જુદા દેશનાં પક્ષીઓ બહુ ભેગાં કરતો હતો. તે રાજાની પાસે એક બહુરંગી પક્ષી હતું. એક દિવસે તે પક્ષી લઇને એક નોકર રાજાના મહેલના દરવાજા પાસે બેઠો હતો; તે વખતે એક પાસેના ગામડાનો ખત્રી ત્યાં આવી ચડયો; તે પક્ષીનો રંગ તે વખતે રાતો હતો. તે થોડી-વાર ત્યાં ઉભો રહ્યો અને પછી થોડે છેટે આવેલા એક વડના

ઝાડ નીચે જઇને બેઠો. થોડીવાર પછી ત્યાં એક બીજો ખત્રી આવ્યો; તે વખતે તે પક્ષીનો રંગ લીલો હતો. તે થોડીવાર ત્યાં ઉભો રહ્યો અને પછી તે પેલાજ વડ નીચે આવીને બેઠો. ત્યાં આવીને પ્રથમ આવનાર ખત્રીને તેણે કહ્યું કે, ભાઇ રામજી, પેલું પક્ષી જોયું ? કેવા સરસ લીલા રંગનું છે ? ત્યારે તે બોલ્યો, ભાઈ ખીમજી, તારી આંખે કાંઇ ઝાંખ તો નથી આવી ? તે પક્ષીનો રંગ તો ચણોઠી જેવો લાલચોળ છે. ખીમજીએ કહ્યું, ચાલ, ચાલ, જુઠા બોલા, હું હજી આ ઘડીએજ જોઇને આવું છું ને મને ખોટો પાડે છે ! આ પ્રમાણે વાદવિવાદ ચાલતો હતો તેવામાં તેમનો ઓળખીતો એક ભાવસાર ત્યાં આવ્યો અને પૂછયું કે, ભાઈ, તમે કેમ લડો છો ? એટલે બન્નેએ પોતાની વાત તેને કહી દેખાડી; ત્યારે તે ભાવસાર કે જેનું નામ પદમશી હતું તે બોલ્યો: ભાઈ, તમે બન્ને ખોટા છો; હું હજી આ ઘડીએજ તે પક્ષીને જોઇને આવું છું તેનો રંગ તો કાળો શાહી જેવો છે. આ સાંભળીને ખીમજી બોલ્યો: અલ્યા પદમશી, શું તું મને આંધળો ગણે છે ? તું ઘરડો છે એટલે બરાબર જોઈ નહિ શકતો હોય. પદમશીએ કહ્યું: તમે બન્ને છતી આંખે આંધળા છો; જો મારૂં કહેવું ન માનતા હો તો ચાલો મારી સાથે, હું તમારી ખાત્રી કરી આપું ! આમ રકઝક ચાલે છે તેટલામાં તેમના ગામનો એક ભીમો નામનો કણબી આવ્યો ને આ ત્રણેને લડતા જોઇને બોલ્યો કે તમે કેમ લડી મરો છો ? પછી તે બધાએ પોતાની વાત કહી દેખાડી ત્યારે ભીમો પટેલ હસીને બોલ્યો: અલ્યા, તમે ત્રણે આંધળા છો ! આંધળા, હું આ ઘડી હજી જોઇને આવું છું,

એ પક્ષીનો રંગ તો બગલાની પાંખ જેવો ધોળો છે! નકામા શું બાઝી મરો છો? આ સાંભળીને પેલા ત્રણ જણા ભીમાને મારવા દોડ્યા અને ચારે વચ્ચે ધમાધમી થઇ રહી અને મોટો હોકારો થયો. તે સાંભળીને અડખે પડખેથી બે ચાર માણસો દોડી આવ્યા અને પેલો પક્ષીવાળો સીપાઇ પણ ત્યાં આવ્યો. તેઓએ પેલા ચાર જણને છુટા પાડ્યા અને લડવાનું કારણ પૂછયું, ત્યારે તેમણે બધી વાત કહી દેખાડી. તે સાંભળીને પેલા માણસો અને તે સીપાઇ ખૂબ હસ્યા. પછી પેલા પક્ષીને બતાવીને તેણે કહ્યું: જુઓ, આનો રંગ કેવો પીળો છે? ભલા માણસો, આ તો બહુરંગી પક્ષી છે ને પાંચ પાંચ મીનીટે પોતાનો રંગ બદલે છે, તમે નાહક લડી મુઆ. આ વાત સાંભળીને પેલા ગામડીઆઓ પણ અચંબો પામી હસ્યા અને પછી પોતાને ગામ ગયા. કહો રામપ્રસાદ, હવે તમે શું સાર કાઢયો?

રામપ્રસાદ—જે વાત જોઇએ અથવા સાંભળીએ તે સંબંધી ખૂબ તપાસ કરવી અને બધી વિગત જાણવી; નહિતો પેલા ગામડીઆની પેઠે નાહક તકરાર થાય.

મહેતાજી—તે બરાબર છે, પણ જે ખરો સાર છે તે તો રહી જાય છે, સાંભળો: જેમ પક્ષી એકજ હતું પણ તે જુદા જુદા રંગ બદલતું હતું તેમ પ્રભુ તો એકજ છે પણ તે જુદાં જુદાં રૂપ લે છે. કોઇ વાર તે રામ થાય, કોઈ વાર કૃષ્ણ થાય, કોઈ વાર મહમ્મદ થાય, કોઇવાર ઈસુખ્રીસ્ત થાય, અને કોઈવાર જરથોસ્ત થાય. એને જેમ અનુકૂળ પડે તેમ તે અવતાર લે છે, પણ મુદ્દે તો તે એકજ છે. જેમ પેલા ગામડીઆઓ પેલા પક્ષીના જુદા જુદા રંગને લઇને લડતા હતા

તેમ આપણે બધા પ્રભુનાં જુદાં જુદાં નામ જેવાં કે રામ, ખુદા, અલ્લાહ, ગૉડ, પેગંબર વગેરેથી તકરાર કરીએ છીએ. જેમ પાણી છે તેને કેટલાક જળ કહે છે, કેટલાક આબ કહે છે, કેટલાક વારિ કહે છે, કેટલાક વૉટર કહે છે, કેટલાક તન્ની કહે છે, પણ જુદા જુદા નામથી તે કાંઈ બદલાઇ જતું નથી, તેમ પરમેશ્વર પણ જુદા જુદા નામથી બદલાઇ જતા નથી, અને આપણે પણ તેના પુત્રો હોવાથી ભાઈઓજ છીએ, માટે આપણે સંપીને અને સ્નેહથી ચાલવું જોઈએ. હવે કાલે આપણે અપકારને બદલે ઉપકાર કરવા વિષે બીજી વાત કહેશું.

૪—અપકારને બદલે ઉપકાર.

અવગુણ ઉપર ગુણ કરે, એ સજ્જન અભ્યાસ;
જો સુખડ સળગાવીએ, આપે સરસ સુવાસ.

મહેતાજી—કેમ હરજીવનદાસ, આજે આપણે કયી વાત કહેશું ?

હરજીવન—સાહેબ, આપે કાલે કહ્યું હતું કે આપણે અપકારને બદલે ઉપકાર કરવા વિષે વાત કહેશું, માટે આજે એ વાત કહેવાની છે.

મહેતાજી—ઠીક, તમે કોઈએ ચંદ્રહાસનું નામ સાંભળ્યું છે ?

(મગનલાલ ઉભા થયા)

મગનલાલ—જી,હા. મેં સાંભળ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ **ચંદ્રહાસ**નું નાટક જોવા હું મારા મામા સાથે ગયો હતો.

મહેતાજી—બરાબર, **ચંદ્રહાસ**નું નાટક પણ સારૂં છે. આજે આપણે તેની વાત કહેશું. કેરલ નામનો એક દેશ હતો ત્યાં સુધાર્મિક નામનો રાજા રાજ કરતો હતો. તેને એક પુત્ર થયો, તે બહુ રૂપાળો હતો. વળી તે હસમુખો અને બોલવામાં વિવેકી હતો. જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તે લોકોમાં બહુ પ્રિય થઈ પડયો; અને બધા તેનાં બહુ વખાણ કરવા લાગ્યા. રાજકુમારનાં વખાણ સાંભળીને રાજાના પિત્રાઇ-ઓ તેની બહુ અદેખાઈ કરવા લાગ્યા અને આડાં અવળાં બહાનાં કાઢીને સુધાર્મિક રાજા સાથે લડાઇ કરી. લડાઈમાં રાજા મરાયો અને રાણી પોતાના એકના એક રાજકુમારને એક વિશ્વાસુ દાસીને સોંપીને સતી થઇ.

દાસી તે રાજકુમારને લઇને તે રાજમાંથી નાશી છુટી અને ફરતાં ફરતાં કુંતલપુર કરીને શહેર હતું તેમાં આવીને રહી. થોડા દિવસ પછી તે દાસી પણ મરી ગઇ અને તે રાજકુમાર એકલો થઈ ગયો. આ વખતે તેની ઉમ્મર લગભગ સાત વર્ષની હતી. તે બોલવામાં બહુજ હોશિયાર હતો, અને મીઠું મીઠું બોલતો, તેથી લોકો તેને પરાણે બોલાવતા, ખવરાવતા--પીવરા-વતા તથા લૂંગડાં પણ આપતા.

કુંતલપુરનો જે રાજા હતો તે બહુ નબળો હતો તેથી ખરે-ખરૂં રાજ્ય તો તે રાજાનો પ્રધાન દુષ્ટબુદ્ધિજ કરતો હતો. રાજાને માત્ર મહેલ, ગાડી–ઘોડા વગેરે મોજ–મજા કરવાની વસ્તુઓજ

આપતો હતો. દુષ્ટબુદ્ધિ બહુ દુષ્ટ હતો તેથી તેનામાં દયા તો હતીજ નહિ. હવે એક વખતે તે પ્રધાને પોતાના બાપનું શ્રાદ્ધ હતું તે દિવસે બ્રાહ્મણોને જમવા નોતર્યા; બ્રાહ્મણો જમવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં પેલો રાજકુમાર જેને સૌ દાસીપુત્ર તરીકે ઓળખતા હતા તે ત્યાંથી નીકળ્યો. બધા બ્રાહ્મણોએ તેને ત્યાં બોલાવ્યો અને પ્રધાનની રજા લઈને જમવા બેસાડયો. જમ્યા પછી સૌની સાથે પેલો દાસીપુત્ર બેઠો હતો ત્યાં પ્રધાન આવ્યો અને તે બાળકનું ચળકતું કપાળ જોઇને તેના મનમાં લાગ્યું કે આ કોઈ મોટાનો છોકરો હોવો જોઇએ. પછી પ્રધાને બ્રાહ્મણોને પૂછયું કે, તમે આ બાળકનું ભવિષ્ય કહી શકશો ? ત્યારે તે બધામાંથી એક વિદ્વાન હતો તેણે કહ્યું કે, પ્રધાનજી, સાચેસાચું કહીએ તો તે મોટો પરાક્રમી, શૂરવીર દાનેશ્વરી અને પ્રભુનો મોટો ભક્ત થશે અને વળી તે આપનો જમાઇ થશે.

આ સાંભળીને દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાનને બહુ ક્રોધ થયો અને મનમાં નક્કી કર્યું કે આ બાળકને હું મરાવી નાખું; નહિતો મારી આબરૂ જશે. આવી રીતે વિચાર કરીને તે બ્રાહ્મણોનું ભવિષ્ય ખોટું પાડવા તે પ્રધાને બે ચંડાળોને બોલાવ્યા, અને હુકમ કર્યો કે પેલો દાસીપુત્ર જે ગામમાં રખડ્યાં કરે છે તેને જંગલમાં લઈ જઇને મારી નાખો, અને મારી ખાત્રી માટે કાંઇ નિશાની લાવી આપો. આ કામ કરી આવશો એટલે હું તમને ઇનામ આપીશ.

પ્રધાનના હુકમને તાબે થઈને તે ચંડાળો પેલા કુમારને છાનોમાનો ફોસલાવીને જંગલમાં લઈ ગયા અને તેને મારવાની

તૈયારી કરી. છોકરો હોશિયાર હતો એટલે ચંડાળ પાસેથી રજા લઈને તે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:–હે પ્રભુ, તમે મને આ દુઃખમાંથી બચાવો. આ જગતમાં આપના સિવાય મારૂં કોઈ છે નહિ. આપ મને મદદ નહિ કરો તો કોણ કરશે ? આ પ્રમાણે આંખમાં આંસું લાવીને પ્રાર્થના કરી, એટલે પેલા ચંડાળોને દયા આવી અને તેની છઠ્ઠી આંગળી હતી તેજ માત્ર કાપીને તેને જીવતો રહેવા દીધો અને કહ્યું કે તું અહીંથી બહુ દૂર નાસી જજે. ફરીથી અહીં આવીશમાં. ચંડાળોએ આવીને પ્રધાનને છઠ્ઠી આંગળી નિશાની માટે આપી, એટલે તે રાજી થયો અને તેમને ઇનામ આપ્યું.

હવે પેલો કુમાર કેટલેક દૂર જઇ રોતો રોતો એક ઝાડ નીચે બેઠો. એવામાં ચંદનાવતી નગરનો રાજા કુલીંદ શિકાર કરીને પાછો આવતો હતો, તેણે પેલા બાળકને રોતો જોયો એટલે તે ઝાડ પાસે આવ્યો. બાળકની સાથે વાતચીત કરતાં તે બહુ રાજી થયો અને પોતાને પુત્ર નહોતો તેથી તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા ઉપર પ્રભુએ કૃપા કરીને આ બાળક મોકલ્યો છે, માટે એને હું પુત્ર તરીકે રાખીશ. પછી તેને પોતાના નગરમાં તેડી ગયો અને ખૂબ ભણાવ્યો–ગણાવ્યો તથા યુદ્ધકળા પણ શીખવી. તેનું નામ ચંદનાવતી ઉપરથી ચંદ્રહાસ પાડયું.

તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ રાજ્યના કામમાં પણ ભાગ લેતો ગયો અને પ્રભુની ભક્તિ પણ વધારે વધારે કરતો ગયો. કુલીંદ રાજા વૃદ્ધ થયો એટલે રાજ્ય ચંદ્રહાસને સોંપ્યું, પણ તે સાથે એટલી આજ્ઞા કરી કે કુંતલપુરના પ્રધાન દુષ્ટબુદ્ધિએ

આપણાં સો ગામ હરામનાં લઈ લીધાં છે, પણ તે બહુ દુષ્ટ અને બળવાન છે, તેથી કદિ તું તેની સાથે લડતો નહિ. તે પ્રમાણે વર્તવા ચંદ્રહાસે વચન આપ્યું. ચંદ્રહાસનો દાખલો જોઇને તેની પ્રજા તથા સર્વ નોકરોમાં ભક્તિભાવ વધ્યો; તે એટલે સુધી કે કેટલાક મહિના પછી ચંદ્રહાસે પોતાના સેવકોને ખંડણી ભરવા કુંતલપુર મોકલ્યા. તે દિવસે અગીઆરશ હતી તેથી ચંદ્રહાસના સેવકોએ ઉપવાસ કર્યો અને દુષ્ટબુદ્ધિએ તેમને જમવા તેડયા પણ તેઓ જમવા ગયા નહિ. આથી દુષ્ટબુદ્ધિને બહુ માઠું લાગ્યું અને ચંદ્રહાસના સેવકોનું અપમાન કરી કાઢી મૂકયા તથા ખોટું બહાનું કાઢી ચંદનાવતી ઉપર ચડાઇ કરી.

ચંદ્રહાસને આથી ક્રોધ ચડયો, પણ કુલીંદ રાજાને વચન આપ્યું હતું તેથી કજીયાનું મોં કાળું કરવા દુષ્ટબુદ્ધિની સાથે લડાઇ ન કરતાં તેને સામો લેવા ગયો, અને તેનો સારી રીતે આદર–સત્કાર કરીને ગામમાં લઇ આવ્યો. કુલીંદ રાજા પણ તે વખતે હાજર હતો તેને દુષ્ટબુદ્ધિએ પૂછયું કે આ પુત્ર તમને શી રીતે પ્રાપ્ત થયો ? ત્યારે કુલીંદે કહ્યું કે, હું એક વખત શિકારેથી આવતો હતો તે વખતે એક ઝાડ નીચે તે રોતો બેઠો હતો. મેં તેને રોવાનું કારણ પૂછયું ત્યારે તેણે કહ્યું કે મારી છઠ્ઠી આંગળી ચંડાળો કાપી ગયા તેથી મને બહુ પીડા થાય છે. પછી મને આ બાળક ઉપર દયા આવી અને મારે પુત્ર નહોતો તેથી મેં તેને પુત્ર તરીકે રાખ્યો છે. રાજાની આ વાત સાંભળીને દુષ્ટબુદ્ધિને પેલા દાસીપુત્રની તથા ચંડાળોની વાત યાદ આવી અને મનમાં બહુ ગુસ્સે થયો. તે વિચાર કરવા

લાગ્યો કે જો તે જીવતો હશે તો મારો જમાઇ થશે અને મારી આબરૂ જશે, માટે તેને તો ગમે તેમ કરીને મારી નખાવું તો ઠીક. આવો વિચાર કરીને તેણે એક યુક્તિ શોધી અને કુલીંદ રાજાને કહ્યું કે, ભાઇ, મારે એક જરૂરનો કાગળ મારા પુત્ર ઉપર મોકલવો છે માટે આ તમારા પુત્રને તે આપવા મોકલશો? કુલીંદે હા પાડી તેથી કાગળ લઇ જવા **ચંદ્રહાસ** તૈયાર થયો. દુષ્ટબુદ્ધિએ નીચે પ્રમાણે પત્ર લખ્યો હતો:—

ભાઈ મદન,

રૂપ, ગુણ કે ઉમ્મરનો કાંઇ પણ વિચાર કર્યા વિના આ ચીઠ્ઠી લાવનારને તુરત વિષ દઇ દેજો.

લી૦

દુષ્ટબુદ્ધિ.

કાગળ **ચંદ્રહાસ**ને આપ્યો અને કહ્યું કે આ તમે હાથોહાથ મારા પુત્ર **મદન**ને આપજો.

(આ વખતે એક છોકરાથી અરરર એમ અવાજ થઇ ગયો.)

મહેતાજી—ભાઇ, એ કોણે અવાજ કર્યો ?

ચુનીલાલ—સાહેબ, આ **નવનીતરાય**થી એમ બોલાઇ ગયું છે.

મહેતાજી—કેમ **નવનીતરાય**, તમે બોલ્યા ?

નવનીત—જી, હા, મને એમ લાગ્યું કે હવે આ બિચારો **ચંદ્રહાસ** નક્કી મરાશે અને તેથી મારાથી અરરર બોલાઇ ગયું.

મહેતાજી—તમે કેવા દયાળુ છો તે આ ઉપરથી જણાઇ આવે છે, પણ **નવનીતરાય**, તમારે મુંઝાવું નહિ, કારણ

કે 'જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?' હવે શું થાય છે તે જુઓ.

કાગળ લઈને ચંદ્રહાસ નીકળ્યો અને સાંજ પડતાં કુંતલપુર આવી પહોંચ્યો. લાંબો પંથ કરવાથી તે થાકી ગયો હતો, તેથી થાક ખાવા તથા મોઢું સાફ કરવા રસ્તા ઉપરના એક બગીચામાં તે ગયો ને જરા આરામ લેવા બેઠો, એટલામાં તો તેને નિદ્રા આવી ગઈ. તે બગીચો દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાનનો હતો. સાંજે પ્રધાનની પુત્રી કે જેનું નામ વિષયા હતું તે પોતાની દાસીઓ સાથે ત્યાં ફરવા આવી. ફરતાં ફરતાં તેણે ચંદ્રહાસને જોયો અને તેની પાસે ચીઠ્ઠી પડેલી હતી તે જોઈ. ચીઠ્ઠી વાંચીને તેને વિચાર થયો કે ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં મારા પિતાજીએ 'વિષયા' ને બદલે 'વિષ' લખ્યું છે; કારણ કે આવા રૂપ ગુણવાળાને કોઈ ઝેર દેવાનું લખે નહિ, વળી મારા પિતા મારે માટે પતિની શોધમાંજ નીકળ્યા છે અને જરૂરી કામ હોવાથી પોતે નહિ આવી શક્યા હોય તેથી આ ચીઠ્ઠી લખી હશે. આમ વિચારીને તેણે એક સળી લીધી અને પોતાની આંખમાં જે આંજણ હતું તે વતી 'વિષ' શબ્દની પડખે 'યા' અક્ષર ઉમેરીને ચીઠ્ઠી હતી ત્યાં મૂકી દીધી.

ચંદ્રહાસ જાગ્યો એટલે ચીઠ્ઠી લઈને પ્રધાનના મહેલમાં ગયો અને મદનને ચીઠ્ઠી આપી. ચીઠ્ઠી વાંચીને મદને તો તરતજ બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા અને ચંદ્રહાસની સાથે પોતાની બેન વિષયાને પરણાવી. થોડા દિવસ પછી દુષ્ટબુદ્ધિ શહેરમાં આવ્યો અને ચંદ્રહાસને જીવતો જોઈને તથા પોતાનો જમાઈ થયો છે તે વાત સાંભળીને તે બહુજ ખીજાઈ ગયો

અને ગમે તેમ કરીને પણ તેને મારી નખાવવા વિચાર કરવા લાગ્યો. છેવટે એક યુક્તિ શોધી કાઢીને તેણે એક દિવસે ચંદ્રહાસને કહ્યું કે, ગામથી એક ગાઉ દૂર અમારી કુળદેવી છે ત્યાં તમે એકલા આજ રાત્રે પગે લાગવા જજો. ચંદ્રહાસે હા પાડી. પ્રધાને ચંડાળોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે આજ રાત્રે અમારી કુળદેવીને પગે લાગવા એક જુવાન રાજકુમાર આવશે, તેને તમે મારી નાખજો. પછી ચંડાળો બહુ સારૂં એમ કહીને ગયા.

હવે તે ગામનો રાજા કુંતલિક બહુ માંદો થઈ ગયો અને મરવાની તૈયારીમાં હતો. ચંદ્રહાસ તેની પાસે જતો આવતો એટલે રાજાને તેના ઉપર બહુ હેત હતું. રાજાએ પ્રધાનના પુત્ર મદનને રાત્રે બોલાવી કહ્યું કે, અત્યારે ને અત્યારે ગમે ત્યાંથી તું ચંદ્રહાસને મારી પાસે લાવ. મદન ચંદ્રહાસને શોધવા નીકળ્યો ત્યારે ચંદ્રહાસ કુળદેવીને મંદિરે જતો હતો. મદને ચંદ્રહાસને કહ્યું કે, લાવો, હું તમારી વતી પૂજા કરવા જઈશ અને તમે રાજા પાસે જાઓ. તેઓ તમને બહુ યાદ કરે છે. આથી ચંદ્રહાસ રાજા પાસે ગયો. ત્યાં રાજાએ પોતાની એકની એક પુત્રીને બોલાવીને ચંદ્રહાસના હાથમાં તેનો હાથ સોંપ્યો અને કહ્યું કે, આજથી આ તમારી પત્ની છે. પછી બ્રાહ્મણોને બોલાવીને તેમનાં લગ્ન કર્યાં અને તેઓ ફૂલદડે રમતાં બજારમાંથી નીકળ્યાં. આ મોટો વરઘોડો જોવા પ્રધાને પોતાના મહેલની બારીમાંથી ડોકીયું કર્યું અને રાજકુંવરી સાથે ચંદ્રહાસને જોયો ત્યારે તો તેને મૂર્છા આવી ગઈ. પછી ભાન આવતાં તેણે એક સીપાઇને મોકલ્યો

અને કહ્યું કે તું **ચંદ્રહાસને** પૂછી આવ કે કુળદેવીને મંદિરે પૂજા કરવા કેમ નથી ગયા ? **ચંદ્રહાસે** જવાબ કહેવરાવ્યો કે મારી વતી પૂજા કરવા **મદનભાઈ** ગયા છે. આ ખબર સાંભળતાંજ પ્રધાન પોતે ઘોડે ચડીને એકદમ ત્યાં ગયો; પણ ત્યાં તો **મદનનું** મડદું પડયું હતું ! આ જોઈને પ્રધાન બહુ રોવા કુટવા લાગ્યો. પણ શો ઉપાય ? મારે ગામમાં જઈને શું મોઢું બતાવવું ? આમ વિચારીને તેણે આપઘાત કર્યો.

લગ્નના કામથી પરવારીને **ચંદ્રહાસે** **મદનનો** ખબર કઢાવી, પણ કાંઈ ખબર ન આવવાથી તે પોતે મંદિરે ગયો અને ત્યાં **મદન** અને પ્રધાનનાં મડદાં જોયાં. આથી તેને બહુ ખેદ થયો. પછી પોતાના સાથળમાંથી લોહી કાઢી તે દેવીને પ્રસન્ન કરવા મંડયો, પણ દેવી પ્રસન્ન ન થયાં. છેવટે પોતાનું માથું કાપવા જાય છે ત્યાં દેવીએ દર્શન દીધાં અને વરદાન માગવા કહ્યું. **ચંદ્રહાસે** માગ્યું કે આ બન્નેને જીવતા કરો. તે પ્રમાણે તે બન્નેને દેવીએ જીવતા કર્યા. આથી દુષ્ટબુદ્ધિની આંખ ઉઘડી અને તે સમજ્યો કે ખરેખર **ચંદ્રહાસ** બહુ લાયક છે, અને મેં તેની તરફ ઘણા અપકાર કર્યા તો પણ તેણે તો મારી ઉપર ઉપકાર કર્યા. પછી સૌ આનંદથી ઘેર ગયા. **ચંદ્રહાસને** કુંતલપુરનું રાજ્ય આપ્યું અને મદનને તેનો પ્રધાન બનાવ્યો. કહો **મગનલાલ**, તમે હવે આ વાતમાંથી શું સાર કાઢો છો ?

મગનલાલ—જે માણસ અપકારને બદલે ઉપકાર કરે છે તેનું પ્રભુ હમ્મેશાં સારૂંજ કરે છે.

મહેતાજી—બીજું કાંઈ, રતિલાલ ?

રતિલાલ—જી, હા. જે કોઇ ખરા મનથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે તેને પ્રભુ ચંદ્રહાસની માફક બચાવે છે.

મહેતાજી—બીજું કાંઈ, રામપ્રસાદ ?

રામપ્રસાદ—જે કોઈ બીજાઓનું બૂરૂં કરવા જાય છે તેનું બૂરૂંજ થાય છે, માટે કોઈનું બૂરૂં કરવું વહિ.

મહેતાજી—તે ઉપર કાંઈ કહેવત તમને સાંભરે છે, શાંતિલાલ ?

શાંતિલાલ—જી. હા. 'ખોદે તે પડે.'

મહેતાજી—શાબાશ, હવે બીજો કાંઇ સાર તમે કહો, અર્જુનલાલ ?

અર્જુનલાલ—જે કોઈ સારા હોય છે તે હમ્મેશાં અપકારને બદલે ઉપકારજ કરે છે. દુષ્ટબુદ્ધિએ ચંદ્રહાસને દુઃખ દેવામાં બાકી ન રાખ્યું છતાં ચંદ્રહાસે તેનું સારૂંજ કર્યું, માટે હમ્મેશાં અપકારને બદલે ઉપકારજ કરવો.

મહેતાજી—ચંદ્રહાસ બીજાઓને કેમ બહુ ગમતો હતો તેનું કારણ તમને ખબર છે, મુકુંદરાય ?

મુકુંદરાય—જી, હા. તે બહુ હસમુખો અને બોલવામાં વિવેકી હતો.

મહેતાજી—બરાબર, આજે આપણે આટલેથી બંધ રાખશું અને કાલે આપણે બીજી એવીજ એક વાત કહેશું.

૫—ગરીબનો અનાદર નહિ કરવા વિષે.

કબીર ગર્વ ન કીજીએ, રંક ન હસીએ કોય;
અબી તો નાવ સમુદ્રમેં, ના જાને કયા હોય.

મહેતાજી—કેશવલાલ, આપણે પહેલે દિવસે કોની વાત કરી હતી, તમને યાદ છે ?

કેશવલાલ–હા,જી, પાંડવ-કૌરવોની અને તેમની પરીક્ષાની.

મહેતાજી—બરાબર. હરિલાલ, પાંડવો અને કૌરવોના ગુરુનું નામ શું ?

હરિલાલ—દ્રોણ, સાહેબ.

મહેતાજી—ઠીક. આજે હવે હું તમને તે દ્રોણગુરુ અથવા તો દ્રોણાચાર્ય સંબંધી વાત કહું છું. દ્રોણ એ અગ્નિવેશ નામના બ્રાહ્મણને ત્યાં ભણતા હતા; તે વખતે પ્રષદ રાજાનો પુત્ર દ્રુપદ પણ ત્યાંજ ભણતો હતો. તે બન્નેને બહુજ ભાઇબંધી હતી. બન્ને સાથે રમતા, સાથે જમતા અને સૂતા પણ સાથેજ. ભણી રહ્યા પછી સૌ નિશાળીઆઓ પોતપોતાને ગામ ગયા. દ્રોણની સ્થિતિ ગરીબ હતી એટલે તે પોતાના ભાઇબંધ દ્રુપદ રાજા પાસે ગયો અને તેને આશીર્વાદ આપી ઉભો રહ્યો. રાજાએ પૂછયું કે તું કોણ છે ? ત્યારે દ્રોણે કહ્યું કે હું તારો ભાઇબંધ દ્રોણ છું અને આપણે બન્ને સાથેજ ભણતા હતા તે તું ભૂલી જાય છે ? હું બહુ ગરીબ સ્થિતિમાં છું માટે તારી પાસે ભિક્ષા માગવા આવ્યો છું. દ્રુપદે કહ્યું:

હું રાજા છું અને તું ભિખારી છે, માટે હવે આપણુને ભાઇબંધી નજ હોય. રાજાનો મિત્ર તો રાજાજ હોય. તું અહીંથી ચાલ્યો જા, નહિ તો સીપાઇ બોલાવીને તને કઢાવી મૂકીશ. આ વચનથી દ્રોણુની છાતી ભેદાઇ ગઈ. તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો અને ગમે તેમ કરીને તેનો અહંકાર ઉતારવો એમ તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

તે હસ્તિનાપુર ગયો અને ત્યાં પાંડવો, કૌરવો અને બીજા રાજકુમારોને બાણુવિદ્યા શીખવી. પછી જ્યારે ભણાવવાનું કામ પૂરૂં થયું ત્યારે શિષ્યોએ ભેગા થઇને ગુરુજીને કહ્યું: મહારાજ, હવે આપ ગુરુદક્ષિણા માગો; અમે આપના ઘણા દેવાદાર છીએ. આ સાંભળીને ગુરુ બોલ્યા: હે શિષ્યો, ગુરુદક્ષિણામાં માત્ર હું એટલુંજ માગું છું કે તમે દ્રુપદ રાજાને બાંધીને અહીં લઇ આવો.

પહેલાં કૌરવો ગયા પણ તે બધાને દ્રુપદે હરાવ્યા, પછી પાંડવો ગયા અને તેઓ દ્રુપદને પકડીને ગુરુ પાસે લઈ આવ્યા. દ્રોણે કહ્યું: કેમ દ્રુપદ, તારાં અહંકારનાં વચનો યાદ આવે છે કે ? તેં કહ્યું હતું કે રાજાનો મિત્ર રાજાજ હોય. હે મિત્ર, તું કદાચ મારો મિત્ર થવા રાજી નહિ હોય પણ હું તો રાજીજ છું, અને તારી સાથે મિત્રતા બાંધવાજ મેં તારૂં રાજ્ય લીધું છે; હવે તેમાંનું અર્ધું હું તને આપું છું અને અર્ધું હું રાખું છું. આ સાંભળીને દ્રુપદ દ્રોણુને પગે પડ્યો અને માફી માગી કહ્યું કે, જગતમાં જો મિત્ર હો તો તમારા જેવા ઉદાર મિત્ર હજો. પછી દ્રુપદને છોડી મૂક્યો અને

શિષ્યો પણ રાજીખુશીથી પોતાને મુકામે ગયા. કેમ ચુનીલાલ, તમે આ વાતમાંથી શું સાર લીધો ?

ચુનીલાલ—જે માણસ અહંકાર કરે છે તે વહેલો મોડો બહુ દુઃખી થાય છે, માટે અહંકાર ન કરવો.

મહેતાજી—અહંકાર ન કરવો એ વાત ખરી, પણ શેનો અહંકાર ન કરવો શંકરલાલ ?

શંકરલાલ—કોઇપણ બાબતનો; જેમકે રૂપ, ગુણ, ધન, વિદ્યા, તપ, ભક્તિ, બળ વગેરેનો અહંકાર ન કરવો.

મહેતાજી—શાબાશ છે શંકરલાલ, શાબાશ છે. હવે તમે કાંઇ સાર બોલો, કાનજીભાઇ ?

કાનજી—કોઇપણ માણસનો આપણે તિરસ્કાર ન કરવો.

મહેતાજી—બરાબર. કહો કેશવલાલ, તમે શું સાર લીધો ?

કેશવલાલ—મિત્રની સાથે કોઇ દિવસ તોછડાઇ ન કરવી અને વખત આવે મિત્રને માટે પ્રાણ આપવા પડે તોપણ આપવા, અને મિત્રનો અપકાર ન ગણતાં તેના ઉપર ઉપકાર કરવો.

મહેતાજી—વારૂ, બીજું કાંઇ રહી જાય છે, હરિપ્રસાદ ?

હરિપ્રસાદ—ગુરુની પાસેથી વિદ્યા શીખીને આપણે તેનો ઉપકાર ન ભૂલવો અને જેમ ગુરુ રાજી થાય તેમ કરવું.

મહેતાજી—બસ, હવે કાલે તમને **પાંડવો** અને કૌરવોની વાત કહેશું અને પછી તેમાંથી શું સાર નીકળશે તે જોઇશું.

૬—ક્ષમા.

ખરૂં વીર–ભૂષણુ ને, પરમ ધરમ સાર,
ક્ષમા ક્ષમા ક્ષમા વિના, અવર ન ધારજો;
શરણુ આવેલકેરાં, દિલ દુઃખ દૂર થવા,
અમિ ભરી આંખડીએ, ઉઘાડી હસાવજો.

મહેતાજી—આજે વલ્લભદાસ અને ત્રિભોવનદાસને કેમ ઉભા રાખ્યા છે, મોનીટર ?

મોનીટર—સાહેબ, અમે બધા પાણી પીવા ગયા ત્યારે ધક્કાધક્કીમાં ત્રિભોવનદાસના હાથમાંથી પાણીનો પ્યાલો પડી ગયો અને વલ્લભદાસના પગ ઉપર પડયો. ત્રિભોવનદાસે વલ્લભદાસની માફી માગી તોપણુ વલ્લભદાસે ગુસ્સે થઈને ત્રિભોવનદાસને એક ઘુસ્તો માર્યો, ત્યારે ત્રિભોવનદાસે તેમને એક લપાટ મારી. પછી હું વચ્ચે પડયો અને તેમને છૂટા પાડી કલાસમાં લાવી ઉભા રાખ્યા.

મહેતાજી—તમારે બન્નેને બહુજ શરમાવા જેવું છે. આવી રીતે જો વર્તો તો પછી તમને જે બોધદાયક વાત કહીએ છીએ તેનું ફળ કયાં રહ્યું ! માણુસો કેટલી બધી ક્ષમાદૃષ્ટિ રાખે છે તે ઉપર હું તમને વાત કહું તે સાંભળો.

મગનલાલ—સાહેબ, કાલે તો આપે એમ કહ્યું હતું કે પાંડવો ને કૌરવોની વાત કહીશું.

મહેતાજી—મગનલાલ, તમારી વાત બરાબર છે, પણુ

હું તમને જે વાત કહીશ તેમાં બધું આવી જશે. હવે ધ્યાન દઇને સાંભળો.

પાંડવોને રહેવાને તેમના મોટા કાકા ધૃતરાષ્ટ્રે ખાંડવ-પ્રસ્થ નામનું સ્થળ આપ્યું હતું. તે જોકે મોટું જંગલ હતું પણ ધીરે ધીરે તે ભાઇઓએ મળીને તેનું મોટું શહેર બનાવ્યું હતું. તે એવું તો સરસ હતું કે લોકો તેને ઇંદ્રાપુરી અથવા તો ઇંદ્રપ્રસ્થ કહેતા હતા. ત્યાં એક મોટો મહેલ બાંધ્યો હતો. તેના વાસ્તુ વખતે ઘણા રાજાઓને નોતર્યા હતા અને તેમાં દુર્યોધનને પણ બોલાવ્યો હતો. દુર્યોધન ત્યાં આવીને પાંડવો તથા દ્રૌપદીની સાથે મહેલ જોવા ગયો. તેમાં એક ઠેકાણે એવી કારીગીરી હતી કે જયાં પાણી હતું ત્યાં જાણે સાફ આરસપહાણની જમીન હોય એમ જોનારને લાગે, ત્યાં આવતાં દુર્યોધન છેતરાયો. તે રોફમાં ને રોફમાં ચાલ્યો એટલે ધબ દઇને પાણીમાં પડયો અને તેનાં લૂગડાં ભીંજાયાં. આથી ભીમ અને તેના નાના ભાઇઓ તથા દ્રૌપદી હસી પડયાં. આગળ ચાલતાં એક ઠેકાણે પાણી નહોતું ત્યાં તેને પાણી જેવું લાગ્યું તેથી પોતાનાં કપડાં ઉંચાં લીધાં, પણ ત્યાં તો મુદ્દલે પાણી નહોતું. આ વખતે પણ ધર્મરાજા સિવાય બધાં ખડખડ હસી પડ્યાં. વળી એક ઠેકાણે બારણા જેવો સુંદર આકાર હતો ત્યાં બારણું ધારી તે ચાલવા ગયો એટલે તેનું માથું ભાંગી ગયું અને તે શરમાઇ ગયો. આ વખતે પણ બધાં ખૂબ હસ્યાં. આથી તે મનમાં ખૂબ બળ્યો અને તેઓના ઉપર વેર લેવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો. પછી પાંડવોએ તેને પોતાનો બધો વૈભવ બતાવ્યો તેથી તો તેને દાઝયા ઉપર ડામ જેવું થયું. રાત–દિવસ ચિંતામાં ને

ચિંતામાં તેનું શરીર બહુ લેવાઇ ગયું; પછી તેના મામા શકુનિની સલાહથી દુર્યોધને કાંઇક ખુશાલીનું બહાનું કાઢીને પાંડવોને હસ્તિનાપુર બોલાવ્યા.

પાંડવો ત્યાં આવ્યા એટલે ધર્મરાજાને દ્યૂત એટલે જુગટું રમવાનું દુર્યોધને કહ્યું. ધર્મરાજાનો એવો ઠરાવ હતો કે જો કોઇ દ્યૂત રમવાનું કહે તો તેને ના પાડવી નહિ; આથી તે રમવા બેઠા. એક બાજુ ધર્મરાજા બેઠા અને તેની સામે દુર્યોધનની વતી તેનો કપટી મામો શકુનિ બેઠો. શકુનિ રમવામાં બહુ કપટી હતો એટલે તે ધર્મરાજાને હરાવતોજ ગયો. રમતાં રમતાં ધર્મરાજા રાજપાટ, નોકર–ચાકર, પોતાના ભાઇઓ, પોતાને અને છેવટે પોતાની પત્ની દ્રૌપદીને પણ હારી ગયા, અને તેઓ બધા દુર્યોધનના દાસ બન્યા. છેવટે દુર્યોધનનો ભાઇ દુ:શાસન દ્રૌપદીનો લાંબો લટકતો ચોટલો પકડી તેને સભામાં ઘસડી લાવ્યો અને તેનું એકનું એક પહેરેલું વસ્ત્ર ખેંચવા માંડયું. આથી દુ:ખી થઇ દ્રૌપદીએ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી કે:–"હે અનાથના નાથ, હે ગોવિંદ, હે દ્વારકાવાસી, હે કૃષ્ણ, તમે મારી મદદે આવો." આ પ્રાર્થના સાંભળીને ભગવાનનું હૃદય પીગળ્યું અને અદૃશ્ય રહીને તેમણે દ્રૌપદીને વિવિધ રંગનાં ચીર પૂર્યાં. દુ:શાસન એક ચીર ખેંચતો કે બીજું પ્રકટ થતું. આવી રીતે સેંકડો ચીરનો ઢગલો જમીનપર થયો. ચીર ખેંચી ખેંચીને દુ:શાસન થાકયો અને શરમાઇને બેસી ગયો, છેવટે ધૃતરાષ્ટ્રે દ્રૌપદીને કહ્યું કે, "તારી ઇચ્છામાં આવે એવું વરદાન માગ," ત્યારે તેણે વરદાનમાં પોતાના પાંચે પતિઓને દાસપણામાંથી છોડાવ્યા. જતાં જતાં

પણ દુર્યોધને ધર્મરાજાને દ્યૂત રમાડયા અને તેમાં એવી શરત કરી કે જે હારે તે બાર વર્ષ વનવાસ ભોગવે અને એક વર્ષ છુપા રહે, તેમજ જો તે છેલ્લા વર્ષમાં તેને તેના સામા પક્ષવાળા શોધી કાઢે તો ફરીથી બીજાં બાર વર્ષ વનમાં જાય અને એક વર્ષ છુપા રહે. આમ શરત કરીને તેઓ રમ્યા અને તેમાં પણ કપટી શકુનિ જીત્યો. હવે પાંડવો રાજપાટ છોડીને વનમાં ગયા. થોડા વખત પછી કર્ણ, શકુનિ અને દુઃશાસને દુર્યોધનને કહ્યું કે "આપણે વનમાં જ્યાં પાંડવો છે ત્યાં જઇએ અને તેઓને તમારો વૈભવ બતાવીને સંતાપીએ."

આ વાત સાંભળીને દુર્યોધન બહુજ ભપકાથી પોતાનું લશ્કર અને ભાઈબંધોને લઇને પાંડવો જ્યાં વનમાં રહેતા હતા ત્યાં જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ગાંધર્વોના રાજા ચિત્રસેનનું નગર આવ્યું, તે ચિત્રસેનનું અપમાન દુર્યોધને એક વખત કર્યું હતું, તે સંભારીને ચિત્રસેન તથા ગાંધર્વોએ દુર્યોધનને હરાવી તેને તથા તેના ભાઇબંધોને કેદ કર્યા.

દુર્યોધનના બે ચાર માણસો નાસીને પાંડવો પાસે આવ્યા અને દુર્યોધન પકડાયાના સમાચાર આપ્યા. આ સાંભળીને ભીમ તો ખૂબ રાજી થયો અને તેઓને જરાએ મદદ ન આપવા પોતાનો મત જણાવ્યો; પણ દયાળુ ધર્મરાજાએ તેને ખૂબ ઠપકો આપી કહ્યું: "ભાઇ, તારું વેર સમજણ વિનાનું છે. આતો તારો ભાઈ છે, પણ ભાઇ ન હોય ને ગમે તે માણસ સંકટમાં હોય તેને આશ્રય આપવો એ આપણી ફરજ છે. માટે ઉતાવળ કરો અને ત્યાં જઇને તેમને મદદ કરો." પછી ધર્મરાજા સિવાય બધા ભાઇઓ ત્યાં ગયા અને ગાંધર્વો સાથે

લડયા. લડતાં લડતાં ચિત્રસેન અને અર્જુનનો ભેટો થયો. તેઓ બન્નેએ એક બીજાને ઓળખ્યા તેથી લડાઇ બંધ પાડી, અને ચિત્રસેને કહ્યું કે, "ચાલો આપણે ધર્મરાજા પાસે જઈએ અને તેમને બધી હકીકત કહીએ. પછી તે હુકમ કરશે તેમ આપણે કરીશું."

તેઓ સર્વે ત્યાં ગયા, અને પોતાનું અગાઉ કરેલું અપમાન તથા તેઓ કેવા ખરાબ વિચારથી ત્યાં આવ્યા હતા અને તે ચિત્રસેનના જાણવામાં આવ્યું હતું તે પણ ધર્મરાજાને કહી દેખાડયું, અને કહ્યું કે હવે આપ જેમ કહો તેમ કરીએ. ધર્મરાજા બોલ્યાઃ "હે ગાંધર્વરાજ, આપ મારીવતી તેને ક્ષમા આપો અને જવા દો. તે હજી બાળક છે માટે તેને જવા દઈ અમારા કુળની લાજ રાખો." પછી ચિત્રસેને તેને છોડી દીધો. ધર્મરાજાએ ચિત્રસેનની પ્રશંસા કરી અને તેમને વિદાય કર્યા; પછી દુર્યોધનને કહ્યું કે "હે ભાઈ, આવું ઉછાંછળું કૃત્ય કદિ કરતો નહિ, કેમકે ઉછાંછળાપણાથી કદિ પણ સુખ મળતું નથી. હે કુરુપુત્ર, તું તથા તારા સર્વ ભાઇઓ સુખી થાઓ. તારા રાજનગરમાં તું સુખે પાછો જા. શોક સંતાપ કરીશ નહિ." પછી દુર્યોધન પોતાને સ્થાનકે ગયો. કહો મગનલાલ, હવે તમારે કાંઈ કહેવું છે ?

મગનલાલ—ના જી, આ વાતમાં તો બધો સાર આવી ગયો.

મહેતાજી—કહો હરિલાલ, તમે આમાંથી શું સાર લીધો ?

હરિલાલ—ધર્મરાજાની પેઠે હમેશાં વેર ભૂલી જઇને ક્ષમા આપવી.

મહેતાજી—વલ્લભદાસ, તમે શું કહો છો ?

વલ્લભદાસ—સાહેબ, મારી ભૂલ થઈ ગઈ અને હવે કદી હું એવું કામ નહિ કરૂં.

મહેતાજી—તમે ત્રિભોવનદાસ ?

ત્રિભોવનદાસ—સાહેબ, હું પણ હવે બહુજ ધીરજ રાખીશ અને સર્વેને ક્ષમા આપીશ.

મહેતાજી—તમે બીજું શું કહોછો, અર્જુનલાલ ?

અર્જુનલાલ—કોઇ પણ દિવસ જુગાર ન રમવો, કારણ કે જુગાર રમવાથી બહુ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે.

મહેતાજી—બીજું કાંઇ કહેશો, છોટાલાલ ?

છોટાલાલ—હા, જી. કોઇની મશ્કરી ન કરવી, કારણ કે મશ્કરી કરવાથી વેર થાય છે, અને તેમાંથી ઘણાં માઠાં પરિણામ આવે છે.

મહેતાજી—બરાબર છે. "હસવામાંથી ખસવું થાય છે" એમ આપણામાં એક કહેવત છે તે વાત અક્ષરે અક્ષર સાચી છે. હવે કાલે આપણે એક બીજી વાત કહીશું.

૭—મશ્કરીનાં માઠાં ફળ.

ચોપાઇ

મશ્કરી કદી નહીં કોઈની કરો, દેખો ભૂલ સુધારો કરો;
દિલ દુઃખવીએ બીજા તણું, પ્રભુ દીએ સારૂં તે તણું.

મહેતાજી—નાનાલાલ, કાલે આપણે કયી વાત કહી ગયા?

નાનાલાલ—કાલે ધર્મરાજાની ક્ષમા વિષે વાત કરી હતી.

મહેતાજી—રણછોડદાસ, પાંડવોને વનમાં જવું પડયું તેનું મૂળ કારણ શું?

રણછોડદાસ—સાહેબ, તેઓ જુગાર રમ્યા તે.

મહેતાજી—નહિ, તેઓને દુર્યોધને શા માટે જુગાર રમાડ્યા તે તમે કહેશો, રામજીભાઇ?

રામજીભાઈ—પાંડવોએ દુર્યોધનની મશ્કરી કરી હતી તેથી તેઓના ઉપર વેર લેવા.

મહેતાજી—બરાબર છે. મશ્કરીનાં કેવાં માઠાં ફળ થાય છે તે ઉપર આજ હું તમને એક વાત કહું છું તે ધ્યાન દઇને સાંભળો. એક વખત કેટલાક યાદવ કુમારો રમવા નીકળ્યા હતા.

કેશવલાલ—સાહેબ, યાદવો એટલે કોણ?

મહેતાજી—યદુ કરીને એક રાજા હતો; અને તેના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષો તે યાદવો કહેવાતા હતા. તે યાદવો ફરતાં ફરતાં એક તપોવન કે જ્યાં નારદ, વિશ્વામિત્ર વગેરે

ઋષિઓ તપ કરતા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તે બધા જુવાનીઆએ વિચાર કર્યો કે આ બધા ઋષિઓની આપણે કાંઈક મશ્કરી કરીએ તો ઠીક. વિચાર કરતાં કરતાં તેઓએ એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તેઓએ શ્રીકૃષ્ણની મોટી રાણી જાંબુવતી હતાં તેના પુત્ર સાંબને બાયડીનાં વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, અને પેટે લોઢાની તાંસળી બાંધીને પેટ મોટું કર્યું. પછી તે બધા ઋષિઓની પાસે ગયા અને એક જણાએ તે બાયડીને બતાવીને ઋષિઓને પૂછ્યું કે, "હે ઋષિઓ, અમારી સાથે આ એક ગર્ભવતી સ્ત્રી છે, તે શરમાળ હોઇને આપને મોં બતાવી શકતી નથી, તેને પુત્રની બહુ ઇચ્છા છે, તેથી આપ કૃપા કરીને જણાવો કે તેને પુત્ર આવશે કે પુત્રી?" ઋષિઓ તો ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળને જાણવાવાળા મહા સમર્થ હતા, તેથી તેઓએ જણાવ્યું કે, "હે મૂર્ખ નાદાન રાજકુમારો, તમે કોની મશ્કરી કરો છો તે ખબર છે? મશ્કરી કરવાથી બહુ માઠું ફળ આવશે એ તમે જાણો છો? તમારો અહંકાર ઉતારવા અને તમારા ઉછાંછળાપણાના બદલા તરીકે તમારા કુળનો નાશ કરનારૂં એક લોઢાનું મુસળ તે બાઇને અવતરશે." આ સાંભળીને તે જુવાનીઆઓ બહુ શરમાઇ ગયા અને ઋષિઓએ કહ્યું તે સાચું છે કે ખોટું તેની ખાત્રી કરવા તેઓએ સાંબને પેટે બાંધેલી તાંસળી છોડી. ખરેખર, તરતજ ત્યાંથી એક લોઢાનું મુસળ નીકળ્યું. આ જોઇને તેઓ બહુ પસ્તાવા લાગ્યા. પણ શું કરે? પછી તેઓ પોતાના વડીલ ઉગ્રસેન રાજા પાસે ગયા અને બધી વાત કહી દેખાડી. તેઓ બધા શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગયા અને તેમને પણ બનેલી હકીકત કહી બતાવી.

શ્રીકૃષ્ણ તો આ બધી વાત જાણતા હતા, છતાં પણ તેઓને ધીરજ આપવા કહ્યું કે, "તે મુસળના ઝીણા ઝીણા કટકા કરી સમુદ્રમાં નાખી દો." આથી તેઓ સમુદ્ર કાંઠે ગયા અને મુસળના ઝીણા ઝીણા કટકા કરીને તેમાં નાખી દીધા.

પછી એક વખતે શ્રીકૃષ્ણ વસુદેવ અને ઉગ્રસેન સિવાયના બધા યાદવોને લઇને પ્રભાસપાટણ યાત્રાએ ગયા; ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવ સિવાયના બધા યાદવો દારુ પીને છાકટા થયા અને પોતપોતાની બડાઈ ફુંકવા લાગ્યા; વાત કરતાં કરતાં અંદર અંદર કજીયો થયો અને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. લડતાં લડતાં બાણો ખૂટી ગયાં અને ધનુષ્યો ભાંગી ગયાં. પછી સમુદ્રને કાંઠે ઉગેલી પાનો ખેંચી કાઢી. તે પાનો લોઢાની મુસળો થઇ પડી અને યાદવો તે પાનોથી લડી લડીને કપાઈ મુવા. માત્ર શ્રીકૃષ્ણ જીવતા રહ્યા હતા. તે પીપળાના ઝાડની ઓથે બેઠા હતા તેવામાં એક શિકારીએ દૂરથી ભગવાનને હરણ જાણીને બાણ મૂકયું અને તે તેમને વાગ્યું. શિકારી તેમની પાસે આવ્યો, અને પોતે કરેલ ભૂલની માફી માગી. ભગવાને તેને ક્ષમા આપી અને તેને વિમાનમાં બેસાડીને સ્વર્ગમાં મોકલ્યો અને પછી પોતે પણ સ્વધામ પધાર્યા. કહો રતિલાલ, તમે આમાંથી શું સાર લો છો ?

રતિલાલ—કોઈની મશ્કરી કરવી નહિ, કારણ કે તેનું પરિણામ બહુ ખરાબ આવે છે.

મહેતાજી—ઠીક, તમારી વાત બરાબર છે. બીજો શું સાર નીકળશે, છોટાલાલ ?

છોટાલાલ—કોઇ દિવસ દારુ અથવા એવી કેફી ચીજ ન પીવી, કારણકે તેથી ભાન ભૂલી જવાય છે, અને ન કરવાનું કામ થઇ જાય છે.

મહેતાજી—તમારી વાત પણ બરાબર છે. હવે તમે કાંઇ બોલો, હિંમતલાલ.

હિંમતલાલ—આપણે આપવડાઇ ન કરવી, કારણ કે તેથી કલેશ થાય છે, અને વખતે તેમાંથી મારામારી અને કાપા-કાપી પણ થઇ જાય છે.

મહેતાજી—હવે કાંઈ રહી જાય છે, મથુરદાસ ?

મથુરદાસ—હા સાહેબ, ભગવાને જેમ શિકારીને માફી આપી તેમ આપણને કોઇ જાણતાં કે અજાણતાં ગાળ દે, મારી જાય, કે વખતે રસ્તે ચાલતાં અજાણે કચરો નાખે તોપણ તેને માફી આપવી જોઇએ.

મહેતાજી—સાબાશ છે મથુરદાસ, સાબાશ છે. એ પ્રમાણે વર્તવું જોકે કઠણ છે, પણ આપણે ધીમે ધીમે તેમ કરવા મહેનત કરવી જોઇએ. મોટા માણસો હંમેશાં ક્ષમાજ બતાવે છે. કાલે આપણે હવે એક બીજી વાત કહીશું.

૮—સાહસ ન કરવા વિષે.

વગર વિચાર્યું જે કરે, પાછળ તે પસ્તાય,
દેખો એવાં કામથી, જાન ભલેરા જાય.

મહેતાજી—આજે હવે આપણે...............

પટાવાળો—સાહેબ, આ ગોવિંદજી આજે છાપરા ઉપર ચડયા હતા અને તેણે નળીઆં ભાંગી નાખ્યાં છે.

મહેતાજી—ઠીક છે, હું તે સંબંધી તપાસ કરી તેમને યોગ્ય સજા કરીશ. તમે હવે જાઓ.

પટાવાળો—બહુ સારૂં, સાહેબ.

મહેતાજી—કેમ ગોવિંદજી, આજે છાપરે કેમ ચડયા હતા ?

ગોવિંદજી—સાહેબ, હું અને વનમાળીદાસ આપણા વર્ગની બારી પાસે ઉભા હતા, અને હું પછવાડે વાડામાં નીચો વળી જોવા ગયો એટલે મારી ટોપી પડી ગઈ, તેથી છાપરા ઉપર ચડી વંડીએ ઉતર્યો અને પછી ત્યાંથી વાડામાં ઠેકડો માર્યો.

મહેતાજી—પાછા શી રીતે ઉપર ચડયા ?

ગોવિંદજી—વનમાળીદાસે તેનો ફેંટો નાખ્યો તે થોભીને હું ઉપર ચડી ગયો.

મહેતાજી—ગોવિંદજી, તમે બહુજ સાહસ કર્યું. છાપરે ચડતાં, કે વાડામાં ઠેકતાં, કે ફેંટો તૂટતાં તમે નીચે પડી ગયા

હોત તો તમારા શા હાલ થાત ? એક તો તમને વાગત અને તમારી ફજેતી થાત. આ તમારો પહેલો ગુન્હો છે માટે હું તમને માત્ર એક કલાક ઉભા રહેવાનીજ સજા કરૂં છું. ફરીથી આવી ભૂલ ન થાય તેની બહુ સંભાળ રાખજો. હવે આજે આપણે કયી વાત કહીશું, હરજીવનદાસ?

હરજીવન—સાહેબ, સાહસ નહિ કરવા વિષે વાત કહો તો ઠીક.

મહેતાજી—બરાબર છે, આજે આપણે એ સંબંધીજ વાત કહીશું. તમે અર્જુનનું નામ તો સાંભળ્યું છે. તે અર્જુનને અભિમન્યુ નામનો એક પુત્ર હતો અને તેને પરીક્ષિત્ નામે દીકરો હતો. તે પરીક્ષિત્ રાજા એક વખત શિકારે નીકળ્યો. શિકાર કરતાં કરતાં તે પોતાના માણસોથી એકલો પડી ગયો. તે બહુ થાકી ગયો હતો અને તરસ પણ બહુ લાગી હતી. ફરતાં ફરતાં છેટેથી તેણે એક ઝુંપડી જોઇ; તેથી પોતાના ઘોડાને તે તરફ હાંકયો. ઝુંપડીએ આવીને જોયું તો શમીક નામના ઋષિ પ્રભુના ધ્યાનમાં બેઠા હતા, તેમને પગે લાગીને તેણે કહ્યું: "મહારાજ, મને તૃષા બહુ લાગી છે, માટે થોડું પાણી આપો." પણ ઋષિ તો ધ્યાનમાં હતા એટલે સાંભળે ત્યારેને! રાજાએ ત્રણ ચાર વખત પાણી માગ્યું પણ તેને કાંઈ જવાબ ન મળ્યો તેથી તેને લાગ્યું કે આ ઋષિ ઢોંગ કરીને બેઠા છે, પણ હું જો ખરો રાજા હોઉં તો એને પણ ખબર પાડું. રાજા ઉભો થયો અને પાસે એક મુએલો સર્પ હતો તે બાણથી ઉંચકીને ઋષિની ડોકમાં નાખ્યો અને પછી હરખાતો હરખાતો પોતાના નગરમાં ગયો.

પછી કેટલાક ઋષિકુમારોએ આ વાત શમીક ઋષિનો પુત્ર શૃંગી નદીકાંઠે નહાતો હતો તેને કહી. આ સાંભળીને તે ઋષિબાળકે શાપ આપ્યો કે મારા પિતાની જેણે મશ્કરી કરી છે તેને આજથી સાતમે દિવસે તક્ષક નામનો નાગ કરડશે અને તેનું મૃત્યુ થશે. પછી આશ્રમે આવી પિતાની ડોકમાંથી સર્પ કાઢયો. ઘણીવાર થઇ તોપણ ઋષિ જાગૃત થયા નહિ ત્યારે તેના પુત્રને એમ લાગ્યું કે હવે મારા પિતા મરી ગયા છે. આમ ધારીને તે બહુ રોવા લાગ્યો. આથી ઋષિ જાગી ઉઠયાં અને પુત્રને રોવાનું કારણ પૂછયું ત્યારે તેણે બધી વાત કહી દેખાડી.

રાજાને શાપ આપ્યો તે વાત સાંભળીને ઋષિ બહુ દિલગીર થયા અને તેને કહ્યું: "હે પુત્ર, તેં બહુ સાહસ અને ખોટું કામ કર્યું. ભૂખ કે તરસથી રાજા પીડાતો હશે અને તેથીજ તેણે આવું સાહસ કામ કર્યું હશે. આપણે બ્રાહ્મણોએ તો હંમેશા ક્ષમાજ રાખવી જોઇએ. વળી તે આપણો રક્ષણકર્તા રાજા છે. હે પુત્ર, આપણામાં શિક્ષા કરવાની શક્તિ હોય છતાં પણ જો કોઇ આપણી નિંદા કરે, ગાળો દે, મશ્કરી કરે, અપમાન કરે, કે વખતે મારી પણ લે, તે છતાં તેને ક્ષમા આપવી તે સૌથી ઉત્તમ ધર્મ છે." પછી ઋષિએ પોતાના એક શિષ્યને પરીક્ષિત્ રાજા પાસે મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે, "મારા નાદાન છોકરાએ તમને શાપ આપ્યો છે માટે હું બહુ દિલગીર છું, પણ હવે તે મિથ્યા થઈ શકે તેમ નથી; માટે તમે દાન ધર્મ કરજો જેથી તમને મુક્તિ મળે." દરમ્યાન રાજા પોતાને મહેલે ગયો અને પાણી પીને શાંત થયો એટલે પોતે

જે સાહસ કામ કર્યું હતું તેને માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. એટલામાં પેલો શિષ્ય ત્યાં આવ્યો અને તેના ગુરુએ કહેલાં વચનો કહી દેખાડ્યાં. તે સાંભળીને પરીક્ષિત્ પોતાના પુત્ર જનમેજયને રાજપાટ સોંપીને ગંગાકાંઠે ગયો, ત્યાં શુકદેવજીએ તેને સાત દિવસ ભાગવતની કથા સંભળાવી અને છેવટે તે રાજા મુક્તિને પામ્યો. હરજીવનદાસ, તમે આ વાતમાંથી શું સાર કાઢો છો ?

હરજીવન—કોઇની મશ્કરી ન કરવી, કારણ કે તેથી બહુ માઠું પરિણામ આવે છે.

મહેતાજી—મણિલાલ, તમે કાંઇ સાર બોલો.

મણિલાલ—ઋષિપુત્ર શૃંગીની પેઠે કોઈ પણ કામ ક્રોધને વશ થઇને ન કરવું, કારણ કે તેથી પાછળથી પસ્તાવું પડે છે.

મહેતાજી—નટવરલાલ, એકલા ઋષિપુત્ર પેઠે કે કોઇ બીજાની પેઠે પણ ખરૂં ?

નટવરલાલ—હા, જી. પરીક્ષિતની પેઠે પણ ખરૂં, કારણ કે તેણે પણ તરસને લઇને સાહસ કામ કર્યું; માટે એકે કામ વિચાર કર્યા વિના નજ કરવું.

મહેતાજી—ઠીક, બીજું કાંઈ, ચુનીલાલ ?

ચુનીલાલ—શમીક ઋષિની પેઠે આપણે પણ બહુ ક્ષમા રાખવી અને આપણા દુશ્મનનું પણ ભલું થાય તેમ કરવું.

મહેતાજી—સાબાશ, ચુનીભાઇ, સાબાશ. હવે કાલે વળી કાંઈ બીજી વાત કહીશું.

૯—પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા રાખવા વિષે.

દયા ધર્મકો મૂળ હે, પાપ મૂળ અભિમાન;
તુલસી દયા ન છાંડીએ, જબ લગ ઘટમેં પ્રાણ.

મહેતાજી—કેમ પ્રાણજીવનદાસ, કાલે ક્રિકેટ રમવા જતાં શું તોફાન થયું હતું ?

પ્રાણજીવન—સાહેબ, હું અને રતિલાલ જતા હતા, એવામાં ત્યાંથી બે ગધેડાં નીકળ્યાં. પછી હું લાકડી લઇને તેમની પાછળ દોડયો અને તેમને ખૂબ દોડાવ્યાં; એટલે રતિલાલ મને ખીજ્યો. ત્યારે મેં તેને કહ્યું કે એમાં તારા બાપનું શું જાય છે, અમે ગમે તેમ કરીશું.

મહેતાજી—પ્રાણજીવનદાસ, તમે સાચું બોલ્યા તેથી હું ખુશી થયો છું, પણ રતિલાલને તમે જે ઉત્તર આપ્યો તે સાંભળી હું બહુ નારાજ છું. તમારો વાંક હતો અને તમને રતિલાલે સારી શિખામણ આપી તેથી ઉલટા ચોર જેમ કોટવાળને દંડે તેમ તેના ઉપર નારાજ થયા. વળી માત્ર મસ્તી કરવાની ખાતર તમે રાંક ગધેડાંને દોડાવ્યાં એ શું ઠીક ગણાય ? તમારા જેવા છોકરાને એ બહુ શરમાવા જેવું છે.

પ્રાણજીવન—સાહેબ, હું મારી ભૂલ કબૂલ કરૂં છું, અને રતિલાલની માફી માગું છું; હવે પછી એવું કામ કોઇ દિવસ નહિ કરૂં.

મહેતાજી—બેસી જાઓ. જુઓ છોકરાઓ, આપણે અહીં

જે વાર્તા કહેવામાં આવે છે, તે માત્ર વખત ગાળવા કે તમને રાજી કરવા કહેવામાં આવતી નથી, પણ તેમાંથી સાર લઇ તે પ્રમાણે ચાલો તે માટે કહેવામાં આવે છે. પ્રાણજીવનદાસે આજે ગધેડાંને દોડાવ્યાં, અને કાલે તે તેમને ગમત ખાતર મારશે. ગધેડાં થયાં એટલે શું તેમને મારવાં? જુઓ, મુંગાં પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવા વિષે વાત કહું તે સાંભળો.

શીબી નામનો એક રાજા હતો. તે બહુજ દયાળુ હતો તેથી લોકો તથા દેવો પણ તેનાં વખાણ કરતા હતા. એક વખત તેની પરીક્ષા લેવાને અગ્નિદેવે હોલાનું રૂપ લીધું તથા ઇંદ્રદેવે બાજનું રૂપ લીધું; અને રાજા સભા ભરીને બેઠો હતો ત્યાં હોલો થરથરતો અને કંપતો તેના ખોળામાં જઇને પડયો. રાજા એકદમ ચમકયો, પણ થોડી વારે તે હોલાને લઇને ખૂબ થાબડયો. થોડી વાર થઈ એટલે બાજ ત્યાં આવ્યો. બાજને જોઇને હોલો પાછો ધ્રુજવા અને કંપવા લાગ્યો. આથી રાજાએ તે બાજને બહાર કાઢવા માંડયો. એટલે તે બાજે માણસના જેવી વાણીથી કહ્યું:—

હે રાજા તું ધર્મી છે એટલે હું તને વધારે શું કહું? તે હોલો મારું ભક્ષ્ય છે માટે તે તું મને આપી દે. હે રાજા હું બહુ ભૂખ્યો છું અને મારું આખું કુટુંબ પણ ભૂખ્યું છે, માટે જો તું એને નહિ આપ તો અમે મરી જઇશું અને તેનું બધું પાપ તને લાગશે.

રાજા—હે ભાઇ, જો તું ભૂખ્યો હોય તો તું કહે તેટલું ખાવાનું તને આપું અને વળી તારી સ્ત્રી તથા છોકરાં માટે પણ જોઇએ તેટલું આપું.

બાજ—ના, ના, મારે બીજો કાંઈ ખોરાક જોઇતો નથી, મારે તો તે હોલોજ જોઈએ.

આ સાંભળીને તે હોલો રોતો રોતો બોલ્યોઃ—

હે રાજા, તમે અનાથના નાથ છો, વળી હું તમારે શરણે આવ્યો છું, માટે મારૂં રક્ષણ કરવું એ તમારૂં કામ છે. તમે જો મને તેને સોંપી દેશો તો હું મરી જઈશ અને મારી પછવાડે મારૂં કુટુંબ પણ મરી જશે, અને એનું પાપ તમને લાગશે.

આ સાંભળીને રાજા બહુ મુંઝાયો, ને શું કરવું તેના વિચારમાં પડયો. પછી તેણે બાજને કહ્યું:—

હે ભાઇ, હોલો મારે શરણે આવ્યો છે, અને શરણે આવેલાને ઉગારવો એ અમારો ધર્મ છે, માટે તમે હોલા સિવાય બીજું કાંઇ ખાવાનું માગી લ્યો.

રાજાની પરીક્ષા લેવા આવેલા બાજે કહ્યું:—

જો એમજ હોય તો આ હોલાની બરાબર જોખીને તેની ભારોભાર તમારા શરીરનું માંસ આપો.

આ સાંભળીને સભાનાં બધાં માણસો બાજ ઉપર ખીજાઇ ગયાં, પણ શીબી રાજાએ કહ્યું:—

ભાઇઓ, તમે એના ઉપર ગુસ્સે થાઓ મા; મારાં એવાં ભાગ્ય કયાંથી કે મારા શરીરનું માંસ એક અનાથ પક્ષીને બચાવવાના કામમાં આવે; હવે ગડબડ મૂકીને ત્રાજવાં લાવો.

થોડીવારમાં ત્રાજવાં આવ્યાં. એક છાબડામાં હોલાને મૂકયો અને બીજામાં પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાપીને રાજાએ મૂકવા માંડયું; પણ જેમ જેમ માંસ કાપીને તે મૂકતો ગયો તેમ તેમ હોલાવાળું છાબડું ઉલટું નીચું નમતું ગયું, એટલે કે

વજનમાં તે વધતોજ ગયો. આમ કાપતાં કાપતાં રાજાના શરીરમાં માંસનો થોડો ભાગ બાકી રહ્યો એટલે રાજાએ પોતાનું માથું કાપીને છાબડામાં મૂકવાની તૈયારી કરી, પણ તેટલામાં અગ્નિએ અને ઇંદ્રે પોતપોતાનું ખરૂં રૂપ બતાવ્યું. રાજાના શરીર ઉપર તેઓએ હાથ ફેરવ્યો એટલે તે જેવો હતો તેવો થઈ ગયો. પછી તેઓએ તેને કહ્યું: "હે રાજા, અમે તારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા, અમે તને બહુજ ધન્યવાદ આપીએ છીએ તું ખરેખર બહુજ દયાળુ છે. તેં તારા જીવની પણ દરકાર ન રાખી એટલે અમે તને આશીર્વાદ આપીએ છીએ કે દુનિયામાં તારી કીર્ત્તિ ચારેકોર ફેલાય અને તું આવાં ને આવાં પરોપકારી કામ કરતો રહે." પછી દેવો અદૃશ્ય થઈ ગયા. કેમ નારણદાસ, આમાંથી તમે શું સાર લીધો ?

નારણદાસ—આપણે પ્રાણીમાત્રને સરખાં ગણીને સૌના ઉપર દયા રાખવી.

મહેતાજી—ઠીક, તમે કાંઇ બોલશો વેણીલાલ ?

વેણીલાલ—હા, જી. શરણે આવેલાનું આપણે રક્ષણ કરવું.

મહેતાજી—બરાબર છે. જુઓને તમારી પાસે પણ કોઈ આવીને કહે કે હું તારી ગાય છું તો તમે તેનું રક્ષણ કરો છો, અને તેના વતી લડવા પણ તૈયાર થઇ જાઓ છો. હવે બીજો સાર કોઈ કહેશે ?

સર્વ છોકરાઓ—ના, જી, હવે કાંઇ સાર બાકી રહેતો નથી.

મહેતાજી—જુઓ, શીબી રાજાએ જેમ પોતાની પરીક્ષા વખતે ધીરજ રાખી તેમ તમારે પણ પરીક્ષા વખતે, તેમજ

જ્યારે દુઃખ આવી પડે ત્યારે ધીરજ રાખતાં શીખવું જોઇએ. કેમ ખરૂં કે નહિ ?

સર્વ છોકરાઓ—હા, જી.

મહેતાજી—હવે આજે આપણે આટલેથી અટકીશું અને કાલે વળી બીજી વાત કહીશું.

૧૦—બીજાઓના સુખને માટે સ્વાર્પણ.

પારકાને માટે સદા, છોડતાં પોતાનું વીરા !
મહા ધન મળ્યું માની, આનંદ ઉછાળજો;
માથાકેરો વાઢનાર, વેરી ત્હમ હોય ત્હેનું,
ભલું થાય તેવું સદા, અંતર વિચારજો;

મહેતાજી—હરજીવનદાસ, આજે શંકરલાલ કેમ દેખાતા નથી ?

હરજીવન—સાહેબ, નિશાળે આવતાં મને તે રસ્તામાં મળ્યા હતા અને કહ્યું હતું કે હું આજે કદાચ જરા મોડો આવીશ. (શંકરલાલ આવે છે.)

શંકરલાલ—સાહેબ, ક્લાસમાં આવું ?

મહેતાજી—અહોહો, સંભારતાંજ આવી પહોંચ્યાને શું ? આવો, શંકરલાલ આવો. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે કેમ મોડા ?

શંકરલાલ—સાહેબ, અમારા પાડોશમાં એક નિરાધાર રાંડીરાંડ બાઈ બહુ માંદી છે, તેને માટે દવા લેવા હું ગયો હતો તેથી મોડું થયું.

મહેતાજી—સાબાશ છે શંકરલાલ, સાબાશ છે. જુઓ છોકરાઓ, આપણે જો ધારીએ તો બીજાઓનું કેટલું ભલું કરી શકીએ તેમ છીએ ?

(જગજીવનદાસ આવે છે.)

જગજીવન—સાહેબ, કલાસમાં આવું ?

મહેતાજી—જગજીવનદાસ, તમે પણ આજે કેમ મોડા આવ્યા ? કલાસમાં આવીને ખુલાસો કરો.

જગ૦—સાહેબ, હું અહીં આવતો હતો ત્યાં રસ્તામાં એક સુરદાસ મળ્યો, અને તે બૂમ પાડતો હતો કે મને દેવજી ભગતની ધર્મશાળાએ કોઈ પહોંચાડો, પણ કોઈ તેની સાથે ગયું નહિ, ત્યારે હું ગયો અને તેને ત્યાં પહોંચાડીને આવ્યો.

મહેતાજી—વાહરે વાહ, જગજીવનદાસ, તમે બહુ સારૂં પરોપકારનું કામ કર્યું. આજે આપણે પરોપકાર વિષેજ વાત કરીશું. તમે અર્જુનનું નામ તો સાંભળ્યું છે. તે અર્જુનને એવો અહંકાર હતો કે મારા જેવો પ્રભુનો ભકત કોઈ છેજ નહિ. તેનો અહંકાર ઉતારવાને પ્રભુએ એક યુકિત કરી. પોતે એક ઘરડા બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધું અને અર્જુનને પોતાના શિષ્યનું રૂપ લેવરાવ્યું. પછી બન્ને ફરતાં ફરતાં રત્નપુરી નામના શહેરમાં આવ્યા. તે નગરનો રાજા મયૂરધ્વજ હતો. તે બહુ પરોપકારી અને ભગવાનનો મોટો ભક્ત હતો. વળી તે બહુજ સત્યવાદી હતો

અને લીધેલી ટેક મૂકતો નહિ. પછી ભગવાન અર્જુનને મયૂરધ્વજ રાજા પાસે લઇ ગયા. તેમને જોઇને રાજા તરતજ ઉભો થયો, અને તેમને પગે લાગીને પૂછવા લાગ્યો કે, "મહારાજ, આપનો શો હુકમ છે? મારાં મોટાં ભાગ્ય કે આપ જેવા પવિત્ર બ્રાહ્મણ મારે ત્યાં પધાર્યા! કહો હું આપની શી સેવા કરૂં?" બ્રાહ્મણે કહ્યું: "હે રાજા, તારી કીર્તિ સાંભળીને હું આવ્યો છું, પણ મારૂં કામ બહુ કઠણ છે એટલે કદાચ તારાથી નહિ બને એમ હું માનું છું." રાજાએ કહ્યું: "મહારાજ, ગમે તેવું કઠણ કામ હશે તો પણ તે કરવા હું બંધાઉં છું." બ્રાહ્મણે કહ્યું: "હે રાજા, આ ગામમાં મારા દીકરાની વહુનું પીયર છે. તેને તેડવા માટે મારા શિષ્યને લઇને હું અહીં આવતો હતો તેટલામાં પાસેના જંગલમાંથી એક રાક્ષસ આવ્યો અને આ મારા શિષ્યને ખાઇ જવા મંડયો. મેં એને ઘણી આજીજી કરી કહ્યું કે, તું એને જવા દે, અને મને ખાઈ જા. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ના, હું તો હમ્મેશાં જુવાનોનેજ ખાઉં છું. ત્યારે મેં ફરીથી પૂછ્યું કે ભાઈ, કોઇપણ રીતે મારા શિષ્યને તું બચાવીશ? તેણે છેવટે મને એક ઉપાય બતાવ્યો. હે રાજા, હવે તે વાત આપની પાસે કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી." રાજા બોલ્યો: "હે બ્રાહ્મણ, રાક્ષસે બતાવેલો ઉપાય ગમે તેવો કઠણ હશે તો પણ તે પ્રમાણે કરવા હું તૈયાર છું. પારકાનું દુઃખ ભાંગવું તે મારો ધર્મ છે. માટે હે મહારાજ, કાંઇ પણ ખેદ પામ્યા વિના જે વાત હોય તે કહી દો." પોતાને જાણે બહુજ દિલગીરી થતી હોય એવો ઢોંગ કરી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો: "હે રાજા, જગતમાં બોલવાવાળા

તો બહુ હોય છે, પણ બોલવા પ્રમાણે કરી બતાવવાવાળા બહુજ ઓછા હોય છે; તો પણ તારી ઇચ્છા છે તો તે વાત સાંભળ. રાક્ષસે મારી સાથે એવી શરત કરી છે કે મયૂરધ્વજ રાજાના શરીરને તેનો કુંવર અને તેની રાણી કરવતથી વહેરે, અને વહેરતાં વહેરતાં ત્રણેમાંથી કોઇએ એક પણ આંસુનું ટીપું પાડવું નહિ. છેવટે વહેરતાં વહેરતાં જ્યારે બધું શરીર વહેરાઈ રહે ત્યારે તેના શરીરનો જમણો અર્ધો ભાગ મને આપી દેવો." રાજાએ કહ્યું: "હે મહારાજ, આપ જરાએ મુંઝાશો નહિ. આપનું સંકટ દૂર કરવા માટે રાક્ષસની શરત પ્રમાણે હું કરીશ." પછી તેણે પોતાના પુત્રને અને રાણીને બોલાવ્યાં, કરવત મંગાવી અને સર્વ હકીકત જણાવીને તે બોલ્યો: "આ કરવત છે તે હવે તમે લ્યો અને મારા શરીરને વહેરવા માંડો. મારૂં આ શરીર પરોપકારના કામમાં જાય છે એટલે હું માનું છું કે પ્રભુની મારા ઉપર પૂરેપુરી કૃપા થઈ. તમે કોઇપણ રીતે દિલગીર થશો મા. હવે તમે તમારૂં કામ જલદી ચલાવો.

આ વાતની ગામમાં ખબર થતાં લોકોનાં ટોળેટોળાં રાજ-મહેલમાં ભેગાં થયાં અને તે દેખાવ જોઇને સૌ રોવા લાગ્યાં. રાણીએ ધીરજ રાખીને બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, હે મહારાજ, હું રાજાની અર્ધાંગના છું, તો આ મારો દેહ લઈ જઇને રાક્ષસને સંતોષો. બ્રાહ્મણે કહ્યું: તમે તો સ્ત્રી છો એટલે તે વાત નહિ બને. રાણીએ કહ્યું: અરે! અરે! હું કેવી હીણભાગી કે મારૂં શરીર પરોપકારના કામમાં નથી આવતું. રાજાના પુત્રે કહ્યું: હે મહારાજ, રાજાનો હું અંશ છું, માટે મને લઈ

જઈને રાક્ષસને રાજી કરો. બ્રાહ્મણે કહ્યું: ભાઈ, તેણે તો રાજા મયૂરધ્વજનાજ શરીરની માગણી કરી છે, બીજાની નહિ. કુંવર પણ દિલગીર થઈને બોલ્યો કે, અરેરે, હું પણ હીણભાગી કે મારૂં શરીર પણ બીજાના કામમાં આવતું નથી.

છેવટે દિલગીર થઇને બન્નેએ કરવત લીધું અને રાજાનું માથું વહેરવા માંડયું. વહેરતાં વહેરતાં નાક સુધી આવ્યાં, ત્યારે મયૂરધ્વજની ડાબી આંખમાંથી એક ટીપું આંસુનું પડયું. આ જોઇને તે બ્રાહ્મણ બોલી ઉઠયો: બસ, હવે મારે તેનું શરીર કામ નહિ આવે, કારણકે આપણે એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે એક પણ આંસુનું ટીપું ન પડવું જોઇએ, છતાં એક આંસુ તેની આંખમાંથી નીકળી પડયું છે. પછી પોતાના શિષ્ય તરફ જોઇને તે બોલ્યો: ચાલ, ચાલ, હવે અહીં આપણું કામ સરે તેમ નથી. પછી બન્ને ચાલવા લાગ્યા ત્યારે મયૂરધ્વજે તે બન્નેને વિનતિ કરી પાછા બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, મહારાજ, આપ મારી વાત સાંભળો. હું જરાએ રોયો નથી. મારી ડાબી આંખમાંથી આંસુનું એક ટીપું પડયું તેનું કારણ તો એ હતું કે મારા ડાબા અંગને બહુ દિલગીરી થઈ. તેને એમ લાગ્યું કે આ જમણું અંગ કેવું ભાગ્યશાળી કે તે પરોપકારના કામમાં જશે અને હું અહીં નિરુપયોગી પડયું રહીશ. પોતે બીજાના કામમાં નથી આવતું તેથી તે રુએ છે.

આ વચન રાજા બોલી રહ્યા કે તરતજ ભગવાને પોતાનું ખરૂં રૂપ બતાવ્યું અને મયૂરધ્વજના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો એટલે તેનું શરીર હતું એવું થઈ ગયું. સર્વે ઉભા થયા અને ભગવાનને પગે પડયા. ભગવાને તેમને બહુ આશીર્વાદ

આપ્યા અને મયૂરધ્વજના પરોપકારનાં બહુ વખાણ કર્યા; પછી અર્જુનને લઇને પાછા ફર્યા. આ જોઇને અર્જુન બહુ શરમાઈ ગયો અને તેનો પોતાનો જે ગર્વ હતો તે છૂટી ગયો.

મહેતાજી—જયંતીલાલ તમે આમાંથી શું સાર લીધો?

જયંતીલાલ—બીજાઓનું ભલું કરવા જે પોતાના પ્રાણ આપે છે તેનું ભગવાન હમ્મેશાં ભલુંજ કરે છે.

મહેતાજી—બરાબર, તમે બધા ઘણી રીતે બીજાઓનું ભલું કરી શકો તેમ છો. જેમકે કોઇને દવા લાવી દઇને, કોઇને ભણાવીને, કોઇને ચોપડીઓ આપીને, કોઇને પાણી પાઇને, કોઇને ભોજન આપીને, કોઇને રસ્તો બતાવીને, રસ્તામાંથી પત્થર, કાચ વગેરે કાઢીને, આમ ઘણી રીતે તમે પરોપકાર કરી શકો તેમ છો. મગનલાલ, બીજો કાંઈ સાર કહેશો?

મગનલાલ—હાજી, કોઈ દિવસ અહંકાર ન કરવો.

મહેતાજી—સાબાશ, આપણામાં એક કહેવત છે કે 'નમ્યા તે પ્રભુને ગમ્યા.' માટે આપણે તો હમ્મેશાં નમ્રતાજ રાખવી. હવે બીજું કાંઈ બાકી રહે છે, વેણીલાલ?

વેણીલાલ—ગમે તેટલું દુઃખ વેઠીને પણ આપેલું વચન પાળવું.

મહે૦—બહુજ સરસ, આવી ટેકવાળા બીજા કોઇ રાજાનું નામ તમે આપશો, વનરાવનદાસ?

વનરાવન—જી, હા. હરિશ્ચંદ્ર.

મહે૦—સાબાશ. હરિશ્ચંદ્ર વિષે વધારે કાંઇ કોઈ જાણો છો? લલ્લુભાઇ, તમે મુંબઇવાળા છો તેથી જાણતા હો તો બોલો.

લલ્લુભાઈ—સાહેબ, હરિશ્ચંદ્રનું નાટક મેં જોયું છે, અને તેમાં તેને બહુ દુઃખ પડે છે અને ઢેડને ત્યાં તે વેચાય છે, એવું એવું કાંઇક આવે છે.

મહેતાજી—બરાબર. હવે કાલે હું તેની વાત તમને કહીશ.

૧૧—વાણી તથા કર્મમાં સત્ય પાળવા વિષે

(ભાગ ૧ લો.)

સાચું બોલો સર્વદા, તરી જશો સંસાર;
સત્ય સાચવે તેહનો, આખર જય જયકાર.

મહે૦—શંકરલાલ, તમારે કાંઈ કહેવું છે ?

શંકરલાલ—હા, જી. કાલની વાત ઉપરથી અમારી કલાસવાળાએ એવો ઠરાવ કર્યો છે કે ગરીબ વિદ્યાર્થી સિવાયના બધા વિદ્યાર્થીઓએ દર સોમવારે એક એક પૈસો લાવવો અને તે બધા ભેગા કરીને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ, કાગળ, પેનસીલો વગેરે અપાવવાં.

મહેતાજી—તમારી ગોઠવણુથી હું બહુજ રાજી થયો છું અને હું પણ તમને દર મહિને બબ્બે આના આપીશ. પૈસા ભેગા કરીને ધનપ્રસાદને આપજો અને જેટલો ખરચ કરો તે પણ એક ચોપડીમાં ઉતારી લેવો જેથી કોઇને શંકા ન રહે. હરિલાલ, આજે આપણે કયી વાત કહેવાના છીએ ?

હરિલાલ—હરિશ્ચંદ્રની, સાહેબ.

મહેતાજી—હા, જુઓ હવે સાંભળો. અસલના વખતમાં અયોધ્યામાં હરિશ્ચંદ્ર નામે એક રાજા હતો. તે પ્રજાને પુત્ર તરીકે પાળતો હતો અને તે ધાર્મિક તથા સત્યવાદી હતો. એક વખતે તેણે મોટો યજ્ઞ કર્યો; તેમાં આવેલા બધા બ્રાહ્મણોને, સાધુ સંતોને અને ઋષિ મુનિઓને ખૂબ દાન આપ્યાં; પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠ હતા તેમની પણ સારી રીતે પૂજા કરીને તેમને રાજી કર્યા. યજ્ઞ પૂરો થયા પછી વસિષ્ઠ પોતાના આશ્રમ તરફ જતા હતા તેવામાં તેને વિશ્વામિત્ર મળ્યા અને પૂછ્યું કે આપ ક્યાંથી પધારો છો? વસિષ્ઠે ઉત્તર આપ્યો: અયોધ્યાનો રાજા હરિશ્ચંદ્ર છે, તે સત્યવાદી, ધાર્મિક અને ટેકીલો છે, તેણે યજ્ઞ કર્યો હતો ત્યાંથી હું આવું છું.

હરિશ્ચંદ્રનાં આવાં વખાણ સાંભળીને વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠ પ્રત્યેની અદેખાઇને લીધે મનમાં નક્કી કર્યું કે ગમે તેમ કરીને પણ જો હું હરિશ્ચંદ્રને અસત્યવાદી ઠરાવું તોજ મને સંતોષ થાય. એક વખત હરિશ્ચંદ્ર જંગલમાં ફરતો હતો ત્યાં વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇને ગયા અને રાજાને રસ્તો પૂછવા લાગ્યા. રાજાએ તેને રસ્તો બતાવ્યો અને કહ્યું કે, મહારાજ, યજ્ઞનું દાન લેવા નગરમાં પધારજો.

વિશ્વામિત્રને તો "ભાવતું હતું અને વૈદે કહ્યું" તેવું થયું. પછી તે રાજા પાસે ગયા, ત્યારે રાજાએ કહ્યું: મહારાજ, દાનમાં જે જોઇએ તે માગી લ્યો. બ્રાહ્મણે કહ્યું: મને તમારૂં રાજ આપીને ચાલ્યા જાઓ. રાજાએ કહ્યું: બહુ ખુશીથી હું તેમ કરીશ. તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો: હે રાજા, દાન ઉપર કાંઇક દક્ષિણા પણ જોઇએ. રાજાએ કહ્યું: મહારાજ તેપણ હું આપને

આપીશ. આ વાતની ખબર લોકોને થતાં તે બહુ રોયા, પણ હરિશ્ચંદ્રે તો પોતાના વચન પ્રમાણે રાજ્ય તે બ્રાહ્મણને સોંપી દીધું અને પોતાની રાણી તારામતી અને પુત્ર રોહિતને લઇને શહેર બહાર નીકળ્યો. બ્રાહ્મણે આવીને કહ્યું: રાજા, મારી દક્ષિણા તો આપતા જાઓ; અને જો ન અપાય તેમ હોય તો ના પાડો. વળી રાજ્ય છોડતાં પણ તમને દુઃખ થતું હોય તો હું રાજ્ય તમને પાછું સોંપવા તૈયાર છું. હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું: મહારાજ, હવે મારે રાજ્ય જોઇતું નથી અને વળી આપને જેટલું ધન જોઇતું હોય તેટલું ખજાનામાંથી લઈ લેજો. બ્રાહ્મણે કહ્યું: રાજા, હવે એ ખજાનો, રાજ્ય અને લશ્કર બધું મારૂં છે. દક્ષિણા તો બીજા કોઈ ઉપાયથી મને મેળવી આપો, નહિ તો ના પાડો, એટલે હું ચાલતો થાઉં. હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું: મહારાજ! હું જે બોલ્યો છું તે જરુર પાળીશ. ગમે તેમ કરીને પણ આપની દક્ષિણા આપીશ; આપ કાશી સુધી, મારી સાથે પધારો, એટલે હું આપને તે આપી દઉં.

પછી અનેક દુઃખો વેઠતાં રાજા, રાણી, રોહિત અને બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધેલ વિશ્વામિત્ર કાશી પહોંચ્યાં; અને બ્રાહ્મણની દક્ષિણા આપવા કેવી રીતે ધન મેળવવું તે વિષે રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો. છેવટે તેઓ કાશીની બજારમાં ગયાં અને રાણીને વેચવા વિચાર કર્યો. જે હંમેશાં હજારોને દાન દેતો હતો, જેની સેવામાં હજારો સેવકો હતા, જેને ત્યાં ગાડી–ઘોડા વગેરે વૈભવ હતો એવો હરિશ્ચંદ્ર રાજા ભરબજારમાં બોલવા લાગ્યો કે, ભાઇઓ, જેને દાસીની જરૂર હોય તે બોલજો. મારે આ સ્ત્રીને વેચવી છે. પછી એક બ્રાહ્મણે રાણી તારા-

મતીને દાસી તરીકે વેચાતી રાખી. જુઓ! કર્મની ગતિ! જે કોઈ દિવસ મહેલ બહાર નીકળતી નહિ, જેની સેવામાં હજારો દાસીઓ રહેતી, જેને સૂવાને છત્રપલંગો હતા, જેને ખાવાને સરસ મેવા–મીઠાઈઓ મળતાં, તે તારામતી આજે દાસી તરીકે વેચાઇ! રાણીને તે બ્રાહ્મણ હાથ થોભીને ખેંચવા મંડયો એટલે રાણીએ રોતાં રોતાં કહ્યું: ભાઈ, હવે મને મારા એકના એક પુત્રનું મોઢું જોઈ લેવા દે. આ સાંભળી રોહિત દોડયો અને રાણીને ગળે બાઝી ખૂબ રડયો. આ જોઇને રાજા તથા રાણીનાં હૃદય ભેદાઈ ગયાં. પેલા બ્રાહ્મણે પાટુ મારીને રોહિતને દૂર ફેંકી દીધો અને રાણીને ખેંચવા માંડી. છેવટે રાણીની બહુ આજીજી અને કાલાવાલાથી તેણે રોહિતને પણ વેચાતો લીધો. રાજાની રજા લઇને રાણી અને કુંવર રોતાં રોતાં જુદાં પડયાં. હવે આજે વખત થઇ ગયો છે એટલે અહીંથી અટકીશું.

ગીરધરલાલ—સાહેબ, હવે બરાબર રસ આવ્યો છે ત્યારે આપ કેમ અટકો છો?

મહેતાજી—ભાઇ, હું કાંઈ અટકતો નથી, મને તો ઘડીયાલ અટકાવે છે એટલે હું અટકું છું.

મણીલાલ—સાહેબ, હજી ઘંટ વાગ્યો નથી.

મહેતાજી—ભાઈ, માત્ર અડધી મીનીટજ બાકી છે, અને હજી વાત બહુ લાંબી છે એટલે અધુરી વાત કાલે કહીશું.

૧૨—વાણી તથા કર્મમાં સત્ય પાળવા વિષે

(ભાગ ૨ જો.)

સતીઆ સત નવ છોડીએ, સત છોડે પત જાય;
સતકી બાંધી લક્ષ્મી, ફીર મીલેગી આય.

મહેતાજી—મોહનલાલ, કાલે આપણે કયાં સુધી વાત કહી ગયા હતા?

મોહનલાલ—સાહેબ, કાલે આપણે એટલી વાત કરી ગયા હતા કે એક બ્રાહ્મણ રાણી તારામતી અને રોહિતને વેચાતાં લઇ ગયો.

મહેતાજી—બરાબર છે, હવે આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ.

મોજીલાલ—માસ્તર સાહેબ, કલાસમાં આવું?

મહેતાજી—કેમ મોજીલાલ, આજે કાંઇ મોજ કરવા ઉપડી ગયા હતા? મોડા કેમ આવ્યા?

મો૦—સાહેબ, આજે મારી મા ધોવા ગયાં હતાં એટલે રાંધવાનું મોડું થયું અને તેથી જમવાનું પણ આજે મોડું થયું.

મહેતાજી—ઠીક, બેસી જાઓ.

કૃષ્ણશંકર—સાહેબ કલાસમાં આવું?

મહેતાજી—અહો, કૃષ્ણશંકર, તમે આજે મોડા કયાંથી?

કૃષ્ણ૦—સાહેબ........

મહેતાજી--કેમ બોલતાં અચકાઓ છો ? જે હોય તે સાચું બોલી જાઓ. એમાં મોજીલાલ સામું શું જુઓ છો ?

કૃષ્ણ૦--સાહેબ, ચુનીલાલ માસ્તરે ચાર દાખલા ઘેરે ગણવાના આપ્યા હતા તે હું અને મોજીલાલ આપણી નિશાળની પછવાડે એક ઓટલે ગણતા હતા.

મહેતાજી--જુઓ, ભાઇ મોજીલાલનું પોગળ જોયુંને ? કાલેજ આપણે હજી હરિશ્ચંદ્રની વાત કહી ગયા, અને આજેજ મોજીલાલભાઈ ખોટું બોલ્યા ! મોજીલાલ, તમારે શરમાવું જોઇએ. તમે શું કવિતામાં નથી શીખી ગયા કે:—

જુઠું બોલે જે કદિ, પાપી પૂરો થાય,
તે માટે બાળક તમે, ન કરો એ ઉપાય.

મોજી૦—સાહેબ, મારી ભૂલ થઈ ગઈ, હું હવેથી કદિ જુઠું નહિ બોલું.

મહેતાજી—કૃષ્ણશંકર, તમે સાચું બોલ્યા તે ઠીક કર્યું, પણ દાખલા ઘેર ન ગણવા અને નિશાળના વખતમાં ગણવા તેમજ નિશાળે મોડું આવવું તે બહુજ ખોટું, માટે હવેથી એવું ન કરતા. જાઓ, તમારી જગ્યાએ બેસી જાઓ. ચાલો હવે આપણે આપણી વાત શરુ કરીએ.

બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધેલ વિશ્વામિત્ર બોલ્યા: રાજા, હવે મારી દક્ષિણા ઝટ પૂરી કરી દ્યો તો ઠીક, નહિ તો ના પાડો, મારે તમારી પછવાડે કયાં સુધી ભટક્યાં કરવું ? તે સાંભળી રાણીને અને કુંવરને વેચવાથી જે પૈસા ઉપજ્યા હતા તે હરિશ્ચંદ્રે બ્રાહ્મણને આપ્યા; ત્યારે તે બોલ્યો:-શું આટ-

લાજ ! આના કરતાં તો ના પાડી હોત તો ઠીક હતું. હરિશ્ચંદ્રે કહ્યુંઃ મહારાજ, ગુસ્સે ન થાઓ, હજી પણ જો આપ રાજી ન થયા હો તો હું મારા પંડને વેચીને પણ જે પૈસા ઉપજશે તે આપને આપીશ. છેવટે પોતે એક ઢેડને ત્યાં વેચાયો અને બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપી વિદાય કર્યો. ઢેડે મસાણમાં જે મડદાં આવે તે ઉપર ઓઢાડેલાં લૂગડાં એકઠાં કરવાનું અને ઠરાવેલ કર લીધા સિવાય મડદાં બાળવા નહિ દેવાનું કામ રાજાને સોંપ્યું.

એક વખત એવું બન્યું કે રાણી તારામતી અને કુંવર રોહિત જે બ્રાહ્મણને ત્યાં રહ્યાં હતાં તેની આજ્ઞાથી રોહિત જંગલમાં ઘાસ કાપવા ગયો. ત્યાં તેને એક સર્પ કરડયો, અને તે મરી ગયો. આ ખબર તેના સોબતીઓએ તારામતીને કહ્યા, એટલે તે જંગલમાં ગઇ અને પોતાના મરી ગએલા પુત્રને ખોળામાં લઇને ખૂબ રોઇ. રોતાં રોતાં થાકી એટલે શબને ખભે નાખીને મસાણમાં લઇ ગઇ. અહીંઆં હરિશ્ચંદ્રે તેની પાસેથી મડદું બાળવાનો કર માગ્યો. કર આપવાને રાણી પાસે તો કાંઇ નહોતું, તેથી હરિશ્ચંદ્રે મડદું બાળવાની ના પાડી. રાણી બહુ ગભરાઇ ગઇ અને સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાની આગલી પાછલી વાત યાદ કરીને રૂદન કરવા લાગી. આ સાંભળીને રાજાને વહેમ ગયો કે રખેને આ મારી સ્ત્રી તારામતી હોય. પછી પાસે આવીને જોયું તો તે તારામતીજ છે એવી તેની ખાત્રી થઇ. તારામતીએ પોતાને વીતેલી વાત કહી, તે સાંભળીને રાજા મૂર્ચ્છા ખાઇને પડયો. મૂર્ચ્છા વળી એટલે તે વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, અરેરે, શું અમારી સ્થિતિ !

અમે જે લાખો મનુષ્યનું ભરણુ-પોષણુ કરતાં તેની પાસે આજે એકે ફુટી બદામ પણુ નહિ! હજારોને લૂગડાં-લત્તાંનું દાન વગેરે આપતાં, તેના પુત્રને બાળવાનો કર આપવા માટે પાસે પૈસો પણુ નહિ! અરેરે, શું કર્મની વિચિત્ર ગતિ! આમ વિલાપ કરી હરિશ્ચંદ્ર ઢેડની પાસે પોતાના પુત્રને કર લીધા વિના બાળવાની રજા લેવા ગયો.

તે વખતે વિશ્વામિત્રે મસાણુમાં આવીને રાક્ષસો ઉત્પન્ન કરીને રાણીને બીવરાવી, એટલે રાણી શબને ત્યાં મૂકીને નાસી ગઈ; રાક્ષસો તે શબને ઉપાડી ગયા. પછી વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણુનું રૂપ લઈ ગામમાં ગયા અને રાણી ભૂતડી છે, અને ગામનાં છોકરાંઓને ઉપાડી જાય છે એવી વાત ફેલાવી. ગામના લોકો, તેને રાજા પાસે લઈ ગયા ત્યારે રાજાએ હુકમ કર્યો કે તેને તરવારથી ઢેડની પાસે મરાવી નાખો.

એટલામાં હરિશ્ચંદ્ર ઢેડની રજા લઇને આવ્યો, પણ મસાણુમાં ન મળે રાણી કે ન મળે પુત્રનું મડદું. આ જોઇને તે તો ગાંડા જેવોજ થઇ ગયો. થોડીવારમાં રાણીને લઇને તેનો ઉપરી ઢેડ ત્યાં આવ્યો અને કહ્યું કે, આ સ્ત્રીને તરવારથી મારી નાખ. રાજાએ રાણીને ઓળખી. બન્ને બહુ રોયાં; પણ છેવટે પોતાની ફરજ બજાવવા રાજા તૈયાર થયો.

તેણે તરવાર હાથમાં લીધી અને જેવો ઘા કરવા જાય છે એટલામાં તો ભગવાન પોતે દેવો સહિત ત્યાં આવ્યા; રાજાનો હાથ ઝાલી રાખ્યો, હરિશ્ચંદ્રને તેની ટેક માટે ધન્યવાદ આપ્યો અને રાજી થઇને રોહિતને જીવતો કર્યો તથા તેનું રાજપાટ પાછું સોંપ્યું. બ્રાહ્મણે વિશ્વામિત્રનું ખરું રૂપ

પાછું ધારણ કરી રાજાની માફી માગી અને હરિશ્ચંદ્રનાં બહુજ વખાણ કર્યાં. આ વાત ઉપરથી તમે જોશો કે આપણા પવિત્ર દેશમાં કેવા કેવા સત્યવાદી રાજા થઈ ગયા છે. ગમે તેટલું દુઃખ વેઠવું પડે તો પણ તેઓ ડગ્યા નથી. પ્રાણ જાય તો પણ તેઓએ પોતાની ટેક છોડી નથી. એથી ઉલટું હાલના સમયમાં કેવા અસત્યવાદી અને જરા જરામાં ટેક મૂકી દેવાવાળા લોકો થયા છે! તમારી ઉપર જમાનાની અસર ન થવા દેતાં તમે સત્યવાદી અને આપેલું વચન પાળવાવાળા થાઓ એવો મારો આશીર્વાદ છે.

૧૩—કરવું તેવું પામવું.

બાવળ નિંબ બોરડી રોપી, કેમ ખજૂર ખવાય,
આંબાની ગોટલીએ આંબો, ટેટે વડ છવરાય;
બહુધા બીજ વાવીએ જેવાં, તરૂવર તેવાં થાય,
ઝેર ખાઈ ખાંતેથી ખલ તો, જમને દ્વારે જાય.
પ્રીતે અમૃત પાન કર્યાથી, સત્વર અમર થવાય,
વાવ્યાં જવાર બાજરી જોઇ, મુક્તાફલ ન લણાય.

મહેતાજી—શંકરલાલ, કેમ ઉભા છો?

શંકરલાલ—સાહેબ, એક શંકા છે તેનો ખુલાસો આપને પૂછવો છે.

મહેતાજી—ભલે, ખુશીથી પૂછો.

શંકરલાલ—સાહેબ, કાલે આપે હરિશ્ચંદ્રની વા
એમ કહ્યું કે કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે; તો કર્મ એટલે શું

મહેતાજી—શંકરલાલ, તમારો સવાલ બહુ સારો
કર્મનો ટુંકો અર્થ કાંઇપણ આપણે કરવું એવો થાય છે;
જે કાંઇ આપણે કરીએ તેનું ફળ અથવા પરિણામ અવશ્ય
જોઇએ, એટલે તેનો અર્થ એટલો જ થાય કે, કરવું
ભોગવવું અને વાવવું તેવું લણવું. હવે તે નિયમ તમે
બરાબર સમજો એટલા માટે હું તમને દૃષ્ટાંત દાખલ
વાત કહું તે સાંભળો. હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે
માતા ગુજરી ગયાં પછી મારા પિતા મને બહુ લાડ લડાવ
એટલે હું જે કાંઇ વસ્તુઓ માગતો તે મને અપાવતા. ખાવ
પણ સંભાળ રાખતો નહિ અને બહુજ મરચાંવાળી, ખ
ગળી વગેરે ચીજો ખાતો. આથી હું માંદો પડયો. પછી
દવા કરવા માંડી પણ હું તો દવા નહિ પીતાં ખા
નાખી દેતો. આથી મારૂં શરીર લેવાઇ ગયું અને હું
વાની અણીપર આવ્યો; છેવટે હોશિયાર વૈદ્યની દવા કરી
મારા પિતા પોતે પાસે રહીને દવા ખવરાવતા હતા;
ખાવામાં પણ મને માત્ર દાળભાત આપતા. આમ થોડા દિ
ચાલ્યું એટલે મારી તબીયત સારી થઇ. પણ પછી મને
ઉપર બહુજ કંટાળો આવ્યો. એક વખત મારા પિતા રો
વખતે મને દવા પાવા આવ્યા ત્યારે મેં ખિજાઇને કહ્યું કે
હવે દવા પીવી નથી, મારી વતી તમે પી જાઓ તો ઠીક. ક
દવા પીને તો હું હવે કંટાળી ગયો છું, મારા ઉપર ત
જો હેત હોય તો મારી વતી તમે દવા પીઓ. આથી

તો મારા પિતા કાંઈ બોલ્યા નહિ અને મને દવા પણ પાઈ નહિ. પછી અડધી કલાકે તેઓ આવ્યા અને મને કહ્યું કે ભાઈ, તું દાડમ ખાવાનું કહેતો હતો તો આજે વૈદે દાડમ ખાવાની હા પાડી છે, અને મેં દાડમ મગાવી રાખ્યું છે માટે જો તું કહે તો લાવું. મેં કહ્યું કે, લાવો; મને પેટમાં બળતરા બહુ થાય છે એટલે જરા ઠંડક થશે. પછી મારા પિતા એક વાટકીમાં દાડમના દાણા લાવ્યા અને પોતે ખાવા મંડ્યા. મેં તેમને કહ્યું, પિતાજી, મને તો થોડા ખાવા આપો. ત્યારે તેમણે કહ્યું, ભાઇ, હું દાડમના દાણા ખાઉં છું તેથી તને ઠંડક થશે, માટે તારે કાંઇ ખાવાની જરૂર નથી. આથી હું ખિજા-ઇને બોલ્યો, પિતાજી, દાડમ તમે ખાઓ અને ઠંડક મને થાય એ શી રીતે બને? એ તો જે ખાય તેને ઠંડક થાય. પછી મારા પિતા બોલ્યા, ભાઈ, દાડમ હું ખાઉં અને તને ઠંડક ન થાય તો પછી દવા હું પીઉં અને તારો રોગ જાય, એ બનશે ખરૂં? આથી હું મારા પિતાની યુક્તિ સમજી ગયો. મેં એમની માફી માગી અને તે દિવસથી દવા પીવા માંડી, અને છેવટે હું સાજો થયો. આવીજ રીતે ધનજીભાઇને ભૂખ લાગી હોય અને મનજીભાઇ જમે તો કાંઈ ધનજીભાઈની ભૂખ મટે નહિ. રામકૃષ્ણને તરસ લાગી હોય અને ભોગીલાલ પાણી પીએ તો તેથી રામકૃષ્ણની તરસ છીપે નહિ. કાળિદાસ લેસન કરે નહિ અને તેના ભાઇ ભુદરભાઇ લેસન કરે તો તેથી કાંઇ કાળિદાસ પાસ થવાના નહિ; એતો 'જે કરે તે પામે, અને વાવે તે લણે.' જો તમારે કેરી જોઈતી હોય તો શું વાવવું જોઇએ, મધુસૂદન?

મધુસૂદન—સાહેબ, ગોટલી વાવવી જોઇએ.

મહેતાજી—અને બોર જોઈતાં હોય તો, કૃષ્ણપ્રસાદ ?

કૃષ્ણપ્રસાદ—બોરનો ઠળીયો વાવવો જોઇએ.

મહેતાજી—જુઓ, ભાઇઓ, કેરી જોઈતી હોય તો ગોટલી વાવવી જોઈએ, બાવળનું બી વાવેથી કાંઈ કેરી મળે નહિ. ઘઉં વાવ્યાથી ઘઉં મળે અને બાજરો વાવ્યાથી બાજરો મળે. આનું નામ વાવવું તેવું લણવું અને કરવું તેવું પામવું; અને આનુંજ નામ કર્મ. તમે હવે સમજ્યાને શંકરલાલ ?

શંકરલાલ—જી, હા. પણ ત્યારે આપણને સુખ કે દુઃખ થાય તે શાથી ?

મહેતાજી—આપણા પોતાના વિચાર અને કૃત્યથી, આપણે જો બીજાઓનું બુરૂં ઇચ્છીએ તો આપણુંજ બુરૂં થાય. આપણે જો ચોરી કરીએ તો કેદખાનામાં આપણેજ જવું જોઇએ. આપણે જો બીજાઓનું સારૂં ઇચ્છીએ તો આપણુંજ સારૂં થાય, અને આપણે જો પ્રામાણિકપણે વેપાર કરીએ કે નોકરી કરીએ તો આપણે સુખી થઇએ. એક ઠેકાણે લખ્યું છે કેઃ-

જેવું ઇચ્છીએ પારકું, તેવું નિજનું થાય;
નહિ માનો તો કરી જુઓ, જેથી તુર્ત જણાય.

હવે આજે તો વખત થઈ ગયો છે માટે આટલેથીજ રાખીશું, અને આ સંબંધી કોઇને કાંઈ પૂછવું હોય તો કાલે ખુશીથી પૂછજો.

૧૪—પુનર્જન્મ.

જન્મ મરણના ચક્રપર, ભ્રમણ કરે જીવમાત્ર;
સંશય લેશ ન ધારવો, એ સિદ્ધાંત સશાસ્ત્ર.

મહેતાજી—જેને પૂછવું હાય તે વારા ફરતી ઉભા થઇને પૂછો.

શંકરલાલ—સાહેબ, આપે કાલે કહ્યું કે જેવું કરવું એવું પામવું, તો આપણે કેટલાંક ખરાબ માણસોને સુખી જોઈએ છીએ, તેનું કારણ શું ?

મહેતાજી—શંકરલાલ, તમારો સવાલ બરાબર છે. જુઓ તમારા સવાલનો જવાબ આમ છે. કર્મો ત્રણ જાતનાં છે. (૧) સંચિત, (૨) પ્રારબ્ધ, (૩) આગામી. હવેઆપણે અગાઉના જન્મોમાં જે કર્મો કરેલાં તેમાંથી જે કર્મોએ હજી ફળ આપવાનું શરૂ કર્યું નથી, અને જે હજી હવે ભોગવવાનાં છે તેનું નામ સંચિત કર્મ. અગાઉના જન્મોમાં કરેલાં કર્મોમાંથી જે કર્મો આ જન્મમાંજ ફળ આપે છે તેનું નામ પ્રારબ્ધ કર્મ; અને આ જન્મમાં આપણે જે નવાં કર્મો કરીએ છીએ અને જે હવેના જન્મોમાં ફળ આપવાનાં, તેનું નામ આગામી કર્મ. માટે હાલ કોઈ માણસ ખરાબ કામ કરતો હોય છતાં સુખી હોય તો તેનું કારણ એટલુંજ કે, અગાઉના જન્મોમાં તેણે કાંઇ સારાં કર્મો કરેલાં હશે અને આ વખતે તેનું સારૂં ફળ તે ભોગવે છે; પણ અત્યારે જે ખરાબ કર્મો

તે કરે છે તેનું ખરાબ ફળ તેને ભવિષ્યમાં ભોગવ્યા વિના છુટકોજ નથી. વળી એથી ઉલટું, અત્યારે કોઈ ધર્મી હોય તે છતાં તે દુઃખી હોય તો તેથી આપણે એમ સમજવું કે, અગાઉના જન્મોમાં તેણે ખરાબ કૃત્યો કર્યાં હશે તેનો બદલો તેને અત્યારે મળે છે, અને હવે તે સારાં કૃત્યો કરે છે તો હવેના જન્મોમાં તે સુખી થવાનોજ.

હરિપ્રસાદ—સાહેબ, મરી ગયા પછી આપણુને તો બાળી નાખે છે તો પછી ફરીથી શી રીતે જન્મ થાય ?

મહેતાજી—જે મરી જાય છે અને જેને બાળી નાખવામાં આવે છે તે વસ્તુ જુદી છે અને આપણે જુદા છીએ. આ વિષે હું તમને જરા વધારે સમજાવું. અત્યારે આપણે હાલીએ છીએ, ખાઇએ છીએ, સાંભળીએ છીએ, સુંઘીએ છીએ વગેરે કરીએ છીએ; પણ જ્યારે માણસ મરી જાય છે ત્યારે આમાંનું કાંઈ થતું નથી. જો કે હાથ, પગ, મોં, કાન, નાક, વગેરે છે છતાં કાંઇ થતું નથી તેનું કારણ શું હરિપ્રસાદ ?

હરિપ્રસાદ—સાહેબ, લોકો એમ કહે છે કે એમાંથી જીવ જતો રહે છે.

મહેતાજી—તમારૂં કહેવું ખરૂં છે હરિપ્રસાદ, અને તેજ જીવ તે આપણે છીએ અને તે આપણા શરીરથી જુદો છે; તે જીવ વારંવાર પૃથ્વી ઉપર આવે છે અને નવાંનવાં શરીરો ધારણ કરીને સુખદુઃખનો અનુભવ લે છે; અને એમ કરતાં કરતાં પ્રભુના પદને પામે છે.

મોહનલાલ—સાહેબ, આપણે જો અગાઉ ઘણા જન્મો

લીધા હોય તો તે વાત આપણને કેમ યાદ રહેતી નથી ?

મહેતાજી—તેનું કારણ તો એ છે કે દરેક જન્મે આપણને નવું શરીર મળે છે, અને બધી વસ્તુઓને યાદ રાખવાનું કામ આપણા મગજનું છે અને શરીર સાથે તે મગજ નવુંજ મળેલું હોય છે; તેથી આ જન્મમાં શરીરવડે જે કાંઇ કાર્યો થાય છે અને તેને જેટલો અનુભવ થાય છે તેટલોજ તે યાદ રાખે છે.

નારણદાસ—સાહેબ, જ્યારે બધો અનુભવ યાદ નથી રહેતો તો પછી તે અનુભવ મેળવવાનો હેતુ શો ?

મહેતાજી—**નારણદાસ**, તમારો સવાલ બહુ સારો છે, પણ તેનો જવાબ આપણા શાસ્ત્રમાં બહુ સારી રીતે સમજાવ્યો છે, અને તે એ છે કે, દરેક વખતે જન્મનાર જીવ તો એકજ છે અને તેથી તે જીવ નવાં નવાં શરીરો મારફત નવા નવા અનુભવો ભેગા કરે છે અને તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરે છે. જેમ તમે આજે કાળો કોટ પહેરીને આવ્યા છો, ને કાલે ધોળો કોટ પહેરીને આવો અને પરમ દિવસ વળી પીળો કોટ પહેરીને આવો, તો તેથી તમે જે **નારણદાસ** છો તે કાંઇ ફરી જવાના નહિ, અથવા તમે જુદા જુદા કોટ પહેરીને આવો તેથી કાંઇ ઓછું શીખવાના નહિ; તેવીજ રીતે જીવ તો એકનો એક રહે છે, માત્ર તેના કોટ એટલે કે શરીર બદલાય છે. હવે તમે સમજ્યાને **નારણદાસ** ?

નારણદાસ—જી, હા. પણ એક શંકા એ રેહે છે કે આપણને તો કાલની વાત યાદ રહે છે અને જીવને ગયા એકાદ જન્મની વાત પણ યાદ રહેતી નથી ?

મહેતાજી—એનું કારણુ માત્ર એટલું છે કે આપણે ભક્તિમાં બહુ આગળ વધેલા નથી. જેઓ ભક્તિ અથવા યોગમાં આગળ વધેલા છે તેઓને તેમના ગયા જન્મોનું યાદ આવે છે.

કનૈયાલાલ—ત્યારે સાહેબ, તે શી રીતે બની શકે ?

મહેતાજી—શી રીતે કેમ ? ભાઇ, એતો મહેનત કરવી જોઇએ. જુઓને તમે બધા મહેનત કરીને એકેક ચોપડીમાં પાસ થતા જાઓ છો તેમ એક એક દુર્ગુણુને જીતીને માણુસ આગળ વધતો જાય છે. આ ઉપર કાલે હું તમને વિશ્વામિત્રની વાત કહીશ.

શંકરલાલ—સાહેબ, થોડીક વાર હોય તો એક શંકા છે તે પૂછું ?

મહેતાજી—(ઘડિઆળ જોઇને) ભલે પૂછો, હજી ત્રણુચાર મિનિટ બાકી છે.

શંકરલાલ—કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે માણુસનો પુનર્જન્મ થતો નથી.

મહેતાજી—આપણે ધારો કે પુનર્જન્મ નથી; તો એક માણુસ રાજા અને એક રંક, એક જન્મથી બહેરો, મુંગો, આંધળો કે લુલો, અને બીજો કાંઇપણુ ખોડ વિનાનો; એક રોગી અને બીજો નિરોગ; એકજ વર્ગમાં એકજ શિક્ષકના હાથ નીચે ભણુતા છોકરાઓમાં એક બુદ્ધિશાળી અને બીજો ઠોઠ; એમ શા માટે હોવું જોઇએ તે બરાબર સમજાવી શકાતું નથી. હવે જો આપણે એમ કહીએ કે એતો જેમ પ્રભુને ઠીક

લાગે તેમ સૌને તેણે બનાવ્યા, તો પછી પ્રભુ પક્ષપાતી અને અન્યાયી ગણાશે; કારણ કે તે એકને રાજા બનાવે છે અને બીજાને રંક બનાવે છે, એકને વિદ્વાન અને બીજાને મૂર્ખ બનાવે છે. પણ જો આપણે કર્મની વાત ધ્યાનમાં લઇએ અને પુનર્જન્મની વાત પણ માનીએ તો આ બધાનો ખુલાસો બહુ સારી રીતે થઇ શકે છે; અને તે એ કે આપણે અગાઉના જન્મોમાં જેવાં કર્મો કર્યાં હશે તેવાં ફળ આપણને આ જન્મમાં મળે છે, અને હવે જેવાં કર્મ કરીશું તેવાં ફળ હવેના જન્મમાં ભોગવીશું. કેમ શંકરલાલ, તમને આ વાત બરાબર સમજાય છે ને ?

શંકર૦—જી, હા. આ ખુલાસાથી બધી શંકા મટી જાય છે.

મહે૦—બસ. હવે વખત થઈ ગયો છે. કાલે આપણે બીજી વાત કહીશું.

૧૫—પુરુષાર્થ.

આળસ તજી ઉદ્યમ કરો, ચિતમાં કરી વિચાર;
સુખ પામે જન સર્વદા, વળી સુધરે સંસાર.

મહેતાજી—છબીલદાસ, આજે આપણે કયી વાત કહેવાની છે ?

છબીલ૦—સાહેબ, આજે વિશ્વામિત્રની વાત કહેવાની છે,

મહેતાજી—છોટાલાલ, વિશ્વામિત્રનું નામ એકે વાર્તામાં આવ્યું હતું ?

છોટાલાલ—જી, હા. હરિશ્ચંદ્રની વાતમાં આવ્યું હતું.

મહેતાજી—તમારી વાત બરાબર છે. આજે આપણે વિશ્વામિત્રની વાત કહેવાની છે. વિશ્વામિત્ર રાજકુળમાં જન્મ્યા હતા અને પોતાના પિતા ગાધી રાજાની પછી ગાદીએ આવ્યા હતા. ઘણાં વર્ષ રાજ્ય કર્યા પછી એક સમયે તેઓ પોતાના લશ્કર સહિત ફરતાં ફરતાં વસિષ્ઠ ઋષિને આશ્રમે આવી પહોંચ્યા. વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠના ચરણમાં પડયા અને વસિષ્ઠે તેમનો સ્નેહથી સત્કાર કર્યો. પછી કુશળસમાચાર પૂછીને વસિષ્ઠ બોલ્યાઃ–હે રાજા, તું આજે ઘણે દિવસે મારે આશ્રમે આવ્યો છે, માટે હું તારી તથા તારા લશ્કરની મેમાનગરી કરવા ઇચ્છું છું, કારણ કે મારે ત્યાં તારા જેવો મેમાન ફરી ફરીને કયાંથી આવે ? વિશ્વામિત્રે કહ્યું, મહારાજ, આપે મને સ્નેહથી કહ્યું એટલેજ મારી મેમાનગરી થઈ ચૂકી. હે ઋષિ, હવે મને આપ જવાની આજ્ઞા આપો એટલે હું જાઉં. આમ કહેવા છતાં પણ વસિષ્ઠે બહુ આગ્રહ કરીને તેને રોકયા અને મેમાનને જમાડવા માટે જે જે સામગ્રીની જરૂર હતી તે બધી પોતાની શબલા નામની અદ્ભુત ગાયમાંથી ઉત્પન્ન કરી. પછી તેઓને સોનાનાં આસનો ઉપર બેસાડયા, સોનાની થાળીઓ તથા વાટકા આપ્યા અને તેમાં સ્વાદિષ્ટ ભોજન પીરસી જમાડયાં. આવા સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી સૌ બહુ સંતોષ પામ્યા; પણ વિશ્વામિત્રને અચંબો થયો કે આ ઋષિ આ બધું લાવ્યા કયાંથી ? તપાસ કરતાં તેને માલમ પડયું કે આ સઘળું એક ગાયથી તેમને પ્રાપ્ત થયું છે. પછી વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠને કહ્યું કે, તમે મને આ તમારી ગાય આપો અને હું તમને તેના બદલામાં તમે

જે માગો તે આપું. વસિષ્ઠે તેમને ના પાડી એટલે વિશ્વામિત્ર ગાયને પરાણે લઇ જવા મંડયા, પણ ગાયે બરાડા પાડીને એવાં મનુષ્યો ઉત્પન્ન કર્યાં કે તેઓએ રાજાના સર્વ લશ્કરનો સંહાર કર્યો. પછી વિશ્વામિત્રના સો પુત્રો વસિષ્ઠ ઉપર ધસી આવ્યા. વસિષ્ઠે તે સર્વને એક ક્ષણમાં બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યા. આથી રાજા ગભરાઇ ગયા અને ત્યાંથી પોતાના રાજ્યમાં પાછા આવ્યા. તેનો સર્વ ગર્વ ઉતરી ગયો, તે પોતાના ક્ષત્રિય–બળને ધિક્કારવા લાગ્યા અને બ્રાહ્મણ–બળનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. છેવટે દિવ્ય અસ્ત્રો મેળવવા તેણે તપ આદર્યું. ઘણાક વખત સુધી ઉગ્ર તપ કરવાથી શંકર પ્રસન્ન થયા અને તેને દૈવી અસ્ત્રો આપ્યાં. પછી રાજા, વસિષ્ઠની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યા પણ વસિષ્ઠે બ્રાહ્મણની શક્તિરૂપ જે બ્રહ્મદંડ તે ઉગામીને રાજાનાં સર્વ અસ્ત્રોનો નાશ કર્યો. આથી નિરાશ થઇને વિશ્વામિત્ર પાછા વનમાં ગયા અને બ્રહ્મર્ષિ થવા પ્રયત્ન આદર્યો.

પછી તેણે ઘણા કાળ તપ કર્યું એટલે બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા અને તેને “ રાજર્ષિ ” એમ કહીને બોલાવ્યા; પણ વિશ્વામિત્રે એટલાથી સંતોષ નહિ પામતાં તપ ચાલુ રાખ્યું. બીજા ઘણા કાળ સુધી તપ કર્યું ત્યારે દેવોએ તેને ‘ઋષિ’ કહીને બોલાવ્યા; તોપણ તેણે તપ ચાલું રાખ્યું, કેમકે બ્રહ્મર્ષિ થાય તોજ તેને સંતોષ મળે તેમ હતું. તેણે ફરીવાર તપ આદર્યું, પણ તેમાં એક વિઘ્ન આવ્યું. મેનકા નામની અપ્સરાનો તેને સમાગમ થવાથી તે કામવશ થયા અને તેથી તેનું તપ નષ્ટ થયું. પણ વિશ્વામિત્ર કાંઇ ગાંજ્યા જાય એવા નહોતા. તેણે ફરીથી તપ શરુ કર્યું. ઘણો કાળ વીત્યા પછી બ્રહ્માએ તેને

'મહર્ષિ' પદ આપ્યું અને ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ રાખવાની આજ્ઞા કરી. બીજીવાર તેને મોહમાં ફસાવવાને રંભા નામની અપ્સરાએ યત્ન કર્યો, પણ કામવશ ન થતાં તે ક્રોધવશ થયા અને તે અપ્સરાને શાપ આપ્યો. આથી તેનું તપ ફરીથી નષ્ટ થયું; તોપણ તેણે કાયર થઇને તપ મૂકી દીધું નહિ. આ વખતે તેણે મુનિવ્રત એટલે કે કોઇની સાથે બોલવુંજ નહિ એવો નિયમ લીધો. તેને ક્રોધાયમાન કરવાને ઘણા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા તોપણ તે જરાએ ક્રોધને વશ થયા નહિ. આવી રીતે પુરુષાર્થથી અને સબળ પ્રયત્નથી અંતે વિશ્વામિત્રનો જય થયો અને તેને 'બ્રહ્મર્ષિ' કહીને બોલાવવામાં આવ્યા. વસિષ્ઠની સાથે પણ મિત્રાચારી થઇ. બોલો, હરજીવનદાસ, આમાંથી આપણે શું સાર લેવો ?

હરજી૦—પહેલો સાર તો એ નીકળે કે પારકી ચીજ લેવાનો આપણે લોભ ન કરવો, નહિ તો કજીયો થયા વિના રહેજ નહિ.

મહેતાજી—બીજું કાંઇ, ઘનશ્યામ ?

ઘનશ્યામ—આપણો વૈભવ કેટલો છે તે બીજાને બતાવીને અહંકાર ન કરવો, નહિતો વસિષ્ઠના જેવી સ્થિતિ થાય.

મહેતાજી—તમે પણ ઠીક સાર કાઢયો છે ઘનશ્યામ; બીજું કાંઇ, રામપ્રસાદ ?

રામપ્રસાદ—માણસ જો ધારે તો વિશ્વામિત્રની પેઠે જે કરવું હોય તે કરી શકે.

મહેતાજી—એ ઉપર આપણામાં એક કહેવત છે તે કહેશો, શંકરલાલ ?

શંકરલાલ—જી, હા. કાળા માથાનો માનવી શું ન કરી શકે?

મહેતાજી—સાબાશ, શંકરલાલ, સાબાશ. હવે કાલે આપણે વાલ્મીકિની વાત કહીશું.

૧૬—સત્સંગ.

ઉમ્મરે અધિક અને, જ્ઞાનમાં વધેલા એવા
સોબતીની સોબતથી, હૃદય સુધારજો;
જેવો સંગ તેવો રંગ, લાગશે જરૂર માટે,
સારો સંગ થવા માટે, સાવધતા રાખજો.

મહેતાજી—કનૈયાલાલ, આજે આપણે કયી વાત કહેવાની છે?

કનૈયાલાલ—સાહેબ, આજે વાલ્મીકિની વાત કહેવાનું આપ કહેતા હતા.

મહેતાજી—બરાબર તમારામાંથી જે કોઇ વાલ્મીકિ વિષે જાણતા હોય તે ઉભા થાઓ.

(મથુરદાસ ઉભા થાય છે.)

મહેતાજી—કેમ મથુરદાસ, તમે વાલ્મીકિ વિષે શું જાણો છો ?

મથુરદાસ—સાહેબ, મારા પિતા દરરોજ રાત્રે વાલ્મીકિ રામાયણ વાંચે છે, અને તે રામાયણ વાલ્મીકિએ બનાવ્યું છે માટે વાલ્મીકિ રામાયણ કહેવાય છે, અને તેમાં રામચંદ્રજીની તથા રાવણની વાત આવે છે.

મહેતાજી—ઠીક છે. હવે આજે હું તમને તે વાલ્મીકિની વાત કહું છું તે બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળો. પૂર્વે લોહજંઘ નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. તે હંમેશાં પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ભિક્ષા માગી લાવીને કરતો. એક સમયે આખા દેશમાં વરસાદ નહિ આવ્યો અને તેથી મોટો દુકાળ પડયો. આથી ઘણા બિચારા ગરીબ લોકો હેરાન થયા અને કેટલાક તો અન્નપાણી વિના મરણ પામ્યા.

લોહજંઘ ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગવા જતો, પણ તેને કોઈ ચપટી લોટ કે મુઠી દાણા પણ આપતું નહિ. એક વખત ફળ એકઠાં કરવા તે જંગલમાં ગયો અને ઘણું રખડયો, પણ ઝાડો વરસાદ વિના સૂકાઇ ગયાં હતાં તેથી તેને એક ફળ પણ મળ્યું નહિ. છેક નિરાશ થઈ તે ઘર તરફ પાછો આવતો હતો એટલામાં ત્રણ વૃદ્ધ પુરૂષ દાણાની તથા લુગડાંની ગાંસડીઓ લઇને મળ્યા. તેઓને જોઇને લોહજંઘની દાનત બગડી, ને ત્રણેને લુંટી લીધા અને ઘેર જઈ પોતાના કુટુંબને સંતોષ્યું. આ વખતથી તેણે લૂંટ કરવાનો ધંધો શરૂ કર્યો.

એક વખત લોહજંઘ લૂંટ કરવાના હેતુથી જંગલમાં આમ તેમ ફરતો હતો એવામાં વસિષ્ઠ, અંગિરા, નારદ, વગેરે ઋષિઓ ત્યાં આવી ચડયા. લોહજંઘ એક ડાંગ લઇને તેઓની સામે ધસ્યો અને ક્રોધથી તેઓને કહ્યું કે, અલ્યા મુનિઓ, તમારી પાસે જે કાંઇ માલમતા હોય તે એકદમ મને આપી દો; નહિ તો હું તમને મારી નાખીશ. વસિષ્ઠ ઋષિ બોલ્યા; હે ભાઇ, તું આવું નીચ કામ શા માટે કરે છે ? નિરપરાધીને દુ:ખ દઇને કોઇ સુખી થયું નથી અને થવાનું પણ નથી.

અમે તો સાધુ છીએ એટલે અમારી પાસે તો તને આપવા જેવું કાંઈ છે નહિ. આથી લોહજંઘ એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો અને મોટે સાદે બોલ્યો, અરે, જોગટાઓ, મને શિખામણ આપવાનું તમને કોણ કહે છે? તમારી પાસે જે કાંઇ હોય તે છાનામાના મૂકી દો, નહિતો આ ડાંગનો ઉપયોગ કરવો પડશે. છેવટે તેણે ઋષિઓને વલ્કલો, મૃગચર્મો, અને દંડ કમંડળો એક કોરે મૂકવાની ફરજ પાડી. ઋષિઓ બહુજ દિલગીર થઈ અંદર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ ખરેખરો મૂર્ખ અને જડ છે, છતાં આપણે એને સુધારવો જોઇએ. આપણા સત્સંગનું ફળ એને મળવું જોઇએ. આવી રીતે વિચાર કરીને નારદ મુનિ બોલ્યાઃ હે ભાઇ. અમારી પાસે જે કાંઈ છે તે તું ખુશીથી લઇ જા, પણ અમે તને એક વાત પૂછીએ છીએ તેનો તું અમને જવાબ આપ. તું આવું નિર્દય કામ શા સારૂ કરે છે? લોહજંઘે જવાબ આપ્યો, ભાઇઓ, મારા કુટુંબના ભરણપોષણ માટે હું આ કામ કરૂં છું. આ સાંભળી નારદ બોલ્યાઃ હે ભાઈ, આ અસાર સંસારમાં કોઈ કોઇનું સગું નથી; જે કરશે તે ભોગવશે. આ વાત તને જો સાચી ન લાગતી હોય તો તું તારે ઘેર જા અને તારાં માતાપિતા, સ્ત્રી વગેરેને પૂછી જો કે હું આ પાપ કર્મ કરૂં છું તેમાં તમારો ભાગ ખરો કે નહિ. ઋષિની આ વાત સાંભળીને લોહજંઘનું મન જરા પીગળ્યું, અને તે ઋષિઓને ત્યાંજ ઉભા રહેવાનું કહીને પોતે ઘેર ગયો.

ઘેર જઇને પોતાનાં માત–પિતા અને સ્ત્રી–પુત્રાદિકને એકઠાં કરી તે પૂછવા લાગ્યોઃ—હું આજ કેટલાક વખતથી લૂંટ-

ફાટનો ધંધો કરી તમારૂં પોષણ કરૂં છું. આ મારા પાપના કામમાં તમે પણ મારાં ભાગીદાર ખરાં કે નહિ ? આ સાંભળી તેનાં માતપિતા બોલ્યાં:—હે પુત્ર, અમે અનેક દુઃખ વેઠીને તને મોટો કર્યો છે, હવે ઘડપણમાં તારે અમને પાળવાંજ જોઇએ. તું જે કામ કરે છે એમાં અમારે કાંઈ લેવા દેવા નથી; કારણકે એ તો જે કરે તે ભોગવે. તેની સ્ત્રી બોલી કે હે નાથ, આપનાં માતપિતાએ જે જવાબ આપ્યો તે ખરોજ છે. કર્મ કરનારનેજ તેનાં સારાં માઠાં ફળ ભોગવવાં પડે છે, બીજાને તેમાં કાંઇ લાગે વળગે નહિ. કહેવત છે કે "કરણી તેવી પાર ઉતરણી" અને "ખોદે તે પડે." તમે શું આ વાત નથી જાણતા ?

આ ઉત્તર સાંભળીને લોહજંઘ બહુ દિલગીર થયો અને તરતજ ઘર છોડી જંગલમાં આવ્યો, અને ઋષિઓની માફી માગી તે બોલ્યો:—હે ઋષિઓ, મેં આપને ઘણું દુઃખ આપ્યું આપ મારા દોષની મને ક્ષમા આપો. આપ હવે સુખેથી પધારો. મેં આજ સુધીમાં ઘણાં પાપ કર્મ કર્યાં છે અને હજી પણ ઘણાં કરત, પણ આપના સત્સંગથી મારો જન્મ હવે સુધરી ગયો. હું હવે આપનેજ શરણે આવ્યો છું. ઋષિઓએ તેને બહુ ધીરજ આપી અને રામનો મંત્ર આપી તેને કહ્યું કે અમે પાછા આવીએ ત્યાં સુધી તું અહીં બેસીને આ મંત્રનો જપ કરજે.

ઋષિઓએ આપેલા મંત્ર ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને લોહજંઘ રાતદિવસ તેનો જપ કરવા લાગ્યો. ઘણે કાળે તે મંત્ર

જપવામાં એવો તો લીન થઈ ગયો કે તેના ઉપર એક મોટો રાફડો થઈ ગયો. કેટલેક કાળે પેલા ઋષિઓ પાછા આવ્યા અને રાફડામાંથી " મરા, મરા " નો ઉચ્ચાર સાંભળ્યો. તેઓને પેલા લૂંટારાની વાત યાદ આવી અને રાફડો ઉખેડી નાખી જોયું તો લોહજંઘ રામ રામને બદલે મરા મરા કહેતો હતો તેને જોયો. પછી લોહજંઘને સાવધ કરીને તેને બહુ ધન્યવાદ આપ્યો; અને કહ્યું કે " તેં રાફડામાં રહીને ખરેખરૂં રામનું ભજન કર્યું છે, માટે રાફડા ઉપરથી તારૂં નામ અમે વાલ્મીકિ પાડીએ છીએ, અને આશીર્વાદ આપીએ છીએ કે તારૂં નામ જગતમાં અમર રહેશે." પછી વાલ્મીકિએ બ્રહ્માજીના કહેવાથી ચોવીશ હજાર શ્લોકવાળું રામાયણ રચ્યું, જે આજે ઘણે ઠેકાણે વંચાય છે. કહો રણછોડદાસ, તમે આમાંથી શું સાર કાઢો છો ?

રણછોડદાસ—માણસ ગમે તેવો ખરાબ હોય તોપણ તે સારા માણસના સંગથી સુધરી જાય છે.

મહેતાજી—બરાબર છે. બીજું કાંઈ મોહનલાલ ?

મોહનલાલ—માણસ જો બરાબર પ્રયત્ન કરે તો તેને અંતે વિજય મળ્યા વિના રહેજ નહિ.

મહેતાજી—તમારી વાત પણ ઠીક છે. હવે બીજું કાંઇ વેણીલાલ ?

વેણીલાલ—જે કરે તે ભોગવે અને વાવે તે લણે, માટે આપણે દરેક કામ બહુજ વિચારીને કરવું.

મહેતાજી—સાબાશ વેણીલાલ. હવે કાલે આપણે બીજી વાત કહીશું.

૧૭—ભક્તિ.

ભજો ભક્ત થૈ ભાવથી, કૃપાળુ જન કરતાર;
રૂડી દલપતરામની, સરવ કથાનો સાર.

મહેતાજી—શંકરલાલ, આજે તમારા ભાઈબંધ મનસુખલાલ કેમ નથી આવ્યા ?

શંકરલાલ—સાહેબ, આજે બપોરે એમને ત્યાં હરિકથા છે એટલે કામ-કાજમાં રોકાયા છે.

મહેતાજી—ઠીક, હરિકથામાં કોનું આખ્યાન થવાનું છે?

શંકરલાલ—નામદેવનું આખ્યાન ઘણું કરીને થવાનું છે.

મહેતાજી—હું પણ તમને નામદેવનીજ વાત કહું તો કેમ ?

સર્વ છોકરા—હાજી, તો તો ઠીક થાય.

મહેતાજી—નામદેવ નામનો એક નાનો છોકરો હતો. તેનો બાપ ભકત હતો અને તે દરરોજ વિઠ્ઠલનાથજીની મૂર્તિની પૂજા કરતો. પોતાના પિતાને પૂજા કરતા જોઇને તે પણ પૂજાની ઓરડી બહાર 'વિઠ્ઠલ, વિઠ્ઠલ' એમ જપ જપતો. તેને મન તો તે મૂર્તિજ ખરા ઈશ્વર છે એમ હતું. કોઇ કોઇવાર તેને લાગ મળતો ત્યારે તે પૂજાની ઓરડીમાં પેસી જતો અને બહુ પ્રેમ અને આનંદથી તે મૂર્તિને નિહાળતો; પરંતુ તેનો બાપ વિઠ્ઠલનાથજીની મૂર્તિની તેને પૂજા કરવા

દેતો નહિ, તેથી તેનું મન દુભાતું. એક વખત તેના બાપને પરગામ જવું પડયું ત્યારે નામદેવ બહુજ આનંદમાં આવી ગયો. જ્યારે તેનો પિતા બહારગામ જવા નીકળ્યો ત્યારે નામદેવે તેને કહ્યું: "તમે તો હવે બહારગામ જાઓછો, તેથી તમારી વતી વિઠોબાની પૂજા હું કરીશ." તેના પિતાએ કહ્યું: "ઠીક, પણ સવારમાં દાતણ કર્યા પહેલાં તારે તો ખાવાનું જોઇએ છીએ, તારા જેવો નાદાન છોકરો દેવની પૂજા શી રીતે કરી શકે? પૂજા કરવાની જો તને હોંશ હોય તો દાતણ કરી, નાહી, દેવને જમાડીને પછી તું જમજે." આમ કહીને તેનો પિતા ગયો.

આનંદમાં ને આનંદમાં નામદેવને રાત્રે ઉંઘ પણ ન આવી. તેણે રાતમાં વારંવાર ઉઠીને પોતાની માને પૂછયું કે, "મા, પરોઢીયું થયું કે નહિ?" "સવાર હવે કયારે પડશે, મા?" "હું હવે વિઠોબાની પૂજા કયારે કરૂં?" છેવટે સવાર પડતાં દાતણ કરીને તે નદીએ જઇ નાહી આવ્યો. પછી તેની માએ વિઠોબાની મૂર્તિ નીચે ઉતારી આપી. દેવની મૂર્તિને તરભાણામાં નવરાવી, કપડાથી સાફ કરી, આસન ઉપર બેસાડી, ફૂલ વગેરે ચડાવી, પોતાની માને કહ્યું કે, "મા, હવે જલદી દૂધ લાવો. વિઠોબા નાહીને બેઠા છે અને તેમને બહુ ભૂખ લાગી છે."

પછી તેની મા એક પ્યાલામાં દૂધ લાવ્યાં અને નામદેવને આપ્યું. નામદેવે તે વિઠોબા પાસે મૂકયું. અને બોલ્યો: "મહારાજ, આ દૂધ પીઓ." દેવે દૂધ પીધું નહિ. નામદેવ તો આંખો મીંચીને મનમાં 'રામ, રામ', 'વિઠ્ઠલ, વિઠ્ઠલ', એમ બોલવા લાગ્યો. તેને તો મનમાં ખાત્રી હતી કે મારી ભક્તિથી

દેવ મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ જરૂર દૂધ પીશે. વચમાં વચમાં તે ધીમે રહીને આંખો ઉઘાડીને વિઠોબા દૂધ પીએ છે કે નહિ તે જોવા મંડયો. ઘણીવાર સુધી તેણે વિઠલનો જપ કર્યો પણ દેવે કાંઇ દૂધ પીધું નહિ. તેને રાતનો ઉજાગરો હતો અને ભૂખ પણ ખૂબ લાગી હતી, તેથી કંટાળી જઇને તે રડવા લાગ્યો અને નિસાસા નાખવા મંડયો. તે બોલ્યો: "અરે વિઠોબા, આજે તમે મારાથી કેમ રીસાયા? આજે તમારૂં હ્રદય પત્થર જેવું સખ્ત કેમ થઇ ગયું? હું નાનો બાળક છું એમ ધારીને તમે દૂધ નથી પીતા?" આમ રોઈરોઈને તે થાકયો અને અંતે મૂર્છા ખાઇને જમીન ઉપર પડયો. ઘરમાંથી તેનાં સગાં દોડી આવ્યાં અને તેના મોંપર પાણી છાંટયું. જ્યારે તેને ભાન આવ્યું ત્યારે બધાંએ તેને સમજાવ્યો. તું દૂધ પીજા, દેવ દૂધ પીતા નથી, તે તો માત્ર ભાવના ભૂખ્યા છે. તેમની આ વાત તેને ગોઠી નહિ અને તેતો હઠ લઈને બેઠો, કે જો વિઠોબા દૂધ નહિ પીએ તો મારે પણ ખાવા પીવાની કે જીવવાની દરકાર નથી. છોકરાઓ, નાના સરખા નામદેવનું મનોબળ જુઓ! આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને તે ત્યાં થોડીવાર બેઠો અને "વિઠ્ઠલ, વિઠ્ઠલ" જપવા મંડયો. અંતે ઘરમાંથી એક છરો લઈ આવ્યો અને પોતાના ગળા આગળ ધરી તે બોલ્યો: "વિઠોબા, આ દૂધ નહિ પીઓ તો હું મરૂં છું." છરો ગળા આગળ લીધો કે તરતજ વિઠોબાએ દર્શન દીધાં અને દૂધ પીવા લાગ્યા. આથી આનંદમાં આવી જઈને તે કુદવા તથા નાચવા લાગ્યો અને પ્રભુને પગે પડયો. પછી પ્રભુ ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગયા; અને તે પોતાની મા

પાસે ગયો અને બધી વાત કહી દેખાડી. હીરાલાલ તમે આ વાતમાંથી શું સાર લો છો ?

હીરાલાલ—માણસ જો બરાબર મહેનત કરે તો તેનું ધારેલું કામ સફળ થયા વિના રહેજ નહિ.

મહેતાજી—બરાબર છે. તમે બધા પણ જો પાઠ બરાબર મહેનતથી કરો, તો કદિ પાસ થયા વગર નજ રહો. બીજું કાંઈ વેણીલાલ ?

વેણીલાલ—નામદેવની માએ તેને નાહિંમત કર્યો છતાં પણ તેણે તો હિંમત રાખી કામ કર્યું, તેમ આપણને પણ કોઇ નાહિંમત બનાવે, તો તે ઉપર ધ્યાન ન આપતાં હિંમતથી કામ કરવું.

મહેતાજી—ઘણુંજ સરસ. જુઓ, એક કહેવતમાં પણ કહ્યું છે કે, ‘હિંમતે મર્દાન, મદદે ખુદા ’. એટલે કે માણસ જો હિંમતથી કામ કરે તો ખુદા એટલે કે પરમેશ્વર તેને મદદ કરેજ. આપણામાં પણ એક આવીજ કહેવત છે. તમે તે જાણો છો, છોટાલાલ ?

છોટાલાલ—ના જી, મને ખબર નથી.

મહેતાજી—જે જાણતા હો તે ઉભા થઈ બોલો.

શંકરલાલ—મનુષ્યયત્ન, ઈશ્વરકૃપા.

મહેતાજી—સાબાશ, શંકરલાલ, સાબાશ. બીજું કાંઇ રહી જાય છે, છગનલાલ ?

છગનલાલ—હા જી. પ્રભુ કેવળ ભાવનાનાજ ભૂખ્યા છે, તે પણ આ વાત ઉપરથી જણાઇ આવે છે.

મહેતાજી—તમારૂં કહેવું ખરૂં છે. પ્રભુને તમે ભાવ વિના લાડવા, લાપશી, દૂધપાક વગેરે મિષ્ટાન્ન આપો તેના કરતાં ભાવથી દાળ, ભાત, ખીચડી, દૂધ કે તુળસીનું પાંદડું પણ આપો તો તેથી તે પ્રસન્ન થાય છે. ભાવથી થોડું પણ આપ્યું હોય તો તેનું ફળ કેટલું મળે છે તે ઉપર કાલે આપણે એક બ્રાહ્મણની વાત કહીશું.

૧૮—મેમાનગતી.

આવ નહીં આદર નહીં, નહીં નેનનમેં નેહ;
તુલસી વા ઘર ન જાઇએ, મર કંચન વરસે મેહ.
આવ હય આદર હય, હય નેનનમેં નેહ;
તુલસી વા ઘર જાઇએ, મર ભાલા વરસે મેહ.

મહેતાજી—મનસુખલાલ, કાલે કેમ નહોતા આવ્યા?

મનસુખ૦—સાહેબ, કાલે મારે ત્યાં હરિકથા હતી તેથી નહોતો આવ્યો.

મહેતાજી—શેની કથા હતી?

મનસુખ૦—નામદેવજીની હતી.

મહેતાજી—અમે પણ કાલે અહીંઆં એજ વાત કરી હતી. રણછોડદાસ, આજે આપણે કયી વાત કહેવાના છીએ?

રણછોડ૦—સાહેબ, કાલે આપે કહ્યું હતું કે એક બ્રાહ્મણની વાત કહીશું.

મહેતાજી—હા, હા, આજે આપણે એક બ્રાહ્મણ અને તેના મેમાનની વાત કહેવાના છીએ.

(મગનલાલ એકદમ ઉભા થઇને ગભરાતા બોલ્યા) સાહેબ,

મહેતાજી—કેમ મગનલાલ, આમ ગભરાઓ છો શું કામ ?

મગન૦—સાહેબ, આજે મારા મામા જુનાગઢથી આવવાના છે અને મારે તેને તેડવા જવું હતું તે હું ભૂલી ગયો હતો, પણ આપે મેમાનની વાત કાઢી એટલે મને યાદ આવ્યું. આપ રજા આપો તો હું સ્ટેશને જાઉં.

મહેતાજી—ભલે ખુશીથી જાઓ. હજી ગાડી આવવાને લગભગ દશ મીનીટની વાર છે. જાઓ, ઝટ પહોંચો અને મેમાનની મેમાનગતી કરો. હવે આપણે આપણી વાત ચલાવીએ.

યુધિષ્ઠિરનું નામ તો તમે સાંભળ્યું છે, તેણે એક વખત મોટો યજ્ઞ કર્યો હતો. તે યજ્ઞની ક્રિયામાં તમામ સોનાનાં વાસણો વાપર્યાં હતાં. ત્યાં જે મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો તે બહુ સુશોભિત હતો. મંડપની અંદરના થાંભલા સાવ સોનાના હતા અને તેમાં ચારે તરફ રેશમી કપડાં તથા કીનખાબના પડદા ટાંગવામાં આવ્યા હતા. યજ્ઞમાં નોતરેલા બ્રાહ્મણો વગેરે ને જોઇએ તેટલું ધન તથા રત્નો આપવામાં આવતાં હતાં. કેમ સોમનાથ, તમે તે વખતે હોત તો કેવી મજા પડત ?

સોમનાથ—હા, જી, તો તો બહુ ભેગું કરત અને ખૂબ મઝા ઉડાવત.

મહેતાજી—ભાઈ સોમનાથ, એ વખતના બ્રાહ્મણો કે સાધુ–સંતો કાંઈ આજના જેવા લોભીઆ નહોતા; તેઓ તો

પૈસાથી દૂરજ નાસતા હતા. એ વાત આપણે જવા દઇએ અને આપણી વાત ઉપર આવીએ. આપણે કયાં સુધી વાત કરી ગયા માધવલાલ ?

માધવલાલ—યજ્ઞમાં નોતરેલાઓને જેટલું જોઇએ તેટલું દાન અપાતું હતું, ત્યાં સુધી.

મહેતાજી—બરાબર, તે યજ્ઞમાં એક નોળીઓ આવ્યો. તેનું સ્વરૂપ બહુ વિચિત્ર હતું. તેના શરીરને અર્ધો ભાગ સાવ સોનાને હતો અને બીજો અર્ધો નોળીઆનો હોય તેવો હતો. ચારેકોર જોઇને તેણે પોતાનું ડોકું ધુણાવ્યું; આથી બધા બહુ વિસ્મય પામ્યા અને તેની સામું જોઈ રહ્યા. પછી તે માણસજેવી વાણીથી બોલ્યો: "હે રાજાઓ અને સભાજનો, હું મારૂં માથું ધુણાવું છું તે જોઇને તમને બધાને નવાઈ લાગતી હશે; પણ તેનું કારણ શું છે તે તમે સાંભળો. મેં આ તમારો યજ્ઞ જોયો, મંડપની શોભા પણ જોઇ અને તમે દાન આપો છો તે પણ જોયાં; પણ એક ગરીબ બ્રાહ્મણે પોતાને ત્યાં આવેલ મેમાનને જવનો થોડોક લોટ આપીને જે યજ્ઞ કર્યો હતો તે યજ્ઞની બરાબર આ તમારો યજ્ઞ નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી બહુજ ઉતરતો છે." આથી અચંબો પામીને ધર્મરાજાએ કહ્યું કે "ભાઇ, જો તને હરકત ન હોય તો તે બ્રાહ્મણની તથા તેના યજ્ઞની હકીકત અમને કહી દેખાડ." આથી તે નોળીઓ બોલ્યો કે "હે રાજા, હું તે વાત કહું તે આપ બધા એક ચિત્તે સાંભળો:—

પૂર્વે એક બ્રાહ્મણ હતો. બજારમાં શેરીમાં કે ખેતરોમાં જે દાણા પડી ગયા હોય તે એકઠા કરવા અને તેમાંથીજ

પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવવું તેવો તેને નિયમ હતો. આવા નિયમથી તે માંડ માંડ બે ત્રણ રોટલા થાય તેટલા દાણા ભેગા કરી શકતો, અને જે આવતું તે સરખે ભાગે પોતે, પોતાની સ્ત્રી, પોતાનો પુત્ર અને પુત્રની વહુ એ ચારે ખાઈ લેતાં. એક વખત ભારે દુકાળ પડયો. ખેતરોમાં ધાન્ય ઝાઝું પાકેલ નહિ, અને અસલના વખતમાં રેલવે નહિ એટલે પરદેશથી પણ દાણા ન આવે, તેથી લોકો બહુ હેરાન થતા; તેમાં પેલા બ્રાહ્મણના અને તેના કુટુંબના બહુજ ભુંડા હાલ થયા, કારણ કે તેને બહુજ ઓછા દાણા જડતા, આથી તેઓને ઉપવાસ કરવા પડતા અને ચારપાંચ દિવસે એકવાર માંડમાંડ જમવાનું મળતું. તેઓનાં શરીર સુકાઇને હાડપિંજર જેવાં થઈ ગયાં. એક દિવસે તે બ્રાહ્મણ થોડા જવ વીણી લાવ્યો. તેની સ્ત્રીએ તેનો લોટ કર્યો અને પછી તે સરખે ભાગે વહેંચી ચારે જણા ખાવા જાય છે તેટલામાં કોઇએ બહારથી બારણાની સાંકળ ખખડાવી. તે સાંભળી બ્રાહ્મણ ઉભો થયો અને ઉઘાડીને જુએ છે તો બારણે એક બ્રાહ્મણને ઉભેલો દીઠો. બહાર ઉભેલા બ્રાહ્મણે કહ્યું: "ભિક્ષા આપો." એટલે ઘરધણી તે મેમાનને ઘરમાં લઈ આવ્યો અને તેને પગ ધોવા પાણી તથા બેસવાને આસન આપી પોતાના ભાગનો લોટ તેની પાસે મૂકયો, અને કહ્યું: "મહારાજ, કૃપા કરીને આ ગરીબની આટલી મેમાનગતી કબૂલ રાખો." તે તે ખાઇ ગયો, પણ તેટલાથી તેની ભૂખ મટી નહિ હોય એમ તેના ચહેરા ઉપરથી માલમ પડયું. તેથી બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ પોતાને ભાગે આવેલો લોટ પોતાના

પતિને આપીને કહ્યું કે, "આપ આ મારો ભાગ મેમાનને આપો." પોતાની સ્ત્રીના હાડપિંજર જેવા થઇ ગયેલા શરીર સામું જોઈને તે બોલ્યોઃ "હે સ્ત્રી, નબળાઈથી તારૂં શરીર ધ્રૂજે છે, માટે આ તારો ભાગ તુંજ ખા, નહિ તો તારો દેહ ટકશે નહિ અને મારા ઘરની પાયમાલી થશે." સ્ત્રીએ કાલાવાલા કરી કહ્યું: "હે નાથ, મારૂં તો જે થવું હશે તે થશે, પણ આંગણે આવેલા અતિથિનો સત્કાર કરવો તે આપણો ધર્મ છે. હું ખાઉં તેના કરતાં તે ખાશે તો તેથી મને બહુ આનંદ થશે, માટે કૃપા કરીને તે ભાગ તેને આપો." આથી તે બ્રાહ્મણે નિસાસો નાખીને તે ભાગ પેલા મેમાનને આપ્યો. હજી પણ તેની ભૂખ મટી હોય એમ લાગ્યું નહિ, તેથી તે બ્રાહ્મણનો પુત્ર પોતાનો ભાગ લઈને તેના પિતા પાસે આવ્યો અને વિનતિ કરી કે, "પિતાજી, આ મારો ભાગ પણ મેમાનને આપો." પોતાના પુત્રનું સૂકાઇ ગયેલું શરીર જોઇને તે બોલ્યોઃ "બાપુ, આટલું પણ જો તું નહિ ખા તો તું કે જે મારા ઘડપણનો ટેકો છે તેના પ્રાણ કેમ ટકશે? માટે ભાઇ, તું તો તારો ભાગ ખાઇ જા." પુત્રે જવાબ આપ્યોઃ "પિતાજી, મેં આપનાજ મુખથી સાંભળેલું છે કે અતિથિ છે તે દેવબરાબર છે; માટે આપણી પાસે જે કાંઈ હોય તેથી તેમનો સત્કાર કરવો જોઇએ; અત્યારે આ મેમાનને ધરવાને આપણી પાસે આ થોડા લોટ સિવાય બીજું કાંઇ નથી. આમ છતાં આપ જો તે નહિ આપો તો પછી મારા જેવો બીજો હીણભાગી કોણ?" પુત્રનું મન કચવાતું જોઇને તેણે તે ભાગ પણ મેમાનને આપ્યો, પરંતુ આટલાથી પણ તે ધરાયો નહિ, કેમકે

ભૂખ્યા માણુસને નાના નાના કોળીયા શા લેખામાં ? પછી પુત્રની વહુ પોતાનો ભાગ લઇને પોતાના સસરા પાસે આવી અને બોલીઃ " સસરાજી, કૃપા કરીને આ મારો ભાગ લઇને મેમાનને આપો અને મને પણ ભાગ્યશાળી બનાવો." બ્રાહ્મણ બોલ્યોઃ "તમારી ઉમ્મર હજી નાની છે અને તમે હજી દુઃખ વેઠયાં નથી, માટે તમારૂં દુઃખ મારાથી નહિ જોઇ શકાય; માટે હું તમારો ભાગ નહિ લઉં. તમારો ભાગ તમે ખાઇને સુખી થાઓ." આ સાંભળીને વહુ બોલીઃ "સસરાજી મેમાનની સેવાનો લાભ તો જેનાં ભાગ્ય હોય તેનેજ મળે છે, માટે આવા સારા કામમાં ભાગ લેતાં મને અટકાવો મા. ફરી ફરી આવી શુભ તક કાંઈ મળતી નથી, માટે કાંઇ પણ દિલગીર થયા વિના આ મારો ભાગ મેમાનને આપો. તેમ કરવાથી ભાત ભાતનાં ભોજન જમ્યા કરતાં પણ મને વધારે આનંદ થશે." વહુનાં આવાં વચન સાંભળીને તે બ્રાહ્મણથી ના કહેવાઇ નહિ. પછી તેણે આંસુ પાડતાં પાડતાં તે ભાગ મેમાનને આપ્યો. મેમાન તે ખાઇ ગયો. પછી તે ઉભો થયો એટલે ત્યાં ઝળઝળાટ પ્રકાશ થઈ રહ્યો, અને મેમાનનું શરીર બહુ શોભી રહ્યું; કારણકે તે મેમાન ધર્મરાજા પોતેજ હતા. પછી તેમણે તેઓને આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે, "તમે મારી જે મેમાનગતી કરી છે તે જોઇને હું બહુજ સંતોષ પામ્યો છું, અને હું તમને બહુજ ધન્યવાદ આપું છું. હવે તમે મારી સાથે સુખેથી સ્વર્ગમાં ચાલો." પછી તે બધાં સ્વર્ગમાં ગયાં. જે જગ્યાએ જવનો થોડો લોટ પડયો હતો ત્યાં હું આળોટયો એટલે આ મારૂં અર્ધું શરીર સોનાનું થઈ ગયું. મેમાનગતીનાં

કેવાં ચમત્કારી ફળ છે તે જુઓ. "હે રાજા, હવે આ મારૂં બાકીનું અર્ધું શરીર સોનાનું થાય એવા હેતુથી હું બીજે જ્યાં જ્યાં યજ્ઞ થાય છે ત્યાં ત્યાં જાઉં છું, પણ હજી સુધી એવો ચમત્કારિક યજ્ઞ મેં કયાંય જોયો નથી. તેં તારા યજ્ઞમાં ભલે પુષ્કળ સોનાનું અને રત્નોનું દાન આપ્યું, પણ પેલા બ્રાહ્મણના યજ્ઞની બરોબર તારો યજ્ઞ નથી." આ વાતથી સૌ બહુ અચંબો પામ્યા અને પછી પેલો નોળીઓ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. મેમાનગતીનો ચમત્કાર તમે બધાએ જોયોને ?

સર્વ છોકરાઓ—હા, જી.

મહેતાજી--હવે આ વાતમાંથી તમે સાર શું કાઢો છો, મથુરદાસ ?

મથુરદાસ--આપણે ત્યાં કોઇ મેમાન આવે તેની સારી રીતે મેમાનગતી કરવી.

મહેતાજી--બરાબર. મેમાનગતી કાંઈ પૈસાથીજ થતી નથી. ખરી મેમાનગતી તો હૃદયથીજ થાય છે. હાલના જમાનાની પેઠે ખાલી વિવેકભરેલાં વચનોથીજ નહિ. જુઓ, અસલના વખતમાં લોકો પરદેશ જતા ત્યારે માંડ માંડ પંદર વીસ દિવસે તેમને ત્યાંથી નીકળવા દેતા, અને વળી જમવામાં દરરોજ મિષ્ટાન્ન પીરસતાં. હાલ મેમાનગતીમાં શું રહ્યું છે તે તમને ખબર છે, પરભુદાસ ?

પરભુદાસ—સાહેબ, દાળ, ભાત, રોટલી ને શાક.

મહેતાજી—નહિ, ભાઇ નહિ, એટલું હોત તો તો સારૂંને ! તમે કહેશો, છોટાલાલ ?

છોટાલાલ—હા, જી. હાલ તો મેમાનગતીમાં માત્ર ચા જ.

મહેતાજી—સાબાશ. છોટાલાલે જે કહ્યું તે બરાબર ખરૂં છે. વળી કેટલાક તો મેમાનને ચા પણ આપતા નથી; પણ માત્ર એટલુંજ પૂછેછે કે કયારે આવ્યા અને કયારે જશો! તમારે કોઇએ એમ ન વર્તવું, સમજ્યા કે ભાઈ? આપણે ત્યાં મેમાન આવે તેને આપણે આસન આપી બેસાડવો, નમ્ર-વાણીથી ખબર અંતર પૂછી તેને જમાડવાની તૈયારી કરાવવી. આટલું તો આપણે થોડે ખર્ચે કરી શકીએ, માટે તેટલી વાત તો ખાસ કરવી, કરવી ને કરવીજ.

છબીલદાસ—સાહેબ, મારે ચાર પાંચ દિવસની રજા જોઇએ છીએ.

મહેતાજી—શું, કોઇના લગ્નમાં બહારગામ જવું છે?

છબીલદાસ—ના જી. લગ્નમાં મારે લીંબડી જવાનું હતું, પણ મારા બાપની આંખનો મોતીયો કાલે ઉતરાવવાનો છે તેથી હું જવાનો નથી. મારે તેમની પાસે રહેવું પડશે, તેથી હું નિશાળે નહિ આવી શકું.

મહેતાજી—કાંઇ હરકત નહિ. ભાઇ, તમે તમારા પિતાની ખાતર લગ્નની મોજ-મજા છોડી દીધી તે બહુજ સારૂં કર્યું. કાલે આપણે પિતૃભક્તિ ઉપર ભીષ્મની વાત કહીશું.

૧૯—પિતૃભક્તિ.

(ભાગ ૧ લો.)

તાત હુકમ શિરપર ધરે, તે સપૂત સો વાર;
ભીષ્મપિતામહતણું ઉર દૃષ્ટાંત ઉતાર.

મહેતાજી—પ્રાણજીવનદાસ કાલે નિશાળેથી છુટયા પછી તમારી શેરી પાસે 'હો હો' શું થતું હતું ?

પ્રાણજીવન—સાહેબ, એ તો એક સુરદાસ જતો હતો, તે વખતે બીજી અંગ્રેજી નિશાળના કેટલાક વિદ્યાર્થી ત્યાં થઇને જતા હતા. તેમને સુરદાસે પૂછયું કે "ભાઈ, સ્ટેશન ઉપર જવાનો રસ્તો કયો ?" "ત્યારે તેઓએ તેને કહ્યું કે, સીધા ને સીધા ચાલ્યા જાઓ." તેનાથી સીધે આઘે ભીંત હતી તેથી તે બિચારો સીધો ચાલ્યો કે ભીંત સાથે અથડાયો. આથી તે બધા હસવા લાગ્યા અને તેની મશ્કરી કરવા લાગ્યા. તેટલામાં હું ત્યાં જઈ ચડયો અને આ બધી હકીકત જાણી. પછી હું તે સુરદાસને દોરતો હતો ત્યારે બધા 'હો હો' કરવા લાગ્યા. પણ તેનાથી નહિ ડરતાં હું તો મારે રસ્તે ચાલ્યો અને સુરદાસને સ્ટેશને પહોંચાડી આવ્યો.

મહેતાજી—સાબાશ, પ્રાણજીવનદાસ, તમે બહુજ સારૂં કામ કર્યું.

પ્રાણજીવન—સાહેબ, એ તો બધું આપના બોધથી છે.

મહેતાજી—બોધ તો ભાઈ બધા લે છે પણ તે પ્રમાણે

વર્તવાવાળા ક્યાં? હવે કાલે મેં તમને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે હું તમને આજ ભીષ્મની વાત કહું છું. આ વાત બહુજ સરસ છે અને તે ઉપરથી આપણે ઘણો બોધ લેવાનો છે; માટે તમે બહુજ ધ્યાનથી તે સાંભળજો, અને ભીષ્મ જેવા થવા પ્રયત્ન કરજો. પ્રતીપ કરીને એક રાજા હતા, તે પુત્રને વાસ્તે તપ કરતા હતા. ઘણાં વર્ષ તપ કર્યા પછી તેમને એક પુત્ર થયો. તેનું નામ શાંતનુ પાડયું. જ્યારે શાંતનુ જુવાન થયો ત્યારે એક વખત તેના પિતાએ તેને કહ્યું: "હે પુત્ર, થોડા વખત ઉપર એક કુમારિકા મારી પાસે આવી હતી, તે તને વરવા આવનાર છે; માટે તે આવે ત્યારે તેને તારી સ્ત્રી તરીકે તું કબૂલ રાખજે. તે કોણ છે, કોની પુત્રી છે, અને ક્યાંથી આવે છે તે વિષે તારે પડપૂછ કરવી નહિ; ફક્ત મારી આજ્ઞા પ્રમાણે તું તેને પરણજે." પછી પ્રતીપ રાજા શાંતનુને રાજ્ય સોંપીને વનમાં તપ કરવા ગયા, અને શાંતનુ સુખે રાજ કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ શાંતનુ ગંગા નદીના તટ ઉપર ફરતો હતો, તેવામાં એક સુંદર કન્યા તેના જોવામાં આવી. આ કન્યા ઉપર તે મોહી પડયો અને તેથી તેની સાથે પરણવા તેણે માગણી કરી. તે કન્યા ગંગાજી પોતે હતાં. તેણે કહ્યું: "હું જે કાંઇ કરૂં તેમાં તમે વચ્ચે ન પડો અને મને ન ગમે એવું કાંઇ ન કરો તોજ હું તમને પરણું. વળી આ મારી શરત પ્રમાણે જ્યાં સુધી તમે વર્તશો ત્યાં સુધીજ હું તમારે ત્યાં રહીશ; મારા કામની વચ્ચે આવશો અથવા મને કાંઈ અપ્રિય વચન કહેશો તો હું તરતજ તમારો ત્યાગ કરીને જતી રહીશ."

રાજાએ તે વાત કબૂલ રાખી. પછી તેઓનાં લગ્ન થયાં. થોડા સમય પછી તેમને એક બાળક થયું; તે બાળકને ગંગાજીએ નદીમાં નાખી દીધું અને રાજાને કહ્યું કે "તમારા ભલા વાસ્તે મેં આમ કર્યું છે." આ પ્રમાણે ગંગાજીએ બીજા, ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા બાળકને પણ નદીમાં નાખી દીધું. આથી શાંતનુ રાજાને ઘણું દુઃખ થયું. તેને ગંગાજીની આવી રીતભાત પસંદ પડી નહિ; પણ હું જો કાંઈ કહીશ તો તે જતી રહેશે એમ જાણીને તે કાંઇ બોલ્યા નહિ. પછી જ્યારે આઠમું બાળક અવતર્યું અને હસતાં હસતાં ગંગાજી તેને નદીમાં નાખી દેવાની તૈયારી કરતાં હતાં, ત્યારે તે બાળકને બચાવી લેવાની ઇચ્છાથી દિલગીર થએલા રાજાએ તેને કહ્યુંઃ– "હે સ્ત્રી, તું કોણ છે? કોની પુત્રી છે? અને શા માટે તું તારાં બાળકોને નદીમાં નાખી દે છે? પુત્રોનો નાશ કરવાવાળી હે સ્ત્રી, તારા પાપનો ભાર હવે ઘણો મોટો થયો છે." ગંગાજીએ જવાબ આપ્યોઃ "હે રાજા, તમારા આ બાળકને હું મારીશ નહિ, પણ આપણી શરત પ્રમાણે મારે તમારી સાથે રહેવાનો વખત હવે પૂરો થયો છે." હું જહ્નુ રાજાની પુત્રી ગંગા છું. આઠ વસુઓએ એક મહાન ઋષિની નન્દિની નામની ગાય ચોરી હતી. તે વસુઓમાં ખરો ચોર તો દ્યૌ નામનો વસુ હતો. ઋષિ બહુ ગુસ્સે થયા અને આઠે વસુઓને શાપ આપ્યો કે "તમે પૃથ્વી ઉપર અવતરો અને ત્યાં આ પાપનું ફળ ભોગવો."

બધા વસુઓએ ઋષિની ક્ષમા માગી એટલે ઋષિએ કહ્યું કે, દ્યૌ સિવાયના તમે સર્વ તમારા જન્મ પછી એક વર્ષમાં

મનુષ્ય લોકમાંથી મુકત થશો, પણ આ દ્યૌને તો ઘણાં વર્ષ સુધી પોતાના પાપનું ફળ ભોગવવા પૃથ્વી ઉપર રહેવું પડશે. પછી તે આઠ વસુઓ મારી પાસે આવ્યા અને મને વિનતિ કરી કે "તમે પૃથ્વી ઉપર સ્ત્રીરૂપે અવતરો ત્યારે તમારા ઉદરથી અમને જન્મ લેવા દેજો; અને જન્મતાંજ નદીમાં નાખી દઇને અમને શાપથી મુકત કરજો." હે રાજા, આ લોકમાંથી તેમને છોડાવવા માટે મેં તેમને નદીમાં નાખી દીધા છે. ઋષિના શાપથી તમારો પુત્ર આ દ્યૌ એકલોજ પૃથ્વી ઉપર ઘણા કાળ સુધી રહેશે. આટલાં વચન કહીને દેવી ગંગા પોતાના આઠમા બાળક વસુ દ્યૌ કે જે દેવવ્રતના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા તેને લઇને અંતર્ધ્યાન થઇ ગયાં.

દેવવ્રત જ્યારે જુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે તેને જ્ઞાન, શસ્ત્ર-વિદ્યા તથા બીજી ઘણી વિદ્યા શીખવીને ગંગા શાંતનુ રાજા પાસે લાવ્યાં; અને તેને સોંપીને પોતે ત્યાંથી ચાલતાં થયાં. આ પુત્ર ઘણો પરાક્રમી અને બળવાન હતો. વળી તેનામાં પિતૃભક્તિ એટલે કે પિતા તરફની ભક્તિ ઘણી હતી. તે તેણે કેવી અસરકારક રીતે બજાવી તે હવે આપણે જોઇએ.

એક દિવસ શાંતનુ રાજા યમુના નદીના તટ ઉપર ફરતા હતા, તેવામાં તેણે એક અતિ સ્વરૂપવાન કન્યા જોઈ અને તેની સાથે પરણવા ઇચ્છા કરી. તે એક રાજાની પુત્રી હતી, પણ એક મચ્છીમારને મળી હતી અને તેણે તેને ઉછેરીને મોટી કરી હતી, તેથી લોકો તેને મચ્છીમારની પુત્રી તરીકે ઓળખતા હતા. રાજા તે મચ્છીમાર પાસે ગયો અને પોતાની ઇચ્છા જણાવી. મચ્છીમારે કહ્યું: "હે રાજા, આ

મારી પુત્રીથી તમને જે પુત્ર થાય તેને જો તમે રાજગ
સોંપો તોજ હું આ મારી પુત્રીનું લગ્ન તમારી સાથે ક
નહિ તો નહિ." તેની આ માગણી રાજાએ કબૂલ રાખી ન
કારણ કે પોતાના પુત્ર દેવવ્રતનો હક રાજગાદી ઉપરથી ક
નાખવા તેમની ઇચ્છા નહોતી. દિલગીર થઇને રાજા શાં
પોતાના રાજ્યમાં પાછો આવ્યો; પણ ચિંતાથી તેનું શ
બહુ લેવાવા માંડયું. તે જોઇને દેવવ્રતે તેને પૂછયું કે, '
પિતાજી, આપનું શરીર હમણાં કેમ લેવાતું જાય છે ? આ
શાની ચિંતા છે ? આપ કૃપા કરીને મને કહો, હું આ
ખાતર મારો પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર છું." દેવવ્રતે ઘ
પૂછયું છતાં 'મને કાંઇ નથી' એમ કહીને રાજાએ
ઉડાવી દીધી. પછી દેવવ્રત એક વૃદ્ધ અને ડાહ્યા કારભાર
પાસે ગયો અને આ બાબત સંબંધી તેની સલાહ લી
કારભારીએ મચ્છીમારની પુત્રી સંબંધી બધી વાત કહી દેખ
તેથી દેવવ્રત પોતાની સાથે કેટલાક મિત્રોને લઇને મચ્છી
પાસે ગયો. પછી શું થયું તે કાલે કહીશું.

મણિલાલ—સાહેબ, આમ અધુરી વાત રાખો તેથી
બરાબર રસ આવ્યો છે તે ચાલ્યો જશે.

મહેતાજી—ભાઇ, રસ ચાલ્યો જાય તો ભલે, પણ આ
તો નિયમસર ચાલવું જોઇએ.

નરોતમ—સાહેબ, હજી બે ત્રણ મીનીટની વાર
માટે થોડી વાર્તા આગળ ચલાવો તો ઠીક.

મહેતાજી—નહિ, ભાઈ નહિ. હજી આપણે પૂછ
બાકી છે. વળી જુઓ, પ્રભુને ત્યાં પણ બધું કામ નિયમ

થાય છે. સૂર્ય પણ નિયમસર ઉગે છે અને આથમે છે. ચંદ્ર પણ નિયમસર મોટો મોટો થતો જાય છે અને પાછો ઘટતો જાય છે. સમુદ્રમાં પણ નિયમસર ભરતી-ઓટ થાય છે. ઋતુ પણ નિયમસર આવે છે; પહેલો શીયાળો, પછી ઉનાળો, અને પછી ચોમાસું. ઝાડને પણ ફળ નિયમસર આવે છે. જુઓ આપણે પણ નિયમસર પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને પછી નિયમસર બધા પાઠો વખતપત્રક પ્રમાણે લેવાય છે. દરબારી અને સરકારી ઓફીસો પણ વખતસર ઉઘડે છે અને બંધ થાય છે. રેલ્વે પણ વખતસર જાય છે ને આવે છે. ટપાલના કાગળો પણ વખતસર જાય છે ને આવે છે. આ બધું જો વખતસર ન થાય તો બહુજ ગોટાળો થઇ જાય, માટે દરેક કામ વખતસરજ થવું જોઇએ. બોલો, મથુરદાસ, તમે આમાંથી શું સાર લીધો ?

મથુરદાસ—સાહેબ, મેં તો એટલો સાર લીધો કે શાંતનુ રાજાની પેઠે કોઇવાર શરત કરીને બાયડી ન પરણવી. નહિ તો શાંતનુ જેવા હાલ થાય.

(બધા છોકરાઓ ખડખડ હસે છે.)

મહેતાજી—વાહવા, વાહવા, મથુરદાસ, તમે ઠીક મજા કરાવો છો હો ! નાનાલાલ, તમે કાંઇ સાર કહેશો ?

નાનાલાલ—જી, હા. દેવોએ ચોરી કરી તો તેઓને પણ તે કામનું ફળ ભોગવવું પડયું, માટે કોઇ દિવસ એવું ચોરીનું કામ ન કરવું.

મહેતાજી—બીજું કાંઇ મોહનલાલ ?

મોહનલાલ—આપણા પિતા કે માતા દિલગીર હોય તો તેઓનાં દુઃખ દૂર કરવા આપણે બને તેટલી મહેનત કરવી જોઈએ.

મહેતાજી—સાબાશ છે, મોહનલાલ, સાબાશ છે. તમારી વાત ખરી છે, પણ તમારામાંથી કેટલાક તો એવી રીતભાત રાખે છે કે તેથી તેઓનાં માબાપ દિલગીર થાય. કેટલાક તો પોતાનાં માબાપને નજીવી બાબતમાં કનડે છે. નવી જાતની ટોપી દેખે તો કહેશે કે તેવી અપાવો. નવી જાતનાં જોડાં જુએ તો કહેશે કે તે પણ અપાવો. નવી જાતનાં ખમીસ, નવી જાતની છત્રી વગેરે ઘણી નકામી ચીજોનો તેમને ખરચ કરાવી હેરાન કરે છે; માટે એમ ન કરતાં દેવવ્રતની પેઠે તેમનાં દુઃખમાં ભાગ લેવો અને બને તેટલાં તેમને રાજી રાખવાં. એ વિષે કાલે વળી તમે વધારે જાણશો.

૨૦—પિતૃભક્તિ
(ભાગ ૨ જો.)

તીરથ સ્વરૂપ માત,—તાત આદિ મોટેરાંનાં,
કહ્યાંને પૂરણ પ્રેમે, પાળતાં ન લાજજો;
બીજો પ્રેમ ભલે પણ, ખરો પ્રેમ ત્હેના સમ,
જગત ન જડનારો, નક્કી કરી માનજો.

મહેતાજી—કહો, હિંમતલાલ, કાલે આપણે ક્યાં સુધી વાત કરી હતી?

હિંમતલાલ—કારભારીની સલાહ લઇને દેવવ્રત પોતાના મિત્રોને લઇને મચ્છીમાર પાસે ગયો ત્યાં સુધી આપ કહી ગયા હતા.

મહેતાજી—બરાબર, હવે આપણે આગળ ચાલીએ.

તેટલામાં ત્યાં એક ડોશી આવી અને કહ્યું કે, માસ્તર સાહેબ, આ વલ્લભરામને જમવા મોકલોને! હું હેમચંદ શેઠને ત્યાં દાળ વાટવા ગઇ હતી તે જરા મોડું થયું, અને ઘેર આવી એટલે વલ્લભરામે પેંડા લેવા ચાર પૈસા માગ્યા. ત્યારે મેં કહ્યું કે ભાઇ હમણા રોટલો કરી દઉં તે ખાઇને જા. મારી પાસે હમણાં પૈસા નથી. પછી વલ્લભરામ મને ગાળો દઇને ભાગી આવ્યો છે.

મહેતાજી—કેમ વલ્લભરામ, અહીં જે વાર્તા કહીએ છીએ તે ઉપરથી બોધ તો આવોજ લો છો ને?

વહ્લભરામ—સાહેબ, મારી બહુ ભૂલ થઇ ગઈ તે હું કબૂલ કરૂં છું. હવેથી કોઇ દિવસ એવી ભૂલ નહિ કરૂં.

મહેતાજી—તમારી માતાની માફી માગો અને ઘેર જઈને જમી આવો. (વહ્લભરામ તેની માની માફી માગી જમવા જાય છે.) જુઓ ભાઇ, તમે બધા વહ્લભરામ જેવા થતા નહિ. હવે આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ. મચ્છીમારની પાસે જઇને તેની પુત્રી કે જેનું નામ સત્યવતી હતું તેનાં લગ્ન પોતાના પિતા સાથે કરવા દેવવ્રતે માગણી કરી. આ સાંભળીને તે મચ્છીમાર બોલ્યો: " હે રાજકુમાર, તમારા પિતા હવે ઘરડા થયા છે, તેથી તે લાંબો વખત જીવે એમ મને આશા નથી. તે મરી જશે એટલે ગાદીના વારસ તમે થશો, માટે તમારી ઇચ્છા હોય તો આ મારી પુત્રીનાં લગ્ન હું તમારી સાથે કરૂં. વળી તમે લાયક ઉમ્મરના પણ છો, માટે જો તમારો વિચાર તેમ હોય તો હા પાડો." દેવવ્રતે જવાબ આપ્યો: " હે મચ્છીમાર, તે વાત કદિ સ્વપ્ને પણ ન બને, કારણ કે સત્યવતી સાથે લગ્ન કરવાની મારા પિતાની ઇચ્છા થઈ તેથી તે તો મારી માતા સમાન છે. જો તને રાજગાદી માટેજ વાંધો હોય તો આ બધાનાં દેખતાં હું પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે, આ સત્યવતીને જે પુત્ર થશે તેનેજ હું રાજગાદી આપીશ." આવી રીતે પોતાના પિતાની ઇચ્છા ખાતર તેણે રાજગાદી ઉપરનો પોતાનો હક છોડી દીધો. જુઓ, ભાઈઓ, કેટલી બધી મોટાઇ અને કેટલું બધું ઉદારપણું ! આટલું કર્યું છતાં તે મચ્છીમાર સંતોષ ન પામ્યો. વકીલની પેઠે વાંધો કાઢીને તે બોલ્યો: " હે દેવવ્રત, તું તો

કદાચ તારૂં વચન પાળે, પણ તને જે પુત્ર થાય, તે પોતાના બળથી મારી પુત્રીના પુત્રને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકે તો પછી મારે શું કરવું ? માટે એ વાતનો કાંઇ તોડ નીકળે તો હું મારી પુત્રી તારા પિતાને ખુશીથી પરણાવું." તેની આવી શંકા જોઇને પિતાનું શ્રેય કરનાર પુત્રે જે કહ્યું તે સાંભળો. દેવવ્રત બોલ્યો: " હે ભાઇ, મારા પુત્રો તારી પુત્રીના પુત્ર પાસેથી રાજગાદી લઇ લે એમ તને બીક છે; તો હું એવી પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે મારે બીલકુલ પરણવુંજ નહિ. ભલે હું પુત્ર વિનાનો મરૂં." દેવવ્રતે પોતાના પિતાને રાજી કરવાને પોતાનાં સર્વ સુખનો આ પ્રમાણે ભોગ આપ્યો તેથી તેના ઉપર આકાશમાંથી ફૂલનો વરસાદ થયો અને આકાશવાણી થઈ કે, ' ભીષ્મ, ભીષ્મ. ' એટલે ભયંકર. દેવવ્રતે ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરી એટલે આકાશવાણી થઇ કે ભીષ્મ, ભીષ્મ; અને તે દિવસથી તે ભીષ્મ નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. પછી સત્યવતી તરફ જોઇને ભીષ્મે કહ્યું: " માતા, હવે રથમાં પધારો. આપણે ઘેર જઇએ." પછી ભીષ્મ તેમને પોતાના પિતા પાસે લઈ ગયા. પિતાએ તેને આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે, " હે પુત્ર, હું તારી ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયો છું અને તને મારો આશીર્વાદ છે કે જ્યાં સુધી તને જીવવાની ઇચ્છા હશે ત્યાં સુધી તારૂં મૃત્યુ નહિ થાય. તારી ઈચ્છા હશે ત્યારેજ તારૂં મૃત્યુ થશે. "

કેટલાક વખત પછી શાંતનુ રાજાને સત્યવતીથી ચિત્રાંગદ અને વિચિત્રવીર્ય નામના બે પુત્રો થયા. શાંતનુના મરણ પછી મોટો પુત્ર ચિત્રાંગદ રાજગાદી ઉપર બેઠો; પણ થોડા

વખત પછી તે યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો નાનો ભાઇ વિચિત્રવીર્ય ગાદીએ બેઠો, તે જ્યારે જુવાન થયો ત્યારે ભીષ્મે તેનાં લગ્ન કાશીરાજાની બે પુત્રી અંબિકા અને અંબાલિકા સાથે કર્યાં; પણ તે નાની અવસ્થામાં અપુત્ર મરણ પામ્યો. આથી શાંતનું રાજાનો વંશ નિર્મૂળ થવાની સ્થિતિમાં આવી પડયો. સત્યવતીએ ભીષ્મને બોલાવ્યા અને રાજગાદી લેવા તથા લગ્ન કરવા તેમને કહ્યું. રાજમાતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવાને તેમના મિત્રો તથા સગાંઓએ પણ ભીષ્મને વિનતિ કરી. આથી ભીષ્મને રાજ્ય તથા કુટુંબ-સુખ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવ્યો; પણ તેમ થવામાં માત્ર તેમની પ્રતિજ્ઞા આડે આવતી હતી. ભીષ્મને સંસારનાં સર્વ સુખ કરતાં સત્ય વધારે પ્રિય હતું. તેમણે જે જવાબ આપ્યો તે સાંભળો, અને જુઓ કે અસલના વખતમાં આ આપણી હિંદમાતાનો મહિમા વધારવાવાળા કેવા વીર પુરુષો હતા. ભીષ્મ બોલ્યાઃ " હે માતા, તમે તથા મારા સગાં–સંબંધીઓ જે કહો છો તે ઠીક છે, પણ રાજ્ય ધારણ ન કરવાની અને પુત્ર ઉત્પન્ન ન કરવાની મારી જે પ્રતિજ્ઞા છે તે તમે બધાં જાણો છો. તમારા લગ્ન વખતે તમારા પિતાએ જે વચન મારી પાસેથી લીધું હતું તે તમારી જાણ બહાર નથી. જે વચન મેં એક વખત આપ્યું હતું તે શું હું તોડું ! હે માતા, પૃથ્વી અથવા તો સ્વર્ગનાં રાજ્યોનો પણ હું ત્યાગ કરૂં, અથવા તેનાથી પણ કોઇ મહાન વસ્તુ હોય તેનો ત્યાગ કરૂં, પણ સત્યનો ત્યાગ તો હું કદિ કરવાનોજ નહિ." પછી સત્યવતીએ રૂદન કરીને ભીષ્મને સમજાવવા માંડયા, તોપણ ભીષ્મ

જરાએ ડગ્યા નહિ. તેમણે કહ્યું: "હે રાજમાતા, સદ્દગુણના માર્ગથી પાછાં હઠો નહિ. જે સદ્દગુણથી પાછા હઠે છે તેનો વિનાશજ થાય છે. હે માતા, આપણા ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે જે કોઇ સત્યનો ત્યાગ કરે છે, તેનો સૌ તિરસ્કાર કરે છે, માટે હવે તે વાત જવા દો" પછી સત્યવતીએ તે વાત જવા દીધી અને ભીષ્મે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી. જુઓ, પિતાને માટે ભીષ્મે કેટલો બધો ભોગ આપ્યો! વળી સત્યની ખાતર રાજપાટ પણ છોડી દીધું. આટલો સાર તો મેં તમને કહ્યો, હવે કાંઈ બાકી હોય તે જગજીવનદાસ બોલે.

જગજીવન—સાહેબ, માબાપની આંતરડી જો આપણે ઠારીએ તો આપણને સુખ મળે. શાંતનુની આંતરડી ઠારવાથી ભીષ્મને વરદાન મળ્યું કે તારી ઇચ્છા હોય ત્યારેજ તારૂં મોત થશે.

મહેતાજી—વાહવા, જગજીવનદાસ, તમે ઠીક સાર શોધી કાઢયો છે. હવે તમે કાંઈ બોલો, શાંતિલાલ.

શાંતિલાલ—પિતાની ખાતર દેવવ્રતે રાજપાટ છોડી દીધું તો દેવો પણ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા, માટે આપણે પણ સુખનો ભોગ આપીને માત-પિતાને રાજી રાખીશું તો દેવો આપણી ઉપર પ્રસન્ન થશે.

મહેતાજી—સાબાશ છે, સાબાશ. આપણે મંદિરે દર્શન કરવા જઇએ, ઠાકોરજીની પૂજા કરીએ, પણ જો માબાપને પજવીએ તો તે બધું નકામું છે; કારણકે, જુઓને, માબાપને રાજી કર્યાથીજ દેવો દેવવ્રત ઉપર પ્રસન્ન થયા હતા. હવે બીજો સાર તમે કહેશો રતિલાલ ?

રતિલાલ—ના સાહેબ, હવે કાંઇ બાકી રહેતું નથી.

મહેતાજી—ઠીક, હવે હું તમને એક સવાલ પૂછું તેનો જવાબ આપો. આપણે માબાપનું કહેવું માનવું કે નહિ ?

રતિલાલ—હા, જી. તેઓને રાજી રાખવાં તે આપણો ધર્મ છે.

મહેતાજી—ઠીક, ત્યારે એમજ હોય તો સત્યવતીનું કહેવું ભીષ્મે કેમ ન માન્યું ?

રતિલાલ—પોતાની પ્રતિજ્ઞા રાખવા સારૂ.

મહેતાજી—બરાબર, ત્યારે આમાંથી એ પણ શીખવાનું છે કે ખોટું કામ કરવાનું જો કોઇ કહે, પછી તે મા હોય, બાપ હોય, ગુરુ હોય કે વડીલ હોય તોપણ તે કરવું નહિ. આજે હવે વખત થઈ ગયો છે એટલે વાત બંધ રાખીશું.

૨૧—સોબત તેવી અસર.

સજ્જન કેરો સંગ, અપાવે સર્વે સુખો,
દુર્જન કેરો સંગ, અપાવે સર્વે દુઃખો;
સજ્જન કેરો સંગ, અમૃત ઝાઝું ફેલાવે,
દુર્જન કેરો સંગ, ઝેર રગે રેલાવે;
સજ્જન દુર્જન મિત્રમાં, સજ્જનની તો લાણુ છે;
સજ્જન સ્વર્ગનું સુખ છે, દુર્જન નરકની ખાણુ છે.

મહેતાજી—ભાઈ, આપણા વર્ગમાં જેઓ બીડી પીતા હોય તે જરા ઉભા થઇ જાઓ. (કોઇ ઉભું ન થવાથી) કોઈ

નહિ ? વાહ ! ભાઇ, વાહ ! આ વર્ગના છોકરાઓતો બહુજ સુધરી ગયા લાગે છે. શું ખોડીદાસ, તમે કાલે બીડી પીધી ન હતી?

ખોડીદાસ—ના, સાહેબ. હું તો હવે બીડી પીતોજ નથી. આપ, અર્જુનલાલને પૂછી જુઓ.

મહતાજી—કેમ અર્જુનલાલ, તમે તે વિષે શું કહોછો ?

અર્જુનલાલ—સાહેબ, હમણાં હું એમને બીડી પીતાં જોતો નથી; છાનીમાની પીતા હોય તો કોણ જાણે !

મહેતાજી—તમારૂં કહેવું ખરૂં છે. ખોડીદાસ, કાલે સાંજે તમે ફરવા ગયા હતા ?

ખોડીદાસ—ના, જી. કાલે હું ફરવા ગયો નહોતો.

મહેતાજી—શું તમે તળાવની પાળે સાંજે નહોતા ?

ખોડીદાસ—(જરા ઢોંગકરીને) હા, જી. હું તળાવની પાળે બેઠો હતો, કાંઇ ફરવા ગયો નહોતો.

મહેતાજી—કેવું ખોટું ! કાલે તમારી સાથે બે ભાઇબંધો હતા. એકે કાળો કોટ અને લીલી ટોપી પહેરી હતી, અને બીજાએ ધોળો કોટ અને કાળી ટોપી પહેરી હતી; અને તમે વચમાં ઉઘાડે માથે બેસી બીડી પીતા હતા. કેમ અમારી નિશાની બરાબર છે કે નહિ ? ખોડીદાસ, હવે તો સાચું બોલો ! હું કાંઇ તમને મારવાનો નથી.

ખોડીદાસ—હાજી, હું તો બીડી પીવાનો નહોતો, પણ મારા ભાઇબંધે સોગન દીધા એટલે મારે પરાણે બીડી પીવી પડી.

મહેતાજી—તેણે સોગન દીધા હોત કે તળાવમાં પડો, તો તમે પડત ખરા ?

ખોડીદાસ—સાહેબ, એમ તે કાંઈ થાય ?

મહેતાજી—એમ ન થાય, અને બીડી પીવાય ! ખોડીદાસ, તમારે બહુજ શરમાવું જોઈએ. તમારા જેવાને પછી અમે નિશાળમાંથી કાઢી મૂકીશું. આ બધાનું કારણ શું, એ તમે કહેશો, ચંદ્રકાન્ત ?

ચંદ્રકાન્ત—હા, જી. ખરાબ સોબતનું આ પરિણામ છે.

મહેતાજી—બરાબર. જુઓને આપણામાં કહેવત છે કે સોબત તેવી અસર. આ ઉપર હું તમને રામાયણમાંથી એક વાત કહું તે સાંભળો. અયોધ્યામાં દશરથ નામે એક રાજા હતા. તેને કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને કૈકેયી નામની ત્રણ રાણીઓ હતી. તેને ચાર પુત્રો હતા. કૌશલ્યાના પુત્રનું નામ રામ, સુમિત્રાના પુત્રનું નામ લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન, તથા કૈકેયીના પુત્રનું નામ ભરત. હવે દશરથરાજા વૃદ્ધ થયા એટલે રામચંદ્રજીને રાજગાદી સોંપવા તેમણે વિચાર કર્યો. આ સંબંધમાં તેમણે પોતાના ભાયાતો, અમલદારો અને પ્રજાનો મત લીધો અને તેઓએ પણ તેમની વાતને ટેકો આપ્યો. પછી રામને ગાદીએ બેસાડવાને દશરથ રાજાએ એક શુભ દિવસ નક્કી કર્યો. ગામમાં આ વાતની ખબર પડી એટલે લોકોએ આગલે દિવસે ઠામોઠામ ધજા-પતાકા ગોઠવી દીધાં. સૌએ પોતપોતાના ઘરને રંગ કરાવ્યો, બારણે સુશોભિત તોરણો ટાંગી દીધાં અને મોટા રસ્તા ઉપર સુગંધી પાણી છંટાવા લાગ્યાં. નિશાળના છોકરાઓ પણ આનંદમાં આવી ગયા હતા, કારણ કે તેમને છુટી મળશે અને મીઠાઈ મળશે એવી આશા હતી.

હવે કૈકેયીની દાસી કે જેનું નામ મંથરા હતું, તે આ બધી ધામધુમ જોઇને તથા રામ કાલે ગાદીએ બેસવાના છે તે જાણીને બહુજ દિલગીર થઈ અને કૈકેયી પાસે આવીને બોલી કે, "હે રાણી, કાલે રાજા તો રામને ગાદીએ બેસાડવાના છે." રાણીએ રાજી થઇને કહ્યું કે, "હે મંથરા, તેં મને બહુ સારી વધામણી આપી અને તેના બદલામાં હું તને આ મારો મોતીનો હાર ઈનામ આપું છું." આમ કહીને તેને હાર આપ્યો. તે હાર જમીન ઉપર ફેંકી દઇને મંથરા ક્રોધથી બોલી: "હે રાણી, તમને શું થઇ ગયું છે? રામ ગાદીએ આવે છે તેથી તો તમારૂં નખોદ નીકળી જશે. રામની માતા કૌશલ્યાનું જોર વધશે અને તમને તે દબાવશે, કનડશે, હેરાન કરશે અને પજવશે." કૈકેયી બોલી: "હે મંથરા હું મારા ભરત અને રામમાં કાંઈ ભેદ જોતી નથી. વળી રામ સૌથી મોટા છે, માટે ગાદી તો તેમનેજ મળવી જોઇએ." મંથરા બોલી: "હે કૈકેયી, તમને તમારા દીકરાની પણ દરકાર નથી; રામ ગાદીએ આવશે તો ભરતને મારી નખાવશે, અને પછી તમારે કૌશલ્યાની દાસી થઇને રહેવું પડશે. જુઓને, આ તમારો ભરત એને મોસાળ ગયો છે એને કોઈ સંભારે પણ છે?" કૈકેયીએ કહ્યું: "મંથરા આવું અવળું તને ક્યાંથી સૂઝયું? તું ફોકટનો સંતાપ કર મા." મંથરા ગુસ્સે થઇને બોલી: "રાણીજી, અવળું તે મને સૂઝયું છે કે તમને? જરા તો હૈયું ફોડીને જુઓ. પારકું તે પારકું અને પોતાનું તે પોતાનું. પારકા પોતાના થયા છે કે રામ તમારો થશે? મને તો તમારે માટે પેટમાં બળે છે, અને મેં તમારૂં અન્ન ખાધું છે એટલે આ કહું છું." બહુ વિચાર

કરીને કૈકેયી બોલી: "મંથરા, તારી વાત મને ખરી લાગે છે હો; પણ હવે વખત થોડો છે એટલે આપણે શું કરી શકીશું ? તને કાંઇ ઉપાય સૂઝે છે ?" મંથરા રાજી થઈને બોલી: "રાણીજી, તમે મુંઝાઓ મા. હજી કાંઇ બાજી બગડી ગઈ નથી. તમે રાજા સાથે યુદ્ધમાં ગયાં હતાં અને તેમને સહાય કરી હતી તે વખતે તમને તેણે બે વચન માગી લેવાનું કહ્યું હતું તે વાત તમને યાદ છે ને ?" કૈકેયી બોલી: "હા, બેન, તે વરદાન હજીસુધી મેં રાજા પાસે લેણુંજ રાખ્યાં છે." મંથરા બોલી: "હવે તે વરદાન માગી લેજો. રાજા તમારે મહેલે આવે ત્યારે તમે રીસાઇને સૂઇ જજો, અને જબરો ઢોંગ કરીને તેને છેતરજો. પછી લાગ જોઇને એક વરદાનથી રામને ચૌદ વર્ષનો વનવાસ મળે અને બીજા વરદાનથી ભરતને રાજગાદી મળે એમ માગજો. જોજો, ભૂલતાં નહિ હો ! આ લાગ ભૂલ્યાં તો પછી આપણો કાંઈ ઇલાજ નથી." છેવટે મંથરાની ખરાબ સોબતથી રાણી કૈકેયી ભોળવાઇ. તેણે રાજા પાસેથી બે વરદાન માગી લીધાં. આથી રામ, સીતા તથા લક્ષ્મણ સાથે વનમાં ગયા. પછી દશરથ રાજા મરણ પામ્યા અને છેવટે ભરતે પણ પોતાના મોટાભાઇનું રાજ્ય ન લીધું અને કૈકેયીને બહુજ ઠપકો આપ્યો તથા મંથરાને ખૂબ લગાવી. કહો, કનૈયાલાલ, તમે આમાંથી શું સાર લો છો ?

કનૈયાલાલ—ખરાબ માણસની સોબત ન કરવી, કારણ કે તેથી આપણી બુદ્ધિ બગડે છે, અને ખરાબ કામ કરવાનું મન થાય છે.

મહેતાજી—બીજું કાંઇ, હરજીવનદાસ ?

હરજીવન—વગર વિચારે કોઇને વચન ન આપવું, કારણકે તેથી પાછળથી પસ્તાવું પડે છે.

મહેતાજી—આ વાતમાં કોણે વગર વિચારે વચન આપ્યું હતું, માધવલાલ ?

માધવલાલ—દશરથ રાજાએ, સાહેબ.

મહેતાજી—બરાબર. બીજો કાંઈ સાર તમે કહેશો, ચુનીલાલ ?

ચુનીલાલ—હા, જી. જે કોઇ બીજાનું ભુંડું કરવા જાય તેનુંજ ભુંડું થાય છે.

મહેતાજી—કોની પેઠે, છોટાલાલ ?

છોટાલાલ—કૈકેયી અને મંથરાની પેઠે.

મહેતાજી—બરાબર. ભુંડું કરનારનું ભુંડુંજ થાય છે તે ઉપર તમે કાંઇ કહેવત કહેશો, કપિલરાય ?

કપિલરાય—હા, જી. ખોદે તે પડે.

મહેતાજી—હવે કાલે તે ઉપર એક ખરી બનેલી વાત હું તમને કહીશ.

૨૨—ખોદે તે પડે.

પરનું ભુંડું ઇચ્છતાં, નિજનું ભુંડું થાય;
ખાડો ખોદે તે પડે, સંશય નહીં જરાય.

મહેતાજી—કહો, હરજીવનદાસ, આજે આપણે કયી વાત કહેવાના છીએ ?

હરજીવનદાસ—સાહેબ, આજે આપે ખોદે તે પડે, તે ઉપર એક ખરી બનેલી વાત કહેવાનું કહ્યું હતું.

મહેતાજી—રામપ્રસાદ, કેમ બહુજ હસવું આવે છે ? જે હોય તે કહો.

રામપ્રસાદ—સાહેબ, ચાર દિવસ પહેલાં હરજીવનદાસ પોતાની છત્રીવતી છોટાલાલની છત્રીને ઇજા કરવા દોડયા તેટલામાં તો તે કાદવમાં લપટચા અને પડયા. લુગડાં બધાં ખરાબ થયાં, તેમની છત્રી થોડી ફાટી અને બીજા લોકો હો હો કરવા મંડયા.

મહેતાજી—કેમ હરજીવનદાસ, તમને તો ખાત્રી થઇને કે ખોદે તે પડે ?

હરજીવન—હા, જી. મને તો બરાબર ખાત્રી થઇ ચૂકી.

મહેતાજી—હું તમને જે વાત કહેવાનો છું તે વાત મદ્રાસ ઇલાકામાં બનેલી છે. એક વાણીઓ હતો તે ગામડામાં ઉઘરાણીએ ગયો. ત્યાંથી ઉઘરાણી કરતાં કરતાં સાંજ પડી ગઇ એટલે તે ઉતાવળો ઉતાવળો મુસાફરી કરીને એક મોટા શહે-

રમાં પહોંચી ગયો. પોતાની પાસે હજાર રૂપીઆનું જોખમ હતું તેથી પોતાના એક ઓળખીતા બ્રાહ્મણને ત્યાં ગયો, તે બ્રાહ્મણ બહાર ગામ ગયો હતો પણ તેની બે બેનો હતી. તેણે પેલા વાણીયાને પોતાને ત્યાં ખુશીથી ઉતરવા દીધો. વાણીયાએ પોતાની પાસે જે જોખમ હતું તે પેલી બે બેનોમાં જે મોટી હતી તેને આપ્યું અને કહ્યું કે, " હું સવારે જઇશ ત્યારે તમારી પાસેથી લઇ જઇશ." વાણીયાને તો સારી રીતે જમાડી કારવીને બહાર ફળીયામાં એક ખાટલો પાથરીને સુવાડયો. વાણીયાના હજાર રૂપીઆ જોઇને પેલી મોટી બેનની દાનત બગડી અને તેણે વાણીયાને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પોતાનો આ વિચાર પોતાની નાની બેનને કહ્યો અને તે કામમાં તેની મદદ માગી. તેની નાની બેને આવું ઘાતકી કામ કરવા ચોકખી ના પાડી અને પોતાની મોટી બેનને ખૂબ ઠપકો આપ્યો.

પછી બન્ને બેનો ઓરડામાં સૂવા ગઈ. થોડી વારમાં નાની બેન ઉઠી અને તેને પેલા મુસાફર ઉપર બહુ દયા આવી તેથી, તેને ફળીયામાંથી એકદમ ઉઠાડી એક બીજા ઓરડામાં પથારીએ સુવાડયો અને પછી પોતે નિરાંતે સૂઇ ગઈ. હવે તે બેનોનો ભાઇ જે બહાર ગામ ગયો હતો તે આવ્યો. તે થાકયો પાકયો હતો એટલે પેલા વાણીયાવાળા ખાલી પડેલા ખાટલામાં એકદમ સૂઇ ગયો. મોટી બેન જાગી અને એક છરો લઇને અંધારે અંધારે ખાટલા પાસે ગઈ અને ભર ઉંઘમાં પડેલા માણસને મારી નાખ્યો અને પાસેના એક કુવામાં મડદું નાખી નિરાંતે સૂઈ ગઇ.

બીજે દિવસે સવારે પેલો વાણીયો પોતાનું પોટલું લેવા મોટી બેન પાસે આવ્યો, એટલે તે તો વિચારમાં પડી ગઇ કે આ શું ! આ તે કાંઈ ભૂત થઇને આવ્યો કે શું ! અંતે રૂપીઆનું પોટલું તેને વિલે મોઢે આપવું પડયું. મુસાફર તો તે લઇને રસ્તે પડયો. થોડા વખત પછી કુવામાં મડદું તરતું જોઇ લોકો ત્યાં ભેગા થયા. પેલી મોટી બેન પણ સૌના ભેગી ત્યાં જોવા ગઈ, લોકોએ પોલીસની મદદથી મડદું બહાર કાઢયું; તે જોઇને મોટી બેન તો હેબતજ ખાઇ ગઈ, કારણકે તે તો પોતાના એકના એક કમાઉ ભાઈનું મડદું હતું. તે બહુ રોવા અને પીટવા લાગી, પણ હવે કરે શું ! આથી જીવતાં સુધી તેણે ઘણું દુઃખ વેઠયું અને હંમેશાં પસ્તાવો કરી તે બોલતી કે "ખોદે તે પડે." માટે તમારે પણ આ વાત ઉપરથી એટલું શીખવાનું કે કોઇ દિવસ કોઈનું મનથી, વચનથી કે કર્મથી બુરૂં ન કરવું.

૨૩—યુધિષ્ઠિરની કસોટી.

દુઃખ દેખી પારકાનું, દિલથી દુભાઇ વીરા !
ઘટિત જે હોય તે તે, આપી દયા દાખજો:
એની દશા જેવી દશા, આપણી ન આપી તેનું,
સ્મરણ અંતર લાવી, ઈશને સંભારજો;

મહેતાજી—આજે વિનાયક અને સુમંતરાયને કેમ ઉભા રાખ્યા છે, મોનીટર ?

મોનીટર—સાહેબ, એ બન્ને જણા રાડો પાડતા હતા.

મહેતાજી—કેમ વિનાયક, શું હતું ?

વિનાયક—સાહેબ, આજે હું ઘેર પેનસીલ ભૂલી ગયો એટલે સુમંતરાય પાસે માગી, કારણ કે તેની પાસે બે હતી, તેણે કહ્યું, હું તને આપવાનો નથી. મેં કહ્યું, હું દાખલા શી રીતે ગણી શકીશ ? ત્યારે તેણે મને કહ્યું, દાખલામાં તારો નંબર છેલ્લો જાય તો બહુ સારૂં. આવી રીતે જરા રાડો પાડતા હતા.

મહેતાજી—કેમ, સુમંતરાય, સાચી વાત ?

સુમંતરાય—હા, જી. મને તે ઘણીવાર કનડે છે એટલે આજે મેં તેને તેમ કહ્યું.

મહેતાજી—તમે બન્ને સગા ભાઇઓ નજીવી નજીવી બાબતોમાં બાઝો અને એક બીજાનું બુરૂં ઇચ્છો એ શું ઠીક

કહેવાય ? પાડોશીઓ પણ ખરે વખતે એક બીજાને મદદ કરે છે, ત્યારે તમે સગા ભાઈઓ આમ લડો તે તો બહુજ ખોટું.

સુમંતરાય અને વિનાયક—સાહેબ, હવેથી એવું નહિ થાય. આજે અમને માફ કરો.

મહેતાજી—ભલે, બેસી જાઓ. ફરીથી કદિ આવું ન થાય તેની બહુ સંભાળ રાખજો અને હંમેશાં સંપ રાખજો. આજે હું તમને યુધિષ્ઠિરની કસોટીની વાત કહું; અને તે ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે તેણે એક કૂતરાની ખાતર કેટલો ભોગ આપ્યો ! પાંચ પાંડવો તથા દ્રૌપદી, પરીક્ષિત્ રાજાને રાજ્ય સોંપીને હિમાલય તરફ ચાલી નીકળ્યાં. તેઓની પછવાડે પછવાડે એક કૂતરો ચાલતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં દ્રૌપદી ઓચિંતાં જમીન પર પડયાં અને મરણ પામ્યાં. આથી ભીમે મોટા ભાઈ યુધિષ્ઠિરને પૂછયું કે, દ્રૌપદીની આવી દશા કેમ થઈ ? યુધિષ્ઠિરે ઉત્તર આપ્યો કે તેની પ્રીતિ આપણા સૌ કરતાં અર્જુન ઉપર વિશેષ હતી; અને તે પક્ષપાતને લીધે આજે તેને આ ફળ મળ્યું. દ્રૌપદીને ત્યાં મૂકીને તેઓ સર્વ આગળ ચાલ્યા. પછી સહદેવ મરણ પામ્યા. ભીમે પૂછયું કે સહદેવની આવી દશા કેમ થઇ ? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, કે તે એમ સમજતો હતો કે દુનીઆમાં મારા જેવો બીજો કોઇ ડાહ્યો નથી, તેના આ દોષને લીધે તેની આવી દશા થઇ છે. સહદેવને છોડીને તેઓ આગળ ચાલ્યા એટલે નકુળ પડયા. ભીમે બૂમ પાડી યુધિષ્ઠિરને આ ખબર આપ્યા. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, કે ભાઈ, તે એમ માનતો હતો કે, મારા જેવો બીજો કોઇ રૂપાળો છેજ નહિ; તેથી તેની આવી દશા થઇ. આગળ ચાલતાં

અર્જુન પડ્યા, એટલે ભીમના પૂછવાથી યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, અર્જુનને એવો ગર્વ હતો કે હું આપણા શત્રુઓને એક દિવસમાં બાળી નાખીશ, અને તેને પોતાના બળ માટે બહુ અહંકાર હતો; પણ તેણે બોલ્યા પ્રમાણે કરી બતાંવ્યું નહિ તેથી તેની આવી દશા થઇ. પછી ભીમ પડ્યા. પડતાં તે બોલ્યા; હે રાજા, હું આ દશાને કેમ પામ્યો છું આપ જાણતા હો તો કહો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું, તું ઘણો આહાર કરતો અને તારા બળનો વારંવાર ગર્વ કરતો. હે ભાઇ, જમતી વખતે બીજાઓને શું જોઇએ છીએ તેની તું દરકાર રાખતો નહિ, તેથી તારી આવી દશા થઇ છે. હવે એકલા છતાં હિંમત રાખીને રાજા યુધિષ્ઠિર આગળ ચાલ્યા. શું તે એકલા હતા, મથુરદાસ ?

મથુ૦—હાજી, હવે તો તેઓ એકલાજ રહ્યા.

મહે૦—ના, ભાઈ ના. તમે એક જણને હજી ભૂલી જાઓ છો ? તમે કહેશો ઘનશ્યામ ?

ઘન૦—હાજી, તેમના છઠ્ઠા ભાઇ કર્ણ હશે.

મહે૦—ના, ના. તમારી અટકળ ઠીક છે, પણ જે યુદ્ધ થયું તેમાં કર્ણ તો મરી ગયો હતો અને તેટલા માટે આપણે પાંચ પાંડવો એમ કહ્યુ હતું. તેઓની પછવાડે બીજું કોઇ હતું, વેણીલાલ ?

વેણી૦—હાજી, એક કૂતરો હતો.

મહે૦—સાબાશ. ત્યારે હવે તે અને તેનો તે નિમકહલાલ કૂતરો, એ બે હિંમતથી આગળ ચાલ્યા. પણ તેટલામાં

ચોમાસામાં જેમ મોટી ગર્જના થાય તેવો એક અવાજ થયો અને તરતજ એક ઝળહળતા રથમાં બેસીને ઇંદ્ર, યુધિષ્ઠિર રાજા પાસે આવ્યા; અને તેને આજ્ઞા કરી કે આ રથમાં બેસી સ્વર્ગ પ્રત્યે ચાલ.

યુધિષ્ઠિર—મારાથી તેમ બનશે નહિ; મારા ભાઇઓ તથા મારી પ્રિય દ્રૌપદી માર્ગમાં પડ્યાં છે, તેમના વિના હું સ્વર્ગમાં આવીશ નહિ.

ઇંદ્ર—તેઓ તો તારી અગાઉ સ્વર્ગમાં આવ્યાં છે; પણ તારે તો આ દેહેજ ત્યાં આવવાનું છે.

યુધિ૦—હે ઇંદ્રરાય, આ કૂતરાનો મારા ઉપર ઘણો ભાવ છે, માટે તેને પણ સાથે લેવો જોઇએ, આ બિચારા પ્રાણી ઉપર મને બહુ દયા આવે છે.

ઇંદ્ર—હે રાજા, કૂતરાને સ્વર્ગમાં લઇ જવાય નહિ. આજે તેં અમરપણું તથા મારા જેવું પદ, બહોળો વૈભવ, મહાન વિજય અને સ્વર્ગનાં સર્વ સુખ મેળવ્યાં છે, માટે આ કૂતરાનો ત્યાગ કર. એમ કરવામાં કાંઈ પાપ નથી.

યુધિ૦—હે હજાર આંખવાળા, હે નીતિમાન, કોઈપણ આર્ય પોતાને ન છાજે એવું કામ કદિ પણ કરે નહિ. મારા ઉપર ભાવ રાખનારનો ત્યાગ કરીને હું સ્વગનું સુખ મેળવવા ઇચ્છતો નથી.

ઇંદ્ર—કૂતરાને સાથે લઇ આવનારને માટે સ્વર્ગમાં જગ્યા નથી. કૂતરાનો ત્યાગ કર.

યુધિ૦—ડાહ્યા પુરુષો કહી ગયા છે કે ભાવિકનો ત્યાગ

કરવો તે ઘોર પાપ છે. બ્રાહ્મણનો વધ કરવાથી જેવું ઘોર પાપ થાય છે તેવું પાપ આથી થાય છે. હે ઈંદ્ર, સ્વર્ગનાં સુખ મેળવવા ખાતર હું કૂતરાનો ત્યાગ નહિ કરૂં.

ઈંદ્ર—તેં તારા ભાઈઓનો તથા પત્નીનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે આ કૂતરાનો ત્યાગ કેમ કરતો નથી?

આ રીતે કસોટીના વખતમાં યુધિષ્ઠિર અડગ રહ્યા. દ્રોણને મરાવવા ખાતર પારકા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે સત્યથી ડગ્યા હતા, પણ ત્યારપછી જે ધડો તેમણે મેળવ્યો હતો તે તેમને આ સમયે ઉપયોગી થઈ પડયો. સ્વર્ગનાં સુખ માટે અથવા કોઈના પણ આગ્રહથી ધર્મના માર્ગથી હવે તે ડગે તેમ નહોતા. તેથી તે બોલ્યા:–ગત થયેલાંઓની સાથે સ્નેહ કે વેર હોય નહિ. મારા ભાઈઓ અને દ્રૌપદી મરણ પામ્યાં તેમને જીવતાં કરવાની શક્તિ મારામાં નહોતી, માટે મેં તેમનો ત્યાગ કર્યો. તેઓ જીવતાં હતાં ત્યાં સુધી મેં તેમનો ત્યાગ કર્યો નહોતો. હે ઈંદ્ર, હું ધારૂં છું કે શરણે આવેલાને ત્રાસ પમાડવાથી, સ્ત્રીહત્યા કરવાથી, બ્રાહ્મણની વસ્તુ ચોરવાથી તથા મિત્રને દુઃખ દેવાથી જેટલું પાપ થાય, તેટલુંજ પાપ ભાવિક પ્રાણીનો ત્યાગ કરવાથી થાય છે. યુધિષ્ઠિરનું બોલવું પુરૂં થયું કે તરતજ તે કૂતરો અદૃશ્ય થઈ ગયો અને તેને બદલે યમરાજાની ઝળહળતી મૂર્તિ દેખાઈ. તેણે યુધિષ્ઠિરને આશીર્વાદ આપી કહ્યું:–હે રાજા, તારી કસોટી કરવાને મારે તે રૂપ લેવું પડયું હતું. તેં તારી રીતભાતથી દયાનો અને ભાવિક પરના દૃઢ ભાવનો ઉત્તમ દાખલો આપ્યો છે. કૂતરાનો ભાવ

તારી ઉપર છે એમ ધારીને તેનો ત્યાગ નહિ કરતાં તેં ઇંદ્રના રથનો અને સ્વર્ગનાં સુખનો ત્યાગ કર્યો તેથી તને ધન્ય છે, ધન્ય છે. તું અક્ષય સુખના લોકને પામ્યો છે. પછી ઇંદ્ર, યમ અને બીજા દેવો સહિત યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. હવે આજે વખત થઈ ગયો છે એટલે બાકીની વાત કાલે કહીશું.

૨૪—ભાઈનું હેત.

દુખે દાઝશે ભાઇનું દીલ જેવું, કદી અન્યનું દીલ દાઝે ન એવું;
સદા કાળ તે સાથ સાચી સગાઇ, ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઇ.

મહેતાજી—કાલે આપણે ક્યાં સુધી વાત કરી ગયા હતા, કનૈયાલાલ ?

કનૈયાલાલ—સાહેબ, મને બરાબર યાદ નથી.

મહેતાજી—તમને શેનું યાદ રહે ! ગયા સોમવારે શેનું નાટક હતું એમ જો પૂછીએ તો તમે જરૂર જવાબ આપવાના, પણ વાર્તાનું પૂછીએ ત્યારે જવાબમાં મીંડું. તમે બોલો જોઇએ, હીરાલાલ.

હીરાલાલ—યુધિષ્ઠિર રાજા સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા ત્યાં સુધી.

મહેતાજી—હા, બરાબર. હવે આપણે આગળ ચાલીએ.

ત્યાં ગયા પછી યુધિષ્ઠિરના પ્રેમાળ હૃદયમાં પોતાના ભાઇઓને અને સ્રીને જોવાની ઇચ્છા થઇ. તે બોલ્યા કે, મને

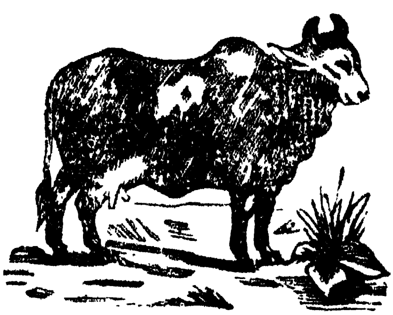
સુખ થાય કે દુઃખ થાય, પરંતુ તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં જવાની મારી ઇચ્છા છે, મારે બીજે ક્યાંય જવું નથી. ઇંદ્રે તેને સમજાવ્યા કે, મનુષ્યજાતિનો સ્નેહ હવે તજી દે, તેં પ્રાપ્ત કરેલા સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવ. તારા ભાઇઓ સુખી છે; તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં તેમને રહેવા દે. યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે, દ્રૌપદી ક્યાં છે? તે જ્યાં હોય ત્યાં મારે જવું છે. હે દૈત્યોને જીતનાર, તે સર્વના વિયોગમાં હું કોઇ પણ સમયે રહી શકીશ નહિ. જ્યાં મારા ભાઇઓ ગયા હોય ત્યાં હું જવા ઇચ્છું છું.

આ વાતચીતથી યુધિષ્ઠિરને સંતોષ થયો નહિ, તેથી તે આતુર થઇને સ્વર્ગમાં પોતાનાં પ્રિય જનોને શોધવા મંડ્યા; પણ તેઓ ક્યાંય દેખાયાં નહિ. પછી તેની દૃષ્ટિ એક એવા માણસ ઉપર પડી કે જેની શોધ તે કરતા નહોતા. તે દુર્યોધન હતો! તેને જોઇને યુધિષ્ઠિર ક્રોધથી બોલી ઉઠયાઃ–મારે મારા જુના શત્રુનું મુખ પણ જોવું નથી; હું તો જ્યાં મારા ભાઇઓ હોય ત્યાં જવાને આતુર છું. નારદે હસીને કહ્યું કે, સ્વર્ગમાં શત્રુભાવ હોતો નથી. પણ યુધિષ્ઠિરે પોતાના ભાઈઓની, કર્ણની અને પોતાના પક્ષના મરણ પામેલા યોદ્ધાઓની શોધ જારી રાખી. તે બોલ્યા, "હું અહીંઆં રહેવા ઇચ્છતો નથી. હું તમને સાચેસાચું કહું છું. હે શ્રેષ્ઠ દેવો, મારા ભાઇઓ સિવાય સ્વર્ગ મારે શું કામનું? મારે મન તો જ્યાં મારા ભાઇઓ હોય તેજ સ્વર્ગ. મારે મન આ સ્વર્ગ નથી." ત્યારે દેવોએ સ્વર્ગના એક દૂતને આજ્ઞા કરી કે, યુધિષ્ઠિરને રસ્તો બતાવીને જ્યાં તેનાં વહાલાં છે ત્યાં લઈ જા. પછી દૂત તથા

યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગ મૂકીને આગળ ચાલ્યા. માર્ગમાં અંધકાર દીસવા લાગ્યો. આગળ ચાલતાં અંધારૂં વધારે વધારે પ્રસરતું ગયું. દુર્ગંધવાળી ગંદી ચીજો તથા ભયાનક દેખાવની આકૃતિઓ તેમની આસપાસ વિંટળાઇ વળી. રાજાએ આશ્ચર્ય પામીને દૂતને એ વિષે પૂછ્યું. તે ઉપરથી તે બોલ્યોઃ તમને અહીં સુધી લઇ આવવાની મને આજ્ઞા થઇ છે; જો તમે થાકી ગયા હો તો પાછા વળો. યુધિષ્ઠિર ધીમે પગલે પાછા વળ્યા; પણ એવામાં ચારે તરફથી દુઃખની બુમો સંભળાવા લાગી; અને દયામણા સ્વરો તેને કાને પડ્યાઃ " તમે થોડીવાર અહીં અટકો, કારણ કે તમારા અહીં રહેવાથી અમને આનંદ થશે, અને અમારાં દુઃખો ઓછાં થશે. માટે થોડીક પળ પણ કૃપા કરીને અહીં રહો. " તે સાંભળી દયાળુ રાજા અટકયા અને તેણે પૂછ્યું કે, તમે કોણ છો? ત્યારે ચારે તરફથી ગદ્ ગદ કંઠ-વાળા અવાજ થયા કે, હું કર્ણ છું, હું ભીમ છું, હું અર્જુન છું, હું નકુળ છું, હું સહદેવ છું, હું ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છું, હું દ્રૌપદી છું, અમે દ્રૌપદીના પુત્રો છીએ. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા, હે ન્યાયી દેવો, આ શો ગજબ! દુર્યોધન સ્વર્ગમાં અને આ મહારથીઓ નરકમાં? આથી રાજાને ગભરાટ, ખેદ અને ક્રોધ થયો. તેણે દૂતને કહ્યું કે " જેઓએ તને દૂત તરીકે મોકલ્યો છે તેઓની પાસે તું પાછો જા. મારે તેઓની પાસે આવવું નથી. મારા અહીં રહેવાથી મારા દુઃખી ભાઇઓનું સાંત્વન થશે, માટે હું અહીંજ રહીશ. " અહાહા! આ કેવું ઉમદા હૃદય! આ કેવી નિષ્કલંક એકનિષ્ઠા! આ કેવી અડગ

હિંમત ! તરતજ દેવો ઇંદ્રને અગ્રણી કરીને ત્યાં આવ્યા અને તે બીહામણી વસ્તુઓ ભયંકર સ્વપ્નની પેઠે અદૃશ્ય થઇ ગઇ. સર્વ તેજોમય થઇ રહ્યું અને શીતળ સુગંધી વાયુ વાવા લાગ્યો. પછી ઇંદ્રે શોકાતુર યુધિષ્ઠિરની સાંત્વના કરી કહ્યું કે "હવે મેં રચેલી મોહજાળનો અંત આવ્યો છે; તેં અને તારા ભાઈઓએ નરક જોયું તે મારી માયા હતી. અસત્ય બોલીને તું દ્રોણ પ્રત્યે કપટથી વર્ત્યો હતો, તેથી તને થોડા સમય માટે આ દુઃખ ભોગવવું પડયું છે. તું હવે સ્વર્ગ પ્રત્યે ચાલ. તારા ભાઈઓ ત્યાં તારી રાહ જુએ છે. ત્યાં આવીને આ સઘળી વિટંબણના બદલામાં સુખરૂપ ફળ ભોગવ." પછી ધર્મરાજાએ પોતાના ઉત્તમ પુત્ર યુધિષ્ઠિરની પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે, આ સ્વર્ગની ગંગામાં તું સ્નાન કર. પછી તેમાં સ્નાન કરીને યુધિષ્ઠિરે પોતાના મનુષ્ય લોકના શરીરનો ત્યાગ કર્યો અને સ્વર્ગલોકનું શરીર ધારણ કર્યું.

હવે ભાઇઓનો અને સગાંસંબંધીઓનો પુનઃ મેળાપ થવાથી ત્યાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.

૨૫—સ્વદેશપ્રેમ.

ભલી ભાર્ત ભૂમિ વિષે રોજ રે'તો, હશે કો બિચારો નથી જેહ કે'તો;
"ભલો દેશ મારો ભલી ભોમ મારી, મને પ્રાણુથી નિત્ય છે એજ પ્યારી."

મહેતાજી—(ટેબલ ઉપરનું ચપ્પુ હાથમાં લઇને) આ ચપ્પુ અહીંઆં કોનું પડયું છે ?

ચુનીલાલ—સાહેબ, એ મારૂં છે. સ્વદેશી હોવાથી આપને જોવા ત્યાં મૂકયું હતું.

મહેતાજી—અહો, ચપ્પુ તો બહુ સારૂં છે. તમે તે ક્યાંથી લાવ્યા ?

ચુનીલાલ—સાહેબ, મારા પિતા મુંબઇ ગયા હતા તે ત્યાંથી લેતા આવ્યા છે. તેમને સ્વદેશી ચીજોનો બહુ શોખ છે.

મહેતાજી—ઠીક, આપણે આજે તે ઉપર વાત કરીએ. કહો હરજીવનદાસ, સ્વદેશ એટલે શું ?

હરજીવનદાસ—સાહેબ, સ્વદેશ એટલે પોતાનો દેશ;

મહેતાજી—તમારો દેશ કયો, રતિલાલ ?

રતિલાલ—ભાવનગર.

મહેતાજી—નહિ. એ તો તમારૂં નાનકડું શહેર થયું. દેશ કયો, કપિલરાય ?

કપિલરાય—હિંદુસ્થાન.

મહેતાજી—બરાબર. આપણા બધાનો દેશ હિંદુસ્થાન, અને તેજ આપણો સ્વદેશ. આપણા દેશ માટે આપણે શું

કરવું જોઇએ એ તમે જાણો છો, છોટાલાલ?

છોટાલાલ—આપણા દેશના માણસો ઉપર આપણે પ્રેમ રાખવો અને બનતાં સુધી આપણા દેશની ચીજો આપણે વાપરવી.

મહેતાજી—સાબાશ, છોટાલાલ, સાબાશ. દરેક પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળકે સ્વદેશપ્રેમ રાખવો જોઇએ. જેનામાં સ્વદેશ-પ્રેમ નથી તે 'માણુસ' એ નામને લાયકજ નથી. પશુ પ્રાણીઓ પણ પોતાનાં રહેઠાણ માટે કેટલો બધો પ્રેમ રાખે છે તે ઉપર હું તમને એક વાત કહું તે સાંભળો. કાશી રાજાના રાજ્યમાં એક પારધિ રહેતો હતો. તે પોતાની પાસે ઝેરી બાણો રાખતો હતો. એક વખત તે શિકાર કરવા નીકળ્યો. ઘાડા જંગલમાં તેણે હરણના એક ટોળાને જોયું. પછી એક હરણને બરાબર તાકીને તેણે બાણ છોડયું; પણ હરણને ન વાગતાં તે એક ઝાડમાં પેસી ગયું. તે બાણ ઝેરી હતું તેથી તે ઝાડને ઝેર ચડવા લાગ્યું અને ધીરે ધીરે તે કરમાવા લાગ્યું. તેનાં ફળો ટપોટપ પડવા લાગ્યાં, ફૂલો ખરવા મંડયાં અને પાંદડાં સૂકાવા લાગ્યાં. આથી તે ઝાડમાં રહેતાં પક્ષીઓ બીજે ઠેકાણે રહેવા ગયાં અને તે ઝાડ ખાલી ઠુંઠા જેવું રહ્યું. તે ઝાડની બખોલમાં ઘણાં વર્ષોથી એક પોપટ રહેતો હતો, તે પોપટ ઝાડ ઉપરના સ્નેહને લઇને ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. તે પોતાની ચાંચમાં પાણી ભરી લાવે અને ઝાડના મૂળમાં નાખે. આવી રીતે તેણે બે ત્રણ દિવસ મહેનત કરી એટલે ઇંદ્રરાજા એક પક્ષીનું રૂપ લઇને તેની પાસે આવ્યા અને બોલ્યા:–હે પોપટ, તું હજી આ ઝાડને કેમ છોડતો નથી અને મફતની મહેનત કરે છે? આ ઝાડ પાંદડાં અને ફળ-

વગરનું છે, પક્ષીઓના માળા માટે તે હવે કામનું નથી. આ જંગલમાં બીજાં ઘણાં સુંદર ઝાડો છે, ત્યાં તું જા. આ સાંભળીને તે પોપટે કહ્યું કે, હે ભાઈ, હું આ ઝાડમાંજ જન્મ્યો છું, મોટો પણ હું અહીંજ થયો છું, અને આ ઝાડેજ મને આશ્રય આપેલો છે. માટે હું અહીંથી ખસવાનો નહિજ. જ્યારે તેના ઉપર લીલાં પાંદડાંઓ અને ફળો હતાં ત્યારે તેણે મારૂં પોષણ કરેલું છે, અને હવે તેની આ સ્થિતિ થઈ ત્યારે હું તેનો ત્યાગ કેમ કરી શકું ? આથી ઇંદ્ર બહુ રાજી થયા અને પોતાનું ખરૂં રૂપ બતાવી તેને એક વરદાન માગવા કહ્યું. આથી તે પોપટ બહુ પ્રસન્ન થયો; અને તેણે માગી લીધું કે આ ઝાડ પાછું હતું તેવું થાય. ઇંદ્રે તે ઝાડ ઉપર હાથ ફેરવ્યો કે તરતજ તે ઝાડ પાછું હતું તેવું થઇ ગયું. પોપટ ઈંદ્રને પગે લાગ્યો અને ઈંદ્ર ત્યાંથી અદૃશ્ય થયા.

મહેતાજી—કહો મથુરદાસ, તમે આમાંથી શું સાર લેશો ?

મથુરદાસ—આપણે પેલા પોપટની પેઠે આપણા દેશ ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઇએ.

મહેતાજી—બરાબર. આપણા દેશની કીર્તિ પાછી મેળવવા આપણે શું કરવું જોઇએ, શંકરલાલ ?

શંકરલાલ—આપણે આપણા ઋષિ-મુનિઓના બોધ પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ અને આપણા બાપદાદાઓ જેવું વર્તન રાખતા તેવું આપણે રાખવું.

મહેતાજી—બરાબર. આપણે આપણી ફરજ બજાવવી જોઈએ, રાજકર્ત્તાઓ પ્રત્યે વફાદાર રહીને દેશના કાયદા પ્રમાણે

વર્તવું જોઇએ; આપણા સમાગમમાં જે કોઇ આવે તેના પ્રત્યે દયા અને ભલાઈ રાખવીએ જોઇએ, સત્યવાદી અને પ્રામાણિક થવું જોઇએ, વડીલોની આજ્ઞા પાળવી જોઇએ, ગુરુઓને માન આપવું જોઇએ અને આપણાં પુરાતન પવિત્ર પુસ્તકોમાં જે બોધદાયક દૃષ્ટાંતો છે તેનું અનુકરણ કરવું જોઇએ. છેવટે આપણે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી જોઇએ કે અમારા દેશને તેનો અસલનો વૈભવ પાછો આપો અને જગતમાં સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરો.

